

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ Α΄ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΥ ΚΥΚΛΟΥ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΘΕΜΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ:

Ζητήματα θεωρίας της ιατρικής στον Ιπποκράτη και τον Γαληνό:
η ιατρική τέχνη, η ιατρική μέθοδος και ο άριστος *ίατρος*.

ΜΑΡΙΑ ΓΑΛΑΝΑΚΗ

A.M. 0576

ΕΠΟΠΤΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ:

ΜΙΧΑΗΛ ΠΑΣΧΑΛΗΣ

ΡΕΘΥΜΝΟ 2013

*Εξώφυλλο: Γαληνός και Ιπποκράτης συζητούν επιστημονικά ζητήματα.
Τοιχογραφία 12^{ου} /13^{ου} αιώνα από τον καθεδρικό ναό της Santa Maria,
Anagni, Lazio, Ιταλία.*

Πηγή: http://www.sacred-destinations.com/italy/anagni-cathedral-photos/slides/xti_7689pcl

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος.....	4
Εισαγωγή.....	6
Κεφάλαιο Πρώτο:	
Ορισμός και περιεχόμενο της ιατρικής τέχνης.....	12
Α. Οι ιπποκρατικές πηγές.....	12
Β. Οι γαληνικές πηγές.....	21
Γ. Σύγκριση των απόψεων των δύο <i>ιατρῶν</i>	30
Επιμέρους ζητήματα της ιατρικής τέχνης.....	33
Α. Ιατρική και φιλοσοφία.....	33
α. Ιατρική και φιλοσοφία στον Ιπποκράτη.....	34
β. Ιατρική και φιλοσοφία στον Γαληνό.....	42
γ. Σύγκριση των απόψεων των δυο <i>ιατρῶν</i>	45
Β. Ιατρική και τύχη.....	48
α. Ιατρική και τύχη στον Ιπποκράτη.....	48
β. Ιατρική και τύχη στον Γαληνό.....	55
γ. Σύγκριση των ιπποκρατικών και γαληνικών πηγών.....	60
Κεφάλαιο Δεύτερο:	
Βασικές αρχές της ιατρικής μεθοδολογίας.....	63
Α. Η ιπποκρατική μέθοδος.....	63
Β. Η γαληνική μέθοδος.....	77
Γ. Συγκριτική εξέταση της ιπποκρατικής και της γαληνικής μεθόδου.....	93

Κεφάλαιο Τρίτο:

Ο άριστος <i>ίατρος</i>.....	97
A. Ο ιπποκρατικός <i>ίατρος</i>.....	97
B. Ο γαληνικός <i>ίατρος</i>.....	113
Γ. Σύγκριση του ιπποκρατικού και του γαληνικού <i>ιατρικού</i> προτύπου.....	121
Γενικά Συμπεράσματα.....	125
Βιβλιογραφία.....	132

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η επιθυμία μου να ασχοληθώ με τα ιατρικά κείμενα της αρχαιότητας άρχισε να αναπτύσσεται κατά τα χρόνια των προπτυχιακών μου σπουδών, κυρίως επειδή με γοήτευε το πνεύμα της ιπποκρατικής ιατρικής. Οι αντιλήψεις των ιπποκρατικών *ιατρῶν* εμφανίζονται σε μια περίοδο γενικής άνθισης των επιστημών στην Αρχαία Ελλάδα, αντιπροσωπεύουν την κουλτούρα και τον τρόπο σκέψης της εποχής και δείχνουν την πρωτοπορία της επιστήμης των *ιατρῶν* αυτών, αναλογικά με τα τεχνικά μέσα που είχαν τότε στη διάθεσή τους. Από την άλλη πλευρά, ο Γαληνός υπήρξε συστηματικός μελετητής του Ιπποκράτη και συνεχιστής της τέχνης του, ενώ τα έργα του αποτελούν ένα πολύ ενδιαφέρον πεδίο ενασχόλησης, αλλά και αντιπαραβολής με τον Ιπποκράτη.

Κατά τη διάρκεια των μεταπτυχιακών μου σπουδών, ασχολήθηκα με τα ιπποκρατικά και γαληνικά κείμενα στο πλαίσιο σεμιναριακής εργασίας μου. Η μελέτη των κειμένων αυτών απέσπασε το ενδιαφέρον μου και οδήγησε στην απόφασή μου να ασχοληθώ συστηματικά με τον Ιπποκράτη και τον Γαληνό και να συγγράψω την παρούσα διπλωματική εργασία.

Θερμές ευχαριστίες οφείλω, πρώτα απ' όλα, στον επόπτη μου κ. Μιχάλη Πασχάλη, για την αμέριστη στήριξη που μου προσέφερε καθ' όλη τη διάρκεια των μεταπτυχιακών μου σπουδών, αλλά και για την προθυμία του να εποπτεύσει τη διπλωματική μου εργασία. Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω τον καθηγητή μου κ. Αναστάσιο Νικολαΐδη, ο οποίος με προέτρεψε και με ενθάρρυνε να ξεκινήσω τη μελέτη των ιατρικών κειμένων, στο πλαίσιο του εξαμηνιαίου σεμιναρίου που παρακολουθούσα με διδάσκοντα τον ίδιο. Τέλος, ευχαριστίες οφείλω σε

όλους όσοι συνέβαλαν, με την ηθική τους υποστήριξη, στη συγγραφή και ολοκλήρωση αυτής της εργασίας, στην οικογένειά μου, αλλά κυρίως στον σύζυγό μου, ο οποίος με στήριξε ακούραστα καθ' όλη τη διάρκεια των μεταπτυχιακών μου σπουδών.

Μαρία Γαλανάκη

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τα κείμενα που περιλαμβάνονται στην Ιπποκρατική Συλλογή αποτελούν τον πλούτο της αρχαίας ελληνικής ιατρικής, παραμένοντας ακόμη και μέχρι τις μέρες μας σημείο αναφοράς, όχι τόσο για τις ιατρικές γνώσεις που περιέχονται σ' αυτά, αλλά κυρίως για το πνεύμα της ιατρικής το οποίο διακηρύσσουν. Δεν είναι τυχαίο ότι ο Ιπποκράτης έχει χαρακτηριστεί ως ο «πατέρας της ιατρικής» ούτε ότι τα διδάγματά του επιβίωσαν, κυρίως διαμέσω του Γαληνού, μέχρι τον Μεσαίωνα. Από την άλλη, ο Γαληνός από την Πέργαμο της Μικράς Ασίας, ιατρός του 2^{ου} αιώνα μ.Χ., αποτέλεσε την άλλη μεγάλη ιατρική προσωπικότητα της ελληνικής αρχαιότητας, προωθώντας την επιστημονική έρευνα και γνώση, σύμφωνα, πάντοτε, με τα δεδομένα της εποχής του, και διασώζοντας, λόγω θαυμασμού, τα συγγράμματα του Ιπποκράτη, όχι μόνο για την εποχή του αλλά και για τους μεταγενέστερους.

Ένας από τους λόγους που τα ιπποκρατικά συγγράμματα θεωρούνται αξιοθαύμαστα είναι το γεγονός ότι περικλείουν απόψεις που σχετίζονται με την φύση και την αξία της ιατρικής τέχνης, με το θεωρητικό υπόβαθρο που πρέπει να διέπει τις θεραπευτικές μεθόδους και με τους κανόνες ηθικής και δεοντολογίας που οφείλει να σέβεται ο κάθε θεραπευτής. Έτσι, βρισκόμαστε μπροστά σε ένα σύνολο ιατρικών πραγματειών, οι οποίες, ταυτόχρονα με την πρόγνωση, τη διάγνωση και τη θεραπεία, ασχολούνται με τη φιλοσοφία της ιατρικής, την ηθική της και τα θεωρητικά της ερείσματα. Αυτά τα ζητήματα προξενούν το ενδιαφέρον σαφέστατα όχι μόνο στον ερευνητή της ιατρικής, αλλά και σε οποιονδήποτε επιθυμεί να μελετήσει το πνεύμα της αρχαίας ελληνικής ιατρικής και να κατανοήσει την προοδευτική σκέψη στην οποία είχαν καταφέρει να φτάσουν οι αρχαίοι θεραπευτές.

Ωστόσο, οφείλουμε να τονίσουμε ότι, εκτός από τα ιπποκρατικά συγγράμματα, ο άλλος μεγάλος εκπρόσωπος της αρχαίας ελληνικής ιατρικής, ο Γαληνός, κατέχει εξέχουσα θέση στην επιστημονική σκέψη όλων των εποχών, μιας και, αν και έπεται χρονικά του Ιπποκράτη, δεν υπολείπεται σε τίποτε του τελευταίου. Αυτό οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι φρόντισε, με επίμονη και βαθιά μελέτη, να εξελίξει ό,τι παρέλαβε από το παρελθόν της ιατρικής επιστήμης, κυρίως από τον Ιπποκράτη, που αποτέλεσε το πρότυπό του, και να προσθέσει σε αυτό τις δικές του ανακαλύψεις, αλλά και το δικό του στίγμα. Έτσι, αποτέλεσε το αξεπέραστο πρότυπο ιατρικής μέχρι την εποχή της Αναγέννησης.

Κατόπιν όλων αυτών, γίνεται σαφές ότι η ιδέα να συγκριθούν τα ιπποκρατικά με τα γαληνικά κείμενα είναι ιδιαίτερα δελεαστική, αλλά όχι πρωτότυπη. Ωστόσο, αυτό που αποτελεί πρωτοτυπία στην παρούσα εργασία είναι το γεγονός ότι, ενώ η υπάρχουσα βιβλιογραφία μελετά συγκριτικά τον Ιπποκράτη και τον Γαληνό είτε γενικά, εμμένοντας σε βασικές γενικές αρχές που διέπουν τα έργα τους¹, είτε, ειδικά, αντιπαραθέτοντας τις απόψεις τους γύρω από τη θεραπευτική, τη νοσολογία ή την ανατομία², η προκείμενη εργασία στοχεύει να καταδείξει τους άξονες σύγκρισης μεταξύ των δύο αρχαίων ιατρών, ερευνώντας τρία βασικά θεωρητικά πεδία, την ιατρική τέχνη, την ιατρική μέθοδο και τον άριστο ιατρό, μέσα από μια συγκεκριμένη ομάδα κειμένων, τα οποία δεν έχουν μελετηθεί ή συσχετιστεί μεταξύ τους επαρκώς.

Αναλυτικά, αυτό που θα επιχειρηθεί στη συνέχεια είναι να μελετηθούν οι σχέσεις ομοιότητας, ή και διαφοροποίησης, μεταξύ του Ιπποκράτη και του Γαληνού, αρχικά όσον αφορά το περιεχόμενο που προσέδιδαν στην τέχνη της ιατρικής, δηλαδή τη φύση της, το στόχο της

¹ Βλ. ενδεικτικά το κεφάλαιο «Galen's Hippocratism» (Smith 2002: 62 – 176), που αποτελεί το πληρέστερο επιστημονικό κείμενο μέχρι σήμερα για τη σχέση Ιπποκράτη και Γαληνού.

² Για τη σχετική βιβλιογραφία βλ. Jouanna 2012: 261 σημ. 2.

και βασικούς παράγοντες που την καθορίζουν, όπως τη φιλοσοφία και την τύχη. Έπειτα, θα εξεταστούν οι μέθοδοι που εφάρμοζαν οι δύο ιατροί, όχι, όμως, οι πρακτικές μέθοδοι θεραπείας, αλλά οι θεωρητικές μέθοδοι που όριζαν τον τρόπο σκέψης και λειτουργίας τους, προτού φτάσουν στη θεραπευτική πρακτική. Τέλος, θα παρουσιαστούν ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας του ιατρού, με στόχο να δημιουργηθεί μια ολοκληρωμένη εικόνα αυτού που θεωρούνταν ο άριστος ιατρός, και από τις δύο πλευρές. Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί ότι τα παραπάνω θέματα θα μελετηθούν βάσει συγκεκριμένων κειμένων που θα αποτελέσουν το αντικείμενο της εξέτασής μας, και όχι από το σύνολο του ιπποκρατικού και γαληνικού έργου.

Τα κείμενα που επιλέχθηκαν για την παρούσα μελέτη είναι, όσον αφορά τον Ιπποκράτη, η πραγματεία *Περὶ Ἀρχαίης Ἰητρικῆς*, η οποία τοποθετείται χρονικά στα τέλη του 5^{ου} αιώνα π.Χ.³, και αποτελεί ένα από τα βασικά ιπποκρατικά έργα, λόγω του ότι ανιχνεύει τη γένεση της ιατρικής και πραγματεύεται τις βασικές της αρχές. Σήμερα θεωρείται ένα αυθεντικό ιπποκρατικό έργο⁴. Επίσης, επιλέχθηκε το κείμενο *Περὶ Τέχνης*, το οποίο χρονολογείται στην ίδια περίπου εποχή με το *Περὶ Ἀρχαίης Ἰητρικῆς*, και αποτελεί μια εκτενή «απάντηση» σε εκείνους που κατηγορούν την ιατρική. Επιπλέον, στη σύγκριση μελετώνται ο μεταγενέστερος Ὁρκος και το σύντομο έργο *Νόμος*, το οποίο θεωρούνταν, στην αρχαιότητα, ως το φυσικό συμπλήρωμα του Ὁρκου⁵ και περιλαμβάνει απόψεις σχετικά με την ιατρική και τις προϋποθέσεις βάσει των οποίων αυτή ασκείται. Τέλος, στη μελέτη μας εντάσσεται μια ομάδα τριών μεταγενέστερων δεοντολογικών πραγματειών⁶, *Περὶ Εὐσχημοσύνης*,

³ Jouanna 1998: 492.

⁴ Edelstein 1987: 134, Smith 1999: 109. Hankinson 2008: 22: κατά το Μεσαίωνα, ήταν το θεμελιώδες ιατρικό κείμενο.

⁵ Jouanna 1998: 512. 83: ο Littré τα θεωρεί αυθεντικά έργα.

⁶ Jouanna 1998: 90.

Περὶ Ἰητροῦ, Παραγγελίαι, οι οποίες ασχολούνται με θέματα ιατρικής ηθικής. Ζητούμενο στην παρούσα εργασία δεν είναι να ανιχνευθούν στοιχεία αυθεντικότητας ή μη των πραγματειών αυτών, αλλά λαμβάνονται εξ αρχής ως αναπόσπαστα κομμάτια της ιπποκρατικής συλλογής και ως τέτοια θα μελετηθούν⁷. Η επιλογή τους έγινε με γνώμονα το ότι αποτελούν τα αμιγώς θεωρητικά έργα της ιπποκρατικής συλλογής, με εξαίρεση, ίσως, το *Περὶ Ἀρχαίας Ἰητρικῆς*, το οποίο περιλαμβάνει κι ένα πρακτικό ιατρικό μέρος. Με το ίδιο σκεπτικό επιλέχθηκαν και τα έργα του Γαληνού *Τέχνη Ἰατρική, Προτρεπτικός ἐπ' ἰατρικὴν, Πρὸς Πατρόφιλον περὶ συστάσεως ἰατρικῆς, Ὅτι ὁ ἀριστος ἰατρός και φιλόσοφος, Περὶ τῆς ἀρίστης διδασκαλίας*, τα οποία είτε ασχολούνται αμιγώς με θεωρητικά ζητήματα της ιατρικής, είτε συνδυάζουν την θεωρία με την πρακτική εφαρμογή, όπως συμβαίνει στην πραγματεία *Τέχνη Ἰατρική*, η οποία είναι, ίσως, ένα από τα πιο βασικά έργα του Γαληνού, εφόσον συνοψίζει το σύνολο της ιατρικής του γνώσης.

Η πρωτοτυπία της συγκεκριμένης εργασίας ἐγκείται στο γεγονός ότι μέχρι στιγμής, στην υπάρχουσα βιβλιογραφία, είτε ἔχουν μελετηθεῖ μεμονωμένα σημεία της θεωρίας των δύο αρχαίων ιατρῶν είτε ἔχουν γίνει συγκρίσεις των απόψεών τους, αλλά ὄχι σε θεωρητικά ζητήματα· κυρίως τα πρακτικά ιατρικά θέματα είναι που ἔχουν απασχολήσει τους μελετητές⁸. Ἐτσι, κάποιες παράμετροι του καθενός ιατροῦ ξεχωριστά μελετώνται για πρώτη φορά. Για παράδειγμα, στο δεύτερο κεφάλαιο της εργασίας εξετάζεται η εφαρμογή της γαληνικής μεθόδου της συνεργασίας αισθήσεων και λογικής στην πραγματεία *Τέχνη Ἰατρική*. Γενικότερα, αποτελεί πρωτοτυπία το γεγονός ότι, ἀπὸ τα παραπάνω

⁷ Εξάλλου, κατὰ τον Jouanna 1998: 91, ἴσως δεν ἔχει πλέον τόση σημασία η ακριβὴς πατρότητα των ἔργων αυτῶν ὅσο το ὅτι προβάλλουν το πνεῦμα της αρχαίας ιατρικῆς ὑπὸ το ὄνομα του Ἰπποκράτη, καθὼς αποτελοῦν ἓνα ὁμοιογενές σύνολο που τα μέρη του παρουσιάζουν κοινούς ἄξονες.

⁸ Βλ. ενδεικτικὰ Van der Eijk 2005: 433 – 455, Mattern 2008: 28 – 35.

κείμενα, εξετάζονται συγκριτικά οι απόψεις του Ιπποκράτη και του Γαληνού για το περιεχόμενο της ιατρικής τέχνης, παρουσιάζονται αναλυτικά οι θεωρητικές μέθοδοί τους, βάσει επιλεγμένων αποσπασμάτων από τα ίδια κείμενα και, το κυριότερο, η σύγκριση όλων αυτών γίνεται με στόχο να καταδειχθεί η σύγκλιση ή η απόκλιση των θεωριών των δύο μεγάλων ιατρών της αρχαιότητας.

Η βασική πρωτοτυπία, ωστόσο, βρίσκεται στο τρίτο κεφάλαιο της εργασίας, όπου γίνεται η μελέτη των ζητημάτων της ιατρικής ηθικής, με έμφαση στο πρότυπο του άριστου ιατρού. Αν και έχουν γραφεί αρκετές μελέτες για την ιπποκρατική ηθική, με εστίαση κυρίως στον Όρκον⁹, η ηθική και η δεοντολογία του Γαληνού είναι ένα θέμα το οποίο μόλις έχει αρχίσει να εξετάζεται σε βάθος κι αυτό, διότι ο Γαληνός δεν ασχολήθηκε διεξοδικά, στο βαθμό του Ιπποκράτη, με αυτά τα ζητήματα. Το πρόσφατο βιβλίο του Jacques Jouanna *Greek Medicine from Hippocrates to Galen* περιλαμβάνει το κεφάλαιο «Galen's Reading of Hippocratic Ethics», το οποίο ασχολείται με τη διερεύνηση της γαληνικής ηθικής και δεοντολογίας γενικά, μέσα από τα υπομνήματα που συνέγραψε ο Γαληνός για ιατρικές πραγματείες του Ιπποκράτη, αλλά και μέσα από το έργο του *Ότι ο άριστος ιατρός και φιλόσοφος*. Στην προκειμένη εργασία, τα αποσπάσματα του Γαληνού που επιλέχθηκαν προς εξέταση προέρχονται από το έργο *Ότι ο άριστος ιατρός και φιλόσοφος*, όπως και από κάποια υπομνήματα του Γαληνού, ωστόσο διαφοροποιούνται σημαντικά από τα αποσπάσματα που χρησιμοποιεί το παραπάνω βιβλίο, γιατί εδώ η μελέτη αφορά αποκλειστικά και διεξοδικά τον *ιατρό* και όχι γενικά την ηθική του Γαληνού. Επιπλέον, χρησιμοποιείται και ένα απόσπασμα από το έργο *Πρός Πατρόφιλον περί συστάσεως ιατρικής*, το οποίο μελετάται για πρώτη φορά. Γενικότερα, στόχος σε αυτήν την

⁹ Βλ. ενδεικτικά Carrick 2001, Miles 2004.

εργασία είναι να δοθεί μια συγκριτική εικόνα του Ιπποκράτη και του Γαληνού μέσα από μια καινούρια οπτική, εστιάζοντας σε θεωρητικά ζητήματα και επιχειρώντας να επισημανθούν νέες παράμετροι στη μελέτη των δύο αρχαίων ιατρών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΟΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

A. Οι ιπποκρατικές πηγές

i. *Περί Αρχαίας Ιητρικής*

Ξεκινώντας την ανάγνωση του έργου *Περί Αρχαίας Ιητρικής*, ο συγγραφέας μάς παρέχει έναν πρώτο ορισμό του τι είναι η ιατρική τέχνη¹⁰:

...ἀμφὶ τέχνης ἐούσης, ἣ χρέονταί τε πάντες ἐπὶ τοῖσι μεγίστοισι καὶ τιμῶσι μάλιστα τοὺς ἀγαθοὺς χειροτέχνας καὶ δημιουργούς.¹¹

Στο σημείο αυτό, ο συγγραφέας¹² πληροφορεί τον αναγνώστη ότι η ιατρική είναι μια τέχνη, στην οποία καταφεύγουν οι άνθρωποι, όταν τους συμβεί κάτι σοβαρό και τιμούν και πάρα πολύ τους ειδικούς στην ιατρική, οι οποίοι ονομάζονται *χειροτέχνες* και *δημιουργοί*. Οι όροι που χρησιμοποιούνται εδώ, αναφερόμενοι τόσο στην ιατρική ως τέχνη όσο και στους πρακτικούς της ως χειροτέχνες και δημιουργούς, είναι χαρακτηριστικοί, ώστε να αντιληφθεί ο αναγνώστης την έννοια της ιατρικής κατά την κλασική αρχαιότητα. Η ιατρική, λοιπόν, χαρακτηρίζεται ως τέχνη, διότι περιλαμβάνει ένα σύνολο θεωρητικών και πρακτικών γνώσεων¹³, και όσοι την ασκούν είναι *χειροτέχνες*¹⁴, εφόσον η

¹⁰ Ο όρος *τέχνη* στο κεφάλαιο αυτό θα δίδεται σε πλάγια γραφή, γιατί χρησιμοποιείται με την αρχαιοελληνική έννοια. Βλ. σημ. 13.

¹¹ *Περί Αρχαίας Ιητρικής*: 1.

¹² Στο εξής, για τα ιπποκρατικά κείμενα δε θα αναφέρεται το όνομα του Ιπποκράτη ως συγγραφέα, για λόγους αμφίβολης πατρότητας, οι οποίοι παρουσιάστηκαν στην εισαγωγή αυτής της εργασίας.

¹³ Αποστολίδης 2000: 74, σημ. 231: «τέχνη: η δεξιότητα εφαρμογής με κατάλληλες μεθόδους των θεωρητικών γνώσεων ενός τομέα· η εφαρμοζόμενη επιστήμη για συγκεκριμένο τομέα της γνώσης, όπως της ιατρικής για την υγεία. Πρβλ. Αριστοτέλους, *Μετά τα Φυσικά*: A981a2: ἀποβαίνει δ' ἐπιστήμη καὶ τέχνη διὰ τῆς ἐμπειρίας τοῖς

εργασία τους είναι χειρωνακτική, αλλά ονομάζονται και δημιουργοί, όπως κάθε άλλος τεχνίτης που ασκούσε το έργο του κατά την κλασική εποχή¹⁵. Επομένως, η ιατρική συγκαταλέγεται μεταξύ των λοιπών τεχνών και οι πρακτικοί της, ως τεχνίτες, ανήκουν στις κατώτερες κοινωνικές τάξεις¹⁶.

Αμέσως μετά από αυτήν τη γενική διαπίστωση σχετικά με τη «φύση» της ιατρικής και των ανθρώπων που την εξασκούν, ο συγγραφέας του *Περὶ Αρχαίας Ιητρικῆς* τονίζει την ύπαρξη καλών και κακών δημιουργών της ιατρικής. Η ύπαρξη των καλών δημιουργών προϋποθέτει την ύπαρξη και της ιατρικής ως τέχνης· γιατί, αν εκείνη δεν υπήρχε και αν, όσοι την ασκούσαν, δε στόχευαν στο να την προαγάγουν μέσα από τις ανακαλύψεις τους, τότε οι ασθενείς θα θεραπεύονταν από τύχη και δε θα υπήρχαν ούτε έμπειροι τεχνίτες ιατρικής ούτε *ἐπιστήμονές* της¹⁷. Έτσι, εφόσον υπάρχουν οι άνθρωποι που την ασκούν με επιτυχία και θεραπεύουν τις ασθένειες των *καμνόντων*, πιστοποιείται η ύπαρξη της

ἀνθρώποις· ἡ μὲν γὰρ ἐμπειρία τέχνην ἐποίησεν, ὡς φησὶ Πῶλος, ἡ δ' ἀπειρία τύχην. γίνεταί δὲ τέχνη ὅταν ἐκ πολλῶν τῆς ἐμπειρίας ἐννοημάτων μία καθόλου γένηται περὶ τῶν ὁμοίων ὑπόληψις. Ηθικά Νικομάχεια: 1140a23: ἡ μὲν οὖν τέχνη, ὡσπερ εἴρηται, ἕξις τις μετὰ λόγου ἀληθοῦς ποιητικὴ ἐστίν.

βλ. και Polansky 2007: 104: οι αρχαίοι Έλληνες ονόμαζαν την ιατρική «τέχνη», γιατί ήταν και ποιητική και χρηστική, 123: η ιατρική στην αρχαιότητα ήταν και θεωρητική και πρακτική επιστήμη. Heidel 1981: 118: *τέχνη* σημαίνει την εφαρμογή της επιστημονικής γνώσης στα πρακτικά προβλήματα της υγείας. Βλ. επίσης και λεξικό LSJ, λήμμα *τέχνη*: «*an art or craft, i.e. a set of rules, system or method of making or doing, whether of the useful arts, or of the fine arts.*»

¹⁴ Schiefsky 2005: 131: « in the Hippocratic writers *χειροτέχνης* is a general term for a medical practitioner who possesses both knowledge and manual skill and is practically equivalent to *ιατρός*.»

¹⁵ Carrick 2001: 11-12. Schiefsky 2005: 131: *δημιουργός* είναι ο τεχνίτης που προσφέρει τις υπηρεσίες του για το κοινό όφελος. Πρβλ. και Αριστοτέλους, *Πολιτικά*, 1282a 3-7: *ιατρός δ' ὃ τε δημιουργὰς καὶ ὁ ἀρχιτεκτονικὸς καὶ τρίτος ὁ πεπαιδευμένος περὶ τὴν τέχνην* – ο Αριστοτέλης διακρίνει εδώ τα τρία «είδη» *ιατροῦ* τον 4^ο αιώνα.

¹⁶ Edelstein 1967: 376.

¹⁷ *Περὶ Αρχαίας Ιητρικῆς*: 1: *Εἰσὶ δὲ δημιουργοί, οἱ μὲν φλαῦροι, οἱ δὲ πολλὸν διαφέροντες· ὄπερ, εἰ μὴ ἦν ἰητρικὴ ὄλως, μὴδ' ἐν αὐτῇ ἔσκεπτο, μὴδ' εὐροῖτο μὴδὲν, οὐκ ἂν ἦν, ἀλλὰ πάντες ἂν ὁμοίως αὐτέης ἀπειροὶ τε καὶ ἀνεπιστήμονες ἦσαν, καὶ τύχη ἂν πάντα τὰ τῶν καμνόντων διωκέετο.* Πρβλ. 4: *...ἥς γὰρ μὴδεὶς ἐστὶν ἰδιώτης, ἀλλὰ πάντες ἐπιστήμονες διὰ τὴν χρῆσιν τε καὶ ἀνάγκην, οὐ προσήκει ταύτης οὐδένα τεχνίτην καλέεσθαι.* Στο σημείο αυτό πιστοποιείται η ιατρική και ως επιστήμη, δηλαδή προϋποθέτοντας θεωρητικό υπόβαθρο γνώσεων, εκτός των πρακτικών.

ιατρικής ως τέχνης, πάντοτε, όμως, με την κλασική έννοια του όρου, όπου τέχνη σημαίνει και το θεωρητικό υπόβαθρο γνώσεων αλλά και τις πρακτικές γνώσεις και δεξιότητες που συνοδεύουν τη θεωρία.

Αφού ο συγγραφέας οριοθέτησε την ιατρική ως τέχνη, προχωρά, στη συνέχεια, στον προσδιορισμό του περιεχομένου της, που δεν είναι άλλο από τη μεταβολή του τρόπου ζωής που προκαλεί στους ανθρώπους πόνο, νόσους, ακόμα και θάνατο, με στόχο την υγεία, τη σωστή διατροφή και, εν τέλει, τη σωτηρία του ανθρώπου:

*Τῷ δ'εὐρήματι τούτῳ καὶ ζητήματι τί ἂν τις οὐνομα δικαιότερον ἢ προσῆκον μᾶλλον θεῖη ἢ ἰητρικὴν; ὅτι γε εὕρηται ἐπὶ τῇ τοῦ ἀνθρώπου ὑγιείῃ τε καὶ τροφῇ καὶ σωτηρίῃ, ἄλλαγμα κείνης τῆς διαίτης, ἐξ ἧς οἱ πόνοι καὶ νοῦσοι καὶ θάνατοι ἐγίνοντο.*¹⁸

Είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον το γεγονός ότι η ιατρική συνδέεται εδώ με τον τρόπο ζωής που ακολουθεί ένας άνθρωπος, ο οποίος νοσεί, και, συγκεκριμένα, ασχολείται με τη μεταβολή αυτού του τρόπου ζωής, ο οποίος προφανώς θεωρείται λανθασμένος, μιας και οδηγεί στη νόσο ή και στο θάνατο, ακόμη. Κι επειδή, διαχρονικά, η διατροφή κατέχει την πρωτεύουσα θέση στον τρόπο ζωής όλων των ανθρώπων, έτσι κι εδώ τοποθετείται στη δεύτερη θέση του ορισμού της ιατρικής, αμέσως μετά την υγεία, μαζί με την οποία οδηγεί στον τελικό στόχο της ιατρικής, που είναι η σωτηρία του ανθρώπου. Έτσι, όταν ο συγγραφέας του *Περὶ Ἀρχαίης Ἰητρικῆς*¹⁹ τονίζει ότι η ιατρική ανακαλύφθηκε για την εύρεση της ορθής διατροφής των ανθρώπων, με απώτερο στόχο τη διατήρηση ή αποκατάσταση της υγείας τους, γίνεται σαφές ότι η τομή στην ιστορία της ιατρικής και η οριοθέτησή της ως τέχνης συντελείται από τη στιγμή που έγινε συνειδητό ότι η διατροφή των αρρώστων πρέπει να διαφοροποιηθεί

¹⁸ *Περὶ Ἀρχαίης Ἰητρικῆς*: 3.

¹⁹ Η διαιτητική θεωρία αναπτύχθηκε πρώτα στο έργο *Περὶ διαίτης*, όμως το *Περὶ Ἀρχαίης Ἰητρικῆς* θεωρείται πιο «εκλεπτυσμένο» (Smith 1978: 446).

από τη διατροφή των υγιών ατόμων, ώστε να επιστρέψουν οι πρώτοι στην κατάσταση της υγείας. Η *ανάγκη*²⁰, επομένως, όπως θα υποστηρίξει και ο συγγραφέας στο παρόν κείμενο, είναι αυτή που οδήγησε στην αναζήτηση και την ανακάλυψη της ιατρικής, ώστε να βελτιωθεί η κατάσταση των ασθενών με την κατάλληλη διατροφή. Πρόκειται για ένα εξαιρετικά σημαντικό ορόσημο στην ιστορία του ανθρώπινου πολιτισμού, όπως ορόσημο αποτέλεσε και η συνειδητοποίηση της ανάγκης για διαφοροποίηση της διατροφής του ανθρώπου από εκείνη των ζώων²¹:

Τὴν γὰρ ἀρχὴν οὐτ' ἂν εὐρέθη ἢ τέχνη ἢ ἰητρικὴ, οὐτ' ἂν ἐζητήθη (οὐδὲν γὰρ αὐτέης ἔδει), εἰ τοῖσι κάμνουσι τῶν ἀνθρώπων, τὰ αὐτὰ διαιτωμένοισι τε καὶ προσφερομένοισιν, ἅπερ οἱ ὑγιαίνοντες ἐσθίουσὶ τε καὶ πίνουσι καὶ τᾶλλα διαιτέονται, ξυνέφερε, καὶ εἰ μὴ ἦν ἕτερα τουτέων βελτίω. Νῦν δ' αὐτὴ ἢ ἀνάγκη ἰητρικὴν ἐποίησε ζητηθῆναί τε καὶ εὐρεθῆναι ἀνθρώποισιν· ὅτι κάμνουσι ταῦτα προσφερομένοισιν, ἅπερ οἱ ὑγιαίνοντες, οὐ ξυνέφερον, ὡς οὐδὲ νῦν ξυμφέρει. Ἔτι δ' ἄνωθεν ἔγωγε ἀξιῶ οὐδ' ἂν τῶν ὑγιαίνόντων δίαιτάν τε καὶ τροφήν, ἢ νῦν χρέονται, εὐρεθῆναι, εἰ ἐξήρκεε τῷ ἀνθρώπῳ ταῦτα ἐσθίοντι καὶ πίνοντι βοῖ τε καὶ ἵππῳ καὶ πᾶσιν ἐκτὸς ἀνθρώπου...²²

ii. Περὶ Τέχνης

Η πραγματεία *Περὶ Τέχνης* αποτελεί το επόμενο σπουδαίο ιπποκρατικό κείμενο, στο οποίο αξίζει να σταθεί όποιος ενδιαφέρεται να κατανοήσει το περιεχόμενο που είχε η ιατρική τέχνη κατά την κλασική περίοδο. Ο συγγραφέας της πραγματείας αυτής επιχειρηματολογεί υπέρ

²⁰ Βλ και Nickel 1996: 61: στο έργο *Περὶ Αρχαίας Ἰητρικῆς* έχουμε την αρχαιότερη εκδοχή της άποψης η οποία προσπαθεί να εξηγήσει την καταγωγή φαινομένων κουλτούρας με την αρχή «η δυστυχία κάνει το εφευρετικό».

²¹ Jouanna 1998: 212: η σημασία της δίαιτας ανακαλύφθηκε μόλις στην κλασική εποχή και η πιο φημισμένη μαρτυρία σχετικά μ' αυτήν βρίσκεται στην *Πολιτεία* του Πλάτωνα, III 405c κ. εξ., όπου ο Πλάτωνας ωστόσο φαίνεται να ασκεί κριτική πάνω στη νέα αυτή θεραπευτική μέθοδο, αντιτάσσοντάς την στη φαρμακολογική ιατρική των χρόνων του Ομήρου.

²² *Περὶ Αρχαίας Ἰητρικῆς*: 3.

της ύπαρξης της ιατρικής τέχνης, καταφερόμενος εναντίον όσων την αμφισβητούν. Αρχικά, επιχειρηματολογεί υπέρ της ύπαρξης όλων των τεχνών, εφόσον αυτές τις βλέπουν όλοι ότι υπάρχουν, υποστηρίζοντας ότι δεν είναι δυνατό να θεωρηθεί ανύπαρκτο κάτι το οποίο όλοι μπορούν να το δουν με τα μάτια τους²³. Στη συνέχεια, προχωρά στον καθορισμό του περιεχομένου της ιατρικής τέχνης:

*Περὶ δὲ ἰητρικῆς, ἐς ταύτην γὰρ ὁ λόγος, ταύτης οὖν τὴν ἀπόδειξιν ποιήσομαι, καὶ πρῶτόν γε διοριεῦμαι ὃ νομίζω ἰητρικὴν εἶναι, τὸ δὴ **πάμπαν ἀπαλλάσσειν τῶν νοσεόντων τοὺς καμάτους**, καὶ τῶν νοσημάτων τὰς σφοδρότητας ἀμβλύνειν, καὶ τὸ μὴ ἐγχειρέειν τοῖσι κεκρατημένοισιν ὑπὸ τῶν νοσημάτων, εἰδότας ὅτι ταῦτα οὐ δύναται ἰητρικὴ²⁴.*

Στην παράγραφο αυτή, προβάλλεται αφενός η βεβαιότητα της ύπαρξης της ιατρικής τέχνης, αφετέρου ο συγγραφέας δίνει τον ορισμό της, μέσα από την οριοθέτηση του σκοπού της τέχνης αυτής, ο οποίος είναι διπλός: η απαλλαγή των ασθενών από τους πόνους και τη γενικότερη ταλαιπωρία μιας νόσου, αλλά και η αποφυγή της συνέχισης μιας θεραπείας σε όσους ασθενείς έχουν εντελώς νικηθεί από την ασθένεια. Ο πρώτος στόχος έχει διαχρονική ισχύ και αποτελεί την κινητήριο αιτία της εμφάνισης της ιατρικής· η ανακούφιση του πάσχοντος καθιστά απαραίτητη την παρέμβαση του ειδικού, ο οποίος θα δράσει κατάλληλα, ώστε να βελτιωθεί η κατάσταση του πρώτου. Από την άλλη, θεμελιώνεται εδώ το δικαίωμα του ασθενούς να αποκαταστήσει την υγεία του με όσο το δυνατό πιο ανώδυνο τρόπο, χωρίς να πρέπει να υποφέρει μέχρι να απολαύσει την ίασή του. Ωστόσο, εντύπωση προξενεί το γεγονός ότι προτείνεται, στην προκείμενη παράγραφο του *Περὶ Τέχνης*, η

²³ *Περὶ Τέχνης: 2. Δοκέει δὴ μοι τὸ μὲν σύμπαν τέχνη εἶναι οὐδεμία οὐκ ἐοῦσα· καὶ γὰρ ἄλογον τῶν ἐόντων τι ἡγεῖσθαι μὴ ἐόν· ἐπεὶ τῶν γε μὴ ἐόντων τίνα ἂν τίς οὐσίην θεησάμενος ἀπαγγείλειεν ὡς ἔστιν; εἰ γὰρ δὴ ἔστι γ' ἰδεῖν τὰ μὴ ἐόντα, ὡσπερ τὰ ἐόντα, οὐκ οἶδ' ὅπως ἂν τις αὐτὰ νομίσειε μὴ ἐόντα, ἅ γε εἶη καὶ ὀφθαλμοῖσιν ἰδεῖν καὶ γνώμη νοῆσαι ὡς ἔστιν.*

²⁴ *Περὶ Τέχνης: 3.*

αδιαφορία, κατά κάποιον τρόπο, προς τον ασθενή που έχει κατανικηθεί από μία νόσο· όμως, αυτή η αντίληψη πρέπει να ιδωθεί μέσα στη συγχρονία της και όχι με τα σημερινά μας δεδομένα, ώστε να γίνει κατανοητό το πνεύμα του συγγραφέα εδώ. Για το θέμα αυτό, θα γίνει λόγος στο κεφάλαιο 3 αυτής της εργασίας.

Συνεχίζοντας την επιχειρηματολογία του υπέρ της ύπαρξης της ιατρικής ως τέχνης, ο συγγραφέας της παρούσας πραγματείας μιλά για τα ιατρικά σφάλματα και για το πώς, ακόμα κι αυτά, που δεν είναι επιθυμητά σε καμία περίπτωση, πιστοποιούν, ωστόσο, ότι υπάρχει η ιατρική ως τέχνη, δηλαδή ως οργανωμένο σύστημα θεωρητικών και πρακτικών γνώσεων, και όχι ως ένα σύνολο τυχαίων συγκυριών:

εἰ τοίνυν ἐπιστήσεται ἢ ἐπαινέειν ἢ ψέγειν ὁ νοσήσας τῶν διαιτημάτων τι οἷσιν ὑγιάσθη, πάντα ταῦτα τῆς ἰητρικῆς ὄντα εὐρήσει· καὶ ἔστιν οὐδὲν ἥσσον τὰ ἀμαρτηθέντα τῶν ὠφελησάντων μαρτύρια τῆ τέχνη ἐς τὸ εἶναι· τὰ μὲν γὰρ ὠφελήσαντα τῷ ὀρθῶς προσενεχθῆναι ὠφέλησαν· τὰ δὲ βλάψαντα τῷ μηκέτι ὀρθῶς προσενεχθῆναι ἔβλαψαν. Καί τοι ὅπου τό τε ὀρθὸν καὶ τὸ μὴ ὀρθὸν ὄρον ἔχει ἐκάτερον, πῶς τοῦτο οὐκ ἂν τέχνη εἴη; τοῦτο γὰρ ἔγωγέ φημι ἀτεχνίην εἶναι, ὅπου μήτε ὀρθὸν ἔνι μηδὲν, μήτε οὐκ ὀρθόν· ὅπου δὲ τούτων ἔνεστιν ἐκάτερον, οὐκ ἔτι ἂν τοῦτο ἔργον ἀτεχνίης εἴη.

Έτσι, τόσο όσα ωφελούν, όσο και αυτά που βλάπτουν, αποδεικνύουν ότι μια τέχνη είναι υπαρκτή· γιατί κάτι που ωφέλησε έναν ασθενή, μια θεραπεία, ένα φάρμακο, μια αλλαγή στον τρόπο ζωής του, όπως και, αντίστοιχα, κάτι που τον έβλαψε, βεβαιώνουν ότι υπάρχει η τέχνη, αφού δείχνουν ότι εφαρμόστηκε σωστή ή λανθασμένη χρήση θεραπευτικών μέσων. Έτσι, ο συγγραφέας καταλήγει στο ότι δεν μπορεί να απουσιάζει η τέχνη, εκεί όπου βρίσκεται και το σωστό και το λάθος.

iii. Περί φυσῶν

Αξίζει να εντάξουμε στο παρόν κεφάλαιο και την πρώτη παράγραφο του έργου *Περί φυσῶν*, στην οποία αναφέρονται κάποια γενικά χαρακτηριστικά της τέχνης της ιατρικής. Η αρχή της παραγράφου, όπως και όλου του έργου, παρουσιάζει μια ασυνήθιστη οπτική σχετικά με την ιατρική· πιο συγκεκριμένα, την συγκαταλέγει μεταξύ εκείνων των τεχνών, οι οποίες αφενός παρουσιάζουν δυσκολία στην εκμάθησή τους, από την άλλη είναι ωφέλιμες για το κοινωνικό σύνολο, αλλά προκαλούν λύπη σε εκείνους που τις ασκούν²⁵. Είναι αξιοσημείωτο το ότι εδώ ο συγγραφέας του έργου προβάλλει μια δυσάρεστη πλευρά του ιατρικού επαγγέλματος, ενώ εμφανίζονται οι νοσοῦντες να αποκομίζουν μόνο οφέλη από την ιατρική περίθαλψη, κι αυτό γιατί υπάρχει η *ἀκεστορίς* ιατρική, η οποία προσφέρει τη βοήθειά της ενάντια σε κάθε ασθένεια που ταλαιπωρεί τους ανθρώπους:

οἱ δὲ νοσέοντες ἀπαλλάσσονται τῶν μεγίστων κακῶν διὰ τὴν τέχνην, νοῦσων, πόνων, λύπης, θανάτου· πᾶσι γὰρ τουτέοισιν ἄντικρυς ἰητρικὴ εὐρίσκεται ἀκεστορίς.

Συνεχίζοντας, ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι είναι δύσκολο να γνωρίσει κανείς τις αδυναμίες της ιατρικής, γιατί αυτές είναι γνωστές μόνο σε όσους την ασκούν, ενώ τα προτερήματά της αναγνωρίζονται εύκολα, λόγω της ωφέλειας προς τον πάσχοντα άνθρωπο, η οποία είναι εύκολο να διαπιστωθεί. Μια από τις «αφανείς» δυσκολίες της ιατρικής είναι η εύρεση των αιτιών των ασθενειών· αν αυτές γίνονταν εύκολα αντιληπτές, τότε ο ειδικός θα μπορούσε να προσφέρει στον ασθενή αυτό

²⁵ *Περί φυσῶν*: 1: Εἰσὶ τινες τῶν τεχνῶν, αἱ τοῖσι μὲν κεκτημένοισιν εἰσιν ἐπίπονοι, τοῖσι δὲ χρεομένοισιν ὄνησται, καὶ τοῖσι μὲν ἰδιώτησι ξυνὸν ἀγαθόν, τοῖσι δὲ μεταχειριζομένοισι σφᾶς λυπηραί. Τῶν δὴ τοιούτων ἐστὶ τεχνῶν, καὶ ἦν οἱ Ἕλληνες καλέουσιν ἰητρικὴν· ὁ μὲν γὰρ ἰητρός ὄρη τε δεινὰ, θιγγάνει τε ἀηδέων, ἐπ' ἄλλοτρίησί τε ξυμφορῆσιν ἰδίας καρποῦται λύπας.

που χρειάζεται για την ίασή του²⁶. Κι αυτό που ταιριάζει να παρασχεθεί, σε κάθε περίπτωση, ώστε να επέλθει η θεραπεία, είναι το αντίθετο από εκείνο που έγινε το αίτιό της νόσου· στο σημείο αυτό, διατυπώνεται ένα από τα σπουδαιότερα δόγματα της ιπποκρατικής ιατρικής, ότι τα αντίθετα είναι τα φάρμακα των αντιθέτων, γιατί η ιατρική είναι η πρόσθεση των ελλিপών συστατικών και η αφαίρεση των πλεοναζόντων²⁷:

Ἐνὶ δὲ συντόμῳ λόγῳ, τὰ ἐναντία τῶν ἐναντίων ἐστὶν ἰήματα· ἰητρικὴ γάρ ἐστι πρόσθεσις καὶ ἀφαίρεσις, ἀφαίρεσις μὲν τῶν ὑπερβαλλόντων, πρόσθεσις δὲ τῶν ἐλλειπόντων.

Εἶναι ενδιαφέρον εδῶ το γεγονός ότι η ιατρική παρουσιάζεται ως πηγή αγαθών για τους ασθενείς, ενώ για τους πρακτικούς της γίνεται αιτία θλίψης και καταπίεσης. Η οπτική που προβάλλεται, λοιπόν, σχετίζεται με τα δικαιώματα των νοσούντων, όπως θα λέγαμε με σημερινούς όρους, και υποβιβάζει το ρόλο του *ιατρού* σε θεράποντα των πασχόντων, χωρίς να τονίζονται οι όποιες απολαβές μπορεί να έχει ο ίδιος από την εξάσκηση της τέχνης του.

iv. Ἐπιδημιῶν I

Η διερεύνηση του περιεχομένου της ιατρικής τέχνης θα ολοκληρωθεί με την παράθεση ενός διάσημου αποσπάσματος από το πρώτο βιβλίο των *Ἐπιδημιῶν*, στο οποίο αναφέρονται αφενός ο ορισμός της ιατρικής, αφετέρου οι τρεις παράγοντες από τους οποίους αυτή διαμορφώνεται:

²⁶ *Περὶ φύσων*: 1: Ταύτης δὲ τῆς τέχνης τὰ μὲν φλαῦρα χαλεπὸν γινῶναι, τὰ δὲ σπουδαῖα ῥῆϊδιον... Ἐν δὲ δὴ τι τῶν τοιούτων ἐστὶ τόδε, τί ποτε τὸ αἰτιὸν ἐστὶ τῶν νούσων, καὶ τίς ἀρχὴ καὶ πηγὴ γίνεται τῶν ἐν τῷ σώματι κακῶν; εἰ γάρ τις εἰδείη τὴν αἰτίην τοῦ νοσήματος, οἷός τ' ἂν εἶη προσφέρειν τὰ ξυμφέροντα τῷ σώματι, ἐκ τῶν ἐναντίων ἐπιστάμενος τὰ βοηθήματα.

²⁷ Η θεωρία αυτή θυμίζει ιδιαίτερα τον ορισμό του Αριστοτέλη για τη μεσότητα: *HN B 6 10-13*.

Λέγειν τὰ προγενόμενα· γινώσκειν τὰ παρεόντα· προλέγειν τὰ ἐσόμενα· μελετᾶν ταῦτα· ἀσκέειν, περὶ τὰ νοσήματα, δύο, ὠφέλειν, ἢ μὴ βλάπτειν. Ἡ τέχνη διὰ τριῶν, τὸ νόσημα, ὁ νοσέων, καὶ ὁ ἰητρός· ὁ ἰητρός, ὑπηρέτης τῆς τέχνης· ὑπεναντιοῦσθαι τῷ νοσήματι τὸν νοσεῦντα μετὰ τοῦ ἰητροῦ χρή²⁸.

Ἡ ιατρική, λοιπόν, αποτελείται ἀπὸ τρεῖς παραμέτρους, οἱ οποίες καλύπτουν τὶς τρεῖς χρονικὲς βαθμίδες, παρελθόν, παρόν, μέλλον, καὶ συνεργάζονται προκειμένου νὰ ἐπιτευχθεῖ ὁ τελικὸς στόχος τῆς ιατρικῆς, ὁ οποίος παρουσιάζεται ἐδῶ ὡς ἡ πρόκληση ὠφέλειας στὸν ἀσθενή καὶ ὄχι βλάβης: ὠφέλειν, ἢ μὴ βλάπτειν. Οἱ τρεῖς αὐτὲς παράμετροι εἶναι ἡ ἀναφορὰ ὅσων ἔχουν γίνῃ στὸ παρελθόν – προφανῶς ἐδῶ πρόκειται γιὰ τὴν καταγραφή τῆς κατάστασης ἐνὸς ἀσθενούς μέχρι νὰ ἐμφανίσῃ τὴ νόσο -, ἡ μελέτη τῶν συμπτωμάτων τῆς παρούσας κατάστασης καὶ ἡ πρόβλεψη τῆς ἐξέλιξής τῆς, ἡ ὁποία θὰ πετύχει, εἰάν ληφθοῦν ὑπόψη οἱ δύο πρώτες παράμετροι. Ἡ τελευταία, μάλιστα, ποὺ εἶναι ἡ πρόγνωση, οὐσιαστικῶς, τῆς πορείας τῆς κατάστασης ἐνὸς ἀσθενούς, φαίνεται ὅτι κατεῖχε ἐξέχουσα θέση στὴν ἱπποκρατικὴ θεραπευτικὴ, εἰάν λάβουμε ὑπόψη καὶ τὴν ὑπαρξὴ δύο ἔργων σχετικῶν με αὐτήν, τοῦ *Προγνωστικοῦ* καὶ τῶν δύο βιβλίων τοῦ *Προρρητικοῦ*.

Ὑστερὰ ἀπὸ τὴ γενικὴ αὐτὴ παρουσίαση τοῦ τριμεροῦς διαχωρισμοῦ τῆς ιατρικῆς θεραπευτικῆς, ἀναφέρεται ὁ συσχετισμὸς τῶν τριῶν «πρωταγωνιστῶν» τῆς ιατρικῆς τέχνης, οἱ ὁποῖοι εἶναι τὸ νόσημα – νὰ σημειωθεῖ ὅτι αὐτὸ τίθεται πρῶτο στὴ σειρά -, ὁ ἀσθενής καὶ ὁ ἰατρός. Τὸ νόσημα διαδραματίζει τὸ βασικὸ ρόλο στὴν ιατρικὴ πρακτικὴ· ἀν δὲν ὑπῆρχε νόσημα, δὲ θὰ ὑπῆρχε οὔτε ἀσθενής οὔτε ἰατρός, εὐλόγο εἶναι, λοιπόν, νὰ τίθεται πρῶτο ἀπ’ ὅλα. Ἐπειτα, τοποθετεῖται ὁ ἀσθενής, ὁ οποίος ἀποτελεῖ τὸ κέντρο τοῦ ενδιαφέροντος, γιὰ αὐτὸς φέρει τὸ

²⁸ *Επιδημιῶν* 1.2.5.

νόσημα και, συνεπώς, πρέπει να θεραπευθεί. Τέλος, ο ιατρός, ο οποίος χαρακτηρίζεται ως *ύπηρετης τῆς τέχνης*, έχει καθήκον να αντιμετωπίσει το νόσημα, ώστε να προσφέρει στον νοσούντα την ίαση και, συνεπώς, τη σωτηρία. Μαζί με τον ασθενή, ο ιατρός θα συνεργαστεί, για να καταπολεμηθεί το νόσημα, κι έτσι θα προσφέρει τις υπηρεσίες του τόσο προς την τέχνη όσο και προς τον άνθρωπο που θεράπευσε.

Three interacting elements of Hippocratic rational system

(πηγή: Katsambas – Marketos 2007: 860.)

B. Οι γαληνικές πηγές

i. Τέχνη Ιατρική

Το έργο του Γαληνού *Τέχνη Ιατρική* μάς παρέχει σχεδόν όλα τα στοιχεία που χρειαζόμαστε, ώστε να διαμορφώσουμε μια πλήρη εικόνα τόσο για το περιεχόμενο που έδινε ο Γαληνός στην ιατρική τέχνη όσο και για την ιδιαίτερος επιστημονική του σκέψη, η οποία προκαλεί εντύπωση

ακόμη και στην πραγματεία αυτή, που κινείται κυρίως σε θεωρητικό επίπεδο.

Ο Γαληνός ενημερώνει τον αναγνώστη του έργου του ότι θα ακολουθήσει μία από τις διδασκαλίες²⁹ που υπάρχουν, για να μελετηθεί κάποια επιστήμη, προκειμένου να αναπτύξει το περιεχόμενο της ιατρικής τέχνης. Επιλέγει εδώ να ακολουθήσει τη διδασκαλία, η οποία θα αναπτύξει τα στοιχεία του ορισμού της ιατρικής τέχνης, μιας και, όπως αναφέρει, έχει ήδη αναλύσει την ιατρική με βάση τη διδασκαλία που ξεκινά από την κατανόηση του σκοπού· αυτό αποτέλεσε το περιεχόμενο του βιβλίου του *Πρός Πατρόφιλον Περί συστάσεως ιατρικῆς*³⁰.

Ακολουθεί λοιπόν ο ορισμός της ιατρικής τέχνης, ο οποίος, στη συνέχεια, θα αναλυθεί στα επιμέρους συστατικά του, τα οποία πάλι υπόκεινται σε νέες διαιρέσεις:

Ἱατρικὴ ἐστὶν ἐπιστῆμη ὑγιεινῶν, καὶ νοσῶδων, καὶ οὐδέτερων.

Η ιατρική, επομένως, έχει να κάνει με όλα εκείνα που μπορούν να χαρακτηριστούν υγιεινά, νοσηρά ή ουδέτερα· αυτά είναι τα σώματα, τα αίτια των νόσων και τα συμπτώματά τους. Πιο συγκεκριμένα, υγιεινά είναι και τα σώματα που χαίρουν υγείας και τα αίτια που προκαλούν την υγεία αλλά και τα συμπτώματα που τη δηλώνουν. Αντίστοιχα, νοσηρά είναι τα σώματα που πάσχουν από κάποια νόσο, τα αίτια που προκαλούν τη νόσο και τα συμπτώματα που τη δηλώνουν. Τέλος, τα σώματα, τα αίτια και τα συμπτώματα μπορούν να χαρακτηρίζονται και *ουδέτερα*, πράγμα

²⁹ Ο όρος εδώ σημαίνει τη θεωρητική μέθοδο. Εκτός από τη διδασκαλία του ορισμού, υπάρχει και η αναλυτική και η συνθετική διδασκαλία, τις οποίες ο Γαληνός λέει ότι έχει χρησιμοποιήσει σε άλλα έργα του. Εδώ χρησιμοποιεί τον ουσιαστικό ορισμό και θα αναλύσει έπειτα τα μέρη του. Για την ανάλυση και τη σχέση της με τη γεωμετρία, όπως και την ιατρική, βλ. Hankinson 2009: 222-224.

³⁰ *Τέχνη Ἱατρική*: 305: Τρεῖς εἰσὶν αἱ πᾶσαι διδασκαλίαι τάξεως ἐχόμεναι. πρώτη μὲν, ἡ ἐκ τῆς τοῦ τέλους ἐννοίας κατ' ἀνάλυσιν γινομένη. δευτέρα δὲ, ἡ ἐκ συνθέσεως τῶν κατὰ τὴν ἀνάλυσιν εὐρεθέντων. τρίτη δὲ, ἡ ἐξ ὄρου διαλύσεως, ἣν νῦν ἐνιστάμεθα... οὐδεὶς μὲντοι γε τῶν πρὸ ἡμῶν ἔγραψε τὴν ἐκ τῆς τοῦ τέλους ἐννοίας ἀρχομένην διδασκαλίαν, ἐξ ἧς αἱ τέχναι πᾶσαι συνίστανται κατὰ μέθοδον. ἀλλ' ἐκείνην μὲν ἐτέρωθι διηλθομεν, ἐνταυθοῖ δὲ τὴν **ὀρικήν** ποιησόμεθα διδασκαλίαν.

που σημαίνει ότι βρίσκονται σε μια κατάσταση μεταξύ των δύο αντιθέτων, που είναι η υγεία και η νόσος. Δηλαδή, οὐδέτερο θα είναι το σώμα – ή το αίτιο ή το γνώρισμα – που δεν είναι ούτε υγιές ούτε νοσηρό, ή αυτό που ανήκει ταυτόχρονα και στις δύο καταστάσεις, ή εκείνο που είναι πότε υγιές και πότε νοσηρό, μετέχοντας εξίσου ή άνισα στην καθεμιά από τις δύο αυτές καταστάσεις³¹.

Ο Γαληνός τονίζει ότι η ιατρική είναι, πρωτίστως, η ἐπιστήμη³² των αιτίων που προκαλούν και διαφυλάσσουν την υγεία και, με σκοπό αυτά, η μελέτη επεκτείνεται και στα νοσηρά και τα ουδέτερα, όπως και στα σώματα και τα συμπτώματα. Επίσης, το ίδιο ισχύει και γι' αυτά τα τελευταία, πρώτα πρέπει να μελετηθούν τα υγιεινά κι έπειτα τα νοσηρά και τα ουδέτερα σώματα και συμπτώματα³³. Σύμφωνα με την άποψη του Γαληνού, δηλαδή, η μελέτη της ιατρικής πρέπει να ξεκινά από αυτό που ισχύει γενικά και στις περισσότερες περιπτώσεις, που είναι η κατάσταση της υγείας, κι έπειτα να προχωρά στη μελέτη των παρεκκλινουσών καταστάσεων, δηλαδή της νόσου και της ουδετερότητας. Ωστόσο, στην πράξη πρώτα έρχεται η διάγνωση των σωμάτων μέσα από τα γνωρίσματα

³¹ Τέχνη Ιατρική: 307-309: τὸ δὲ ὑγιεινὸν, καὶ τὸ νοσῶδες, καὶ τὸ οὐδέτερον, τριχῶς ἕκαστον λέγεται· τὸ μὲν ὡς σῶμα, τὸ δὲ ὡς αἴτιον, τὸ δὲ ὡς σημεῖον. καὶ γὰρ τὸ ἐπιδεκτικὸν σῶμα τῆς ὑγείας, καὶ τὸ ποιητικὸν καὶ φυλακτικὸν αὐτῆς αἴτιον, καὶ τὸ δηλωτικὸν σημεῖον, ἅπαντα ταῦτα καλοῦσιν οἱ Ἕλληνες ὑγιεινά. κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ νοσῶδη τὰ τε ἐπιδεκτικὰ νόσων σώματα, καὶ τὰ ποιητικὰ τε καὶ φυλακτικὰ νόσων αἴτια, καὶ τὰ δηλωτικὰ σημεῖα. καὶ δὴ καὶ τὰ οὐδέτερα κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον σώματά τε καὶ αἴτια καὶ σημεῖα... τὸ δὲ οὐδέτερον, αἰτιὸν τε, καὶ σημεῖον, καὶ σῶμα, τό τε ἀπλῶς λεγόμενον καὶ τὸ ἐν τῷ νῦν, τριχῶς ἕκαστον λέγεται· τὸ μὲν τῷ μηδ' ἑτέρου τῶν ἐναντίων μετέχειν, τὸ δὲ τῷ τῶν ἀμφοτέρων, τὸ δὲ τῷ ποτὲ μὲν τοῦδε, ποτὲ δὲ τοῦδε. τούτων δ' αὐτῶν (309.) τὸ δευτερον κατὰ δύο τρόπους λέγεται· ποτὲ μὲν τῷ μετέχειν ἑκατέρου τῶν ἐναντίων ἐξ ἴσου, ποτὲ δὲ τῷ πλέον θατέρου.

³² Λεξικό LSJ, λήμμα ἐπιστήμη: *scientific knowledge, science, opp. δόξα, coupled with ἐμπειρία* and τέχνη, *professional skill: hence, profession, οἱ τὴν ἰατρικὴν ἐ. μεταχειριζόμενοι* PFay.106.22 (ii A.D.).

³³ Τέχνη Ιατρική: 307-308: καὶ ἐστὶ κατὰ πρῶτον μὲν λόγον ἐπιστήμη τῶν ὑγιεινῶν (308.) αἰτίων ἰατρικῆ, δι' ἐκεῖνα δ' ἦδη καὶ τῶν ἄλλων. Δεύτερον δὲ τῶν νοσῶδων. τρίτον δὲ τῶν οὐδετέρων. καὶ δὴ καὶ μετὰ ταῦτα τῶν σωμάτων, πρῶτον μὲν κἀνταῦθα τῶν ὑγιεινῶν, ἐφεξῆς δὲ τῶν νοσερῶν, εἶτα τῶν οὐδετέρων. καὶ περὶ τῶν σημεῖων δὲ κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον.

και μετά ακολουθεί η διερεύνηση των αιτίων που οδήγησαν στη νόσο. Επομένως, κάποιος που επιθυμεί να ενασχοληθεί με τη μελέτη της ιατρικής *ἐπιστήμης*, θα πρέπει, πρώτα σε θεωρητικό επίπεδο, να κατέχει τη γνώση των υγιεινών αιτίων, η οποία αποτελεί το θεμέλιο της ιατρικής και τη βάση για την κατανόηση της λειτουργίας του σώματος όταν αυτό νοσεί· στην πρακτική εφαρμογή των γνώσεών του, όμως, δηλαδή στην καθημερινότητα της ιατρικής θεραπευτικής, θα πρέπει να ασχολείται με τη συμπτωματολογία των νόσων και, δευτερευόντως, να κάνει αναγωγή στα αίτια που διατάραξαν την υγιεινή κατάσταση³⁴.

Μέχρι στιγμής, η παρουσίαση και ανάλυση του Γαληνού για τα συστατικά που συναποτελούν τον ορισμό, ακολούθως και το περιεχόμενο της ιατρικής *ἐπιστήμης*, είναι λεπτομερέστατη και διακρίνεται από σχολαστική ταξινόμηση των επιμέρους στοιχείων. Παρόλα αυτά, ο Γαληνός δε σταματά εδώ, καθώς λαμβάνει υπόψη του και δύο άλλους παράγοντες που διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην ιατρική· πρόκειται για τις έννοιες του «γενικά» και του «προς το παρόν», οι οποίες καθορίζουν το χαρακτήρα και την ποιότητα ενός αιτίου, ενός σώματος ή ενός γνωρίσματος³⁵. Η ιατρική πρέπει να λαμβάνει υπόψη και τις δύο αυτές παραμέτρους, γιατί η αντιμετώπιση, για παράδειγμα, ενός γενικά υγιούς σώματος θα είναι διαφορετική από την αντιμετώπιση ενός γενικά νοσηρού σώματος· επιπλέον, πρέπει να μελετάται σε κάθε περίπτωση ο βαθμός της απόκλισης από την κατάσταση της υγείας, ώστε να προσαρμοστεί κατάλληλα η θεραπεία. Επομένως, αν επανέλθουμε στον ορισμό που δίνει ο Γαληνός για την ιατρική, θα πρέπει να τονίσουμε ότι ιατρική γι' αυτόν σημαίνει την επιστημονική γνώση των υγιεινών,

³⁴ *Τέχνη Ιατρική*: 308: ἐν μέντοι ταῖς πράξεσι, πρότερον μὲν τῶν σωμάτων ἢ διάγνωσις, ἐκ τῶν σημείων δηλονότι, μετὰ ταῦτα δὲ ἢ τῶν ἐπ' αὐτοῖς αἰτίων εὔρεσις.

³⁵ *Τέχνη Ιατρική*: 308: ἀλλ' ἐπεὶ καὶ τὸ ποιητικόν, καὶ τὸ δηλωτικόν, καὶ τὸ ἐπιδικτικόν, διχῶς ἕκαστον λέγεται, τὸ μὲν ἀπλῶς, τὸ δὲ ἐν τῷ νῦν, ἰστέον ἀμφοῖν οὖσαν ἐπιστήμην τὴν ἰατρικὴν. καὶ αὐτὸ δὲ τὸ ἀπλῶς διχῶς λέγεται, τὸ τε διὰ παντός. καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ· καὶ ἔστιν ἀμφοτέρων τούτων ἐπιστήμη ἢ ἰατρικὴ.

νοσηρών και ουδέτερων, τα οποία πρέπει να μελετώνται κατά περίπτωση και να εξετάζεται η ποιότητά τους αλλά και ο προσωρινός ή μόνιμος χαρακτήρας τους³⁶.

Το περιεχόμενο που προσδίδει ο Γαληνός στην ιατρική ολοκληρώνεται, στο παρόν έργο, με την αναφορά στους τρεις τομείς που την αποτελούν, τον προληπτικό, τον αναρρωτικό και τον αναθρεπτικό³⁷. Ο προληπτικός τομέας έχει να κάνει με τη διαπραγμάτευση της υγείας και την πρόληψη των νόσων και εξαρτάται, όπως υποστηρίζει ο Γαληνός, από τα υγρά του σώματος, τα οποία, αν παρουσιάσουν κάποια αλλοίωση, οδηγούν στην πρόκληση νόσων³⁸. Έπειτα, ο αναρρωτικός και ο αναθρεπτικός τομέας αφορούν εκείνους που αναρρώνουν από μία νόσο, αλλά και τους υπερήλικες, και περιλαμβάνει όλες τις ενέργειες που χρειάζεται να γίνουν, προκειμένου να διορθωθεί μια νοσηρή κατάσταση και να επέλθει η θεραπεία.

³⁶ Τέχνη Ιατρική: 308: ἀλλ' ἐπεὶ καὶ τὸ ποιητικόν, καὶ τὸ δηλωτικόν, καὶ τὸ ἐπιδεκτικόν, διχῶς ἕκαστον λέγεται, τὸ μὲν ἀπλῶς, τὸ δὲ ἐν τῷ νῦν, ἰστέον ἀμφοῖν οὖσαν ἐπιστήμην τὴν ἰατρικὴν. καὶ αὐτὸ δὲ τὸ ἀπλῶς διχῶς λέγεται, τὸ τε διὰ παντός. καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ· καὶ ἔστιν ἀμφοτέρων τούτων ἐπιστήμη ἡ ἰατρικὴ... ἐν γὰρ τῷ λέγειν τὴν ἰατρικὴν ἐπιστήμην ὑπάρχειν ὑγιεινῶν, καὶ νοσερῶν, καὶ οὐδετέρων, σημαίνεται μὲν καὶ τὸ πάντων τῶν κατὰ μέρος, σημαίνεται δὲ καὶ τὸ ὁποίων, σημαίνεται δὲ καὶ τὸ τίνων.

³⁷ Τέχνη Ιατρική: 403-407: καλοῦσι δὲ αὐτὰ προφυλακτικά... ἐν χυμοῖς δὲ μάλιστα τὴν σύστασιν ἔχει σύμπαν τοῦτο τὸ γένος, οὐς οὔτε γλίσχρους εἶναι προσήκει, οὔτε παχεῖς, οὔτε ὑδατώδεις, οὔτε πολλοὺς, οὔτε ἐπὶ πλέον θερμοὺς, ἢ ψυχροὺς, οὔτε δακνώδεις, οὔτε σηπεδονώδεις, οὔτε δηλητηρίους... Τὸ δ' ἀναληπτικόν τε καὶ ἀναθρεπτικόν ἐπὶ τῶν ἀνακομιζομένων ἐκ νόσου καὶ γερόντων. ὁποῖα δὲ τίς ἐστι καὶ ἡ τούτων διάθεσις, ὑπὸ τίνων τε μάλιστα αἰτίων εἰς τὸ κατὰ φύσιν ἐπανέρχεται, τελεώτατα μὲν ἐν (406.) τοῖς τῆς θεραπευτικῆς μεθόδου γράμμασι δεδήλωται.

³⁸ Βέβαια, στο παρόν έργο ο Γαληνός έχει υποστηρίξει, στις σελίδες 366-368, ότι υπάρχουν πολλοί παράγοντες που μπορούν να προκαλέσουν την ασθένεια. Οι αλλοιώσεις των χυμών ανήκουν στους αναγκαστικούς παράγοντες, στους οποίους συγκαταλέγονται η ατμόσφαιρα, η κίνηση, η τροφή, ο ύπνος και η ψυχολογία, ενώ υπάρχουν και οι μη αναγκαστικοί, όπως «τα ξίφη και τα θηρία».

ii. Προτρεπτικός ἐπ' ἰατρικὴν

Ἡ παρουσίαση του ορισμοῦ και του περιεχομένου της ἰατρικῆς ἀπὸ τον Γαληνὸ ἐγινε με αρκετὰ διεξοδικὸ τρόπο στο προηγούμενο ἔργο. Ὡστόσο, χρήσιμο εἶναι να εξεταστούν και κάποια μικρὰ αποσπάσματα ἀπὸ ἄλλα δύο ἔργα του, τα οποία θα συμβάλλουν στην ολοκλήρωση της εικόνας για το συγκεκριμένο θέμα που μελετούμε.

Στο ἔργο *Προτρεπτικός ἐπ' ἰατρικὴν*, το οποίο δεν σώζεται ολόκληρο, παρὰ μόνο το πρώτο τμήμα του, ο Γαληνὸς αντιπαραβάλλει τη γνώση γύρω ἀπὸ τις διάφορες τέχνες με τον τυχοδιωκτισμὸ και με τον πρωταθλητισμὸ, καταλήγοντας στο ὅτι ἡ γνώση και ἡ ἐξάσκηση μίας τέχνης εἶναι αὐτὴ που θα συνοδεύει τον ἄνθρωπο σε ὅλη του τη ζωὴ και θα του προσφέρει τα μέγιστα ψυχικὰ ἀγαθὰ, τα οποία ὄχι μόνο δε θα εἶναι πρόσκαιρα, ὅπως το χρήμα, ἀλλὰ θα τον συνοδεύουν σε ὅλη τη διάρκεια της ζωῆς του, εἴτε αὐτὸς καλοτυχήσει ἢ δυστυχήσει:

ἐστὶ δ' οὐδ' αὐτὸ τὸ πλουτεῖν ἐξ ἐπιτηδεύματος ἀξιόλογον ἀπλῶς, ἀλλὰ τὸ τοιαύτην ἐπίστασθαι τέχνην ἢ καὶ ναυαγήσασιν συνεκκολυμβήσει· ὅπερ οὔτε τοῖς διοικοῦσι τὰ τῶν πλουσίων οὔτε τοῖς τελώναις ἢ τοῖς ἐμπόροις ὑπάρχει. καίτοι πλουτοῦσιν ἐξ ἐπιτηδευμάτων οὔτοι μάλιστα, ἀλλ' ἐὰν ἀπολέσωσι τὰ χρήματα, συναπολλύουσιν αὐτοῖς καὶ τὰς πράξεις³⁹.

Συνεπῶς, τονίζει ο Γαληνὸς, αν κάποιος – και μ' αὐτὸ το «κάποιος» ἀπευθύνεται στους νέους⁴⁰ - ἐπιθυμεί να ἀποκτήσει ἐντιμὸ πλούτο, θα πρέπει να ἐξασκήσει μίαν τέχνη που θα τον συντροφεύει σε ὅλη του τη ζωὴ. Ἐδῶ ο Γαληνὸς παραθέτει τον χωρισμὸ των τεχνῶν σε δύο εἶδη, τις «λογικὲς και σεμνές» και τις «ευκαταφρόνητες», που εἶναι οἱ «βάνανυες ἢ χειρωνακτικὲς», προτρέποντας τους νέους να ἐπιλέξουν κάποια ἀπὸ την

³⁹ *Προτρεπτικός ἐπ' ἰατρικὴν*: 14.

⁴⁰ *Προτρεπτικός ἐπ' ἰατρικὴν*: 9: ἄγετ' οὖν, ὦ παῖδες, ὅποσοι τῶν ἐμῶν ἀκηκοότες λόγων ἐπὶ τέχνηςμάθησιν ὤρμησθε· μὴ τις ὑμᾶς ἀπατεῶν καὶ γόης ἀνὴρ παρακρουσάμενός ποτε ματαιοτεχνίαν ἢ κακοτεχνίαν ἐκδιδάξηται, γινώσκοντας ὡς ὅποσοις τῶν ἐπιτηδευμάτων οὐκ ἐστὶ τὸ τέλος βιωφελές, ταῦτ' οὐκ εἰσὶ τέχναι.

πρώτη κατηγορία, γιατί αυτές οι τέχνες δεν εγκαταλείπουν τον άνθρωπο όταν αυτός γεράσει⁴¹, αφού στηρίζονται στις ικανότητες του νου και της ψυχής και όχι στη σωματική διάπλαση και δύναμη. Μάλιστα, η παρότρυνση του Γαληνού είναι να διαλέξει ο νέος την ιατρική, γιατί αυτήν θεωρεί ως την καλύτερη από όλες τις λογικές τέχνες:

ἐκ τούτων οὖν τινα τῶν τεχνῶν ἀναλαμβάνειν τε καὶ ἀσκεῖν χρῆ τὸν νέον, ὅτω μὴ παντάπασιν ἡ ψυχὴ βοσκηματώδης ἐστί, καὶ μᾶλλον γε τὴν ἀρίστην ἐν ταύταις, ἣτις ὡς ἡμεῖς φαμεν ἐστὶν ἰατρικὴ⁴².

iii. Πρὸς Πατρόφιλον περὶ συστάσεως ἰατρικῆς

Ολοκληρώνοντας την εξέταση των σχετικών με την ιατρική τέχνη αποσπασμάτων από τα έργα του Γαληνού, θα πρέπει να σταθούμε στο κείμενο που συνέγραψε με σκοπό να διδάξει στον Πατρόφιλο, μαθητή του, τη σύστασιν, τη συγκρότηση, δηλαδή, της ιατρικής. Το έργο αυτό, το οποίο μοιράζεται κοινά στοιχεία με το *Τέχνη Ἰατρικὴ*, καθώς και τα δύο αυτά κείμενα ξεκινούν με αφετηρία τη θεωρία και στη συνέχεια επεκτείνονται στο καθαρά ιατρικό κομμάτι, μας δίνει αρχικά μια δεύτερη κατηγοριοποίηση των διαφόρων τεχνών, έχοντας ήδη δει την πρώτη στο προηγούμενο κείμενο που εξετάσαμε. Έτσι, στις σελίδες 227-228⁴³, ο Γαληνός χωρίζει τις τέχνες σε αυτές που έχουν ως σκοπό μόνο την παρατήρηση της φύσης των θεμάτων που εξετάζουν – αυτές είναι οι θεωρητικές τέχνες, όπως η αστρονομία -, αυτές που «πράττουν πράξεις»,

⁴¹ Προτρεπτικός ἐπ' ἰατρικὴν: 14: ὥστ' εἰ καὶ πρὸς χρηματισμὸν ἀσφαλῆ τε καὶ οὐκ ἄδοξον ἀξιοῖ τις ὑμᾶς παρεσκευάσθαι, τέχνην ἀσκητέον ἐστὶ καὶ διὰ παντὸς τοῦ βίου παραμενοῦσαν. ἀλλὰ διττῆς οὐσης διαφορᾶς τῆς πρώτης ἐν ταῖς τέχναις (ἐνταῦθα μὲν γὰρ αὐτῶν λογικαὶ τ' εἰσὶ καὶ σεμναί, τινὲς δ' εὐκαταφρόνητοι καὶ διὰ τῶν τοῦ σώματος πόνων, ἅς δὴ βαναύσοις τε καὶ χειρωνακτικὰς ὀνομάζουσιν), ἄμεινον ἂν εἴη τοῦ προτέρου γένους τῶν τεχνῶν μετέρχεσθαι τινα. τὸ γὰρ τοι δεύτερον γένος αὐτῶν ἐπιλείπειν εἴωθε γηρῶντας τοὺς τεχνίτας.

⁴² Προτρεπτικός ἐπ' ἰατρικὴν: 14

⁴³ Με βάση την έκδοση του Kühn.

όπως η τέχνη του χορού, εκείνες που έχουν να επιδείξουν δημιουργήματα, όπως η οικοδομική – δημιουργικές ή ποιητικές τέχνες -, κι αυτές που ασχολούνται με τη σύλληψη θηραμάτων, όπως η αλιευτική⁴⁴. Ο Γαληνός θα πει στη συνέχεια ότι η ιατρική ανήκει στις δημιουργικές τέχνες, διότι μπορείς να επιδείξεις το έργο της, αφού το ολοκληρώσεις· και το έργο αυτό είναι η επαναφορά της νοσηρής σωματικής κατάστασης ενός ανθρώπου στο φυσιολογικό, όσο αυτό είναι δυνατό. Αν είναι αδύνατο, τότε η ιατρική τέχνη θα έχει ως στόχο να παράσχει τις απαραίτητες γνώσεις, ώστε να είναι σε θέση ο ειδικός να διαγιγνώσκει πόσοι μπορούν να θεραπευθούν και πόσοι όχι. Επομένως, η ιατρική ανήκει στις δημιουργικές τέχνες, συγκεκριμένα, σε εκείνες που επανορθώνουν αυτό που έχει συμβεί και όχι σ' αυτές που δημιουργούν αυτό που προηγουμένως δεν υπήρχε:

...βούλεσθαι τούς παρά φύσιν ἔχοντας ἄνθρώπους τὸ σῶμα, μάλιστα μὲν, εἰ οἷόν τε, πάνυ εἰς τὴν φύσιν ἐπαναγαγεῖν, εἰ δ' ἄρα τοῦτ' ἀδύνατον, ἀλλὰ τοῦ γε διαγιγνώσκειν ἑκάτερον, ὅσοι τε ἰάσιμοι, καὶ ὅσοι μὴ, κτήσασθαι τίνα γνῶσιν. ἐπεὶ δὲ ταύτην ἀρχὴν ἔδωκας τῷ λόγῳ, **τῶν ποιητικῶν ἔφην σε τεχνῶν ἀποφαίνειν**, ἣν συστήσασθαι ποθεῖς, εἴ γε **(229.)** δὴ δεικνύειν ἔχεις τῆς τέχνης τοῦργον, ἤδη τοῦ πράττειν πεπαυμένος⁴⁵.

Ο Γαληνός θα ολοκληρώσει την παρουσίαση των τεχνών και την ένταξη της ιατρικής σ' αυτές με τον παραλληλισμό της τελευταίας με την οικοδομική τέχνη. Όπως για τον τεχνίτη, που δημιουργεί ένα νέο σπίτι ή επιδιορθώνει ένα παλαιό, είναι απαραίτητη η γνώση των μερών του

⁴⁴ Πρὸς Πατρόφιλον περὶ συστάσεως ἰατρικῆς: 227-228: Ἐπειδὴ τῶν τεχνῶν ἔναι μὲν ἐν μόνῳ τῷ θεωρῆσαι τὴν φύσιν, ὧν ἐπισκοποῦνται πραγμάτων, ἔχουσι τὸ τέλος, ὡς ἀριθμητικὴ, καὶ ἀστρονομία, καὶ φυσιολογία· τινὲς δὲ πράττουσι μὲν τινὰς πράξεις, ὡς ὀρχηστικὴ τε καὶ κηρυκτικὴ, δεῖξαι δ' οὐδὲν ἔργον ἑαυτῶν ἔχουσι τοῦ πράττειν παυσάμεναι· τινὲς δ' ἔμπαλιν τούτων ἐπιδείκνυνται δημιουργήματα, καθάπερ οἰκοδομικὴ τε καὶ τεκτονικὴ· τινὲς δ' οὐδὲν αὐταὶ δημιουργοῦσι, ἔργον δ' αὐταῖς ἔστι καὶ σπού(228.) δασμα, θηράσαι τε καὶ κτήσασθαι τῶν ὄντων τι, καθάπερ ἢ τε ἀλιευτικὴ καὶ κνηγετικὴ, καὶ συλλήβδην εἰπεῖν, ἢ θηρευτικὴ πᾶσα.

⁴⁵ Πρὸς Πατρόφιλον περὶ συστάσεως ἰατρικῆς: 228-229.

σπιτιού, αλλά και των λεπτομερειών τους, έτσι και για τον τεχνίτη της ιατρικής είναι αναγκαίο να γνωρίζει τα μέλη του σώματος, την ποιότητα, τη διάπλασή τους, το μέγεθός τους αλλά και το συνολικό τους αριθμό και τις μεταξύ τους σχέσεις. Αυτήν τη γνώση παρέχει η ανατομία, η οποία εξετάζει αρχικά τα όμοιομερῆ μέλη του σώματος, δηλαδή τους ιστούς, κι έπειτα τα ὀργανικά μέρη, τα οποία αποτελούνται από αυτούς τους ιστούς⁴⁶. Αφού κάποιος εξοικειωθεί με τις ανατομικές γνώσεις, σειρά έχει η μελέτη των ενεργειών τόσο των ὀμοιομερῶν όσο και των ὀργανικῶν μελών, γιατί μέσα από αυτές μπορεί ο ἰατρός να ανακαλύψει και τα αίτια των παθήσεων αλλά και την ἴασίν τους. Όλο το κείμενο που ακολουθεί αποτελεί την ανάλυση και λεπτομερή περιγραφή αυτών των μελών, με καθαρά ιατρική – πρακτική διαπραγμάτευση από την πλευρά του Γαληνού. Ωστόσο, το θεωρητικό υπόβαθρο που καθορίζει τη διαχείριση και ταξινόμηση των ιατρικών του γνώσεων συνοψίζεται στο τελευταίο κομμάτι του κειμένου, όπου και πάλι ο Γαληνός θα μιλήσει για τη φύση της ιατρικής τέχνης και το περιεχόμενό της:

Ἔστιν οὖν ἡ ἰατρικὴ μία τῶν ποιητικῶν, οὐ μὴν ἀπλῶς οὕτως, ὡς ἡ οἰκοδομικὴ τε καὶ τεκτονικὴ, καὶ ὑφαντικὴ, ἀλλ' ὡς ἡ τε τῆς πεπονθυίας οἰκίας ἐπανορθωτικὴ καὶ τῶν ραγέντων ἱματίων ἀκεστικὴ. ἐπεὶ δὲ καὶ τούτων αὐτῶν ἡ σύστασις ἐδείχθη διττὴ, ποτὲ μὲν ἑαυτοῦ γεννῶντος τοῦ τεχνίτου τὸ παράδειγμα, ποτὲ δ' ἐκτὸς ὑπάρχοντος θεωρουμένου, τὴν ἰατρικὴν τέχνην ἐκ τοῦ δευτέρου γένους ἐπεδείξαμεν. οὐ γὰρ ἑαυτῆς

⁴⁶ Πρὸς Πατρόφιλον περὶ συστάσεως ἰατρικῆς: 231-232: ὡσπερ οὖν ὁ τὴν ἤδη γεγενημένην οἰκίαν, ὅποια τίς ἐστιν, ἀκριβῶς γινῶναι βουλόμενος ἐξ ἀναλύσεως καὶ διαλύσεως ἐπὶ τὴν διάγνωσιν αὐτῆς ἐπεγένετο, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἡμεῖς ἐξ ἀνατομῆς ἀνθρώπου σῶμα γνωσόμεθα... ἐξ ἀνατομῆς δὲ τὰ ὀμοιομερῆ προσαγορευόμενα σώματα μαθόντες, ὁποῖόν τε τὴν διάπλασιν ἕκαστον αὐτῶν ἐστιν, πηλίκον τε τὸ μέγεθος, ὅσα τε τὰ (232.) σύμπαντα, καὶ ὅπως συγκείμενα, τῶν συνθέτων μορίων ἐπιστήμην ἔχομεν, ἃ δὴ καὶ προσαγορευόμενα ὀργανικά· τοιοῦτό ἐστι σκέλος, τοιοῦτον χεῖρ, τοιοῦτον δάκτυλος, ὀφθαλμός, γλῶττα, πνεύμων, ἥπαρ, ὅσα τ' ἄλλα τοιαῦτα.

διαπλάττει τὸ παράδειγμα· θεασαμένη δὲ δι' ἀνατομῆς⁴⁷ ὅλον ἀκριβῶς, αὐτὸ πειρᾶται τὸ διαφθειρόμενον ἐπανορθοῦν. διήνεγκε δ' ἐν τούτῳ τῶν προειρημένων τεχνῶν, ὅτι τὰ πλεῖστα τῆς φύσεως ἐργαζομένης ὑπηρετεῖ. τὴν θεωρίαν μέντοι πᾶσαν, ἐξ ἧς ὀρμώμενος ὁ ἰατρός ἐπανορθωτικός τε καὶ ὑπηρετικός ἐστίν, ἀνάλογον ἐκτῆσατο ταῖς ἄλλαις τέχναις ταῖς ποιητικαῖς. καὶ γὰρ τῶν ὁμοιομερῶν ἔγνωκε τὴν (304.) οὐσίαν, καὶ τῶν ὀργανικῶν τὸν τρόπον τῆς γενέσεως, ἔτι τε τῶν παθῶν τὴν εὕρεσιν ὁμοίως ἐποίησατο, καὶ τοὺς καθ' ἕκαστον αὐτῶν σκοποὺς τῆς ἰάσεως⁴⁸.

Γ. Σύγκριση των απόψεων των δύο ἰατρῶν

Μελετώντας τα κείμενα της ιπποκρατικής συλλογῆς και του Γαληνού, μπορούμε να εντοπίσουμε αρκετές ομοιότητες και διαφορές, όχι τόσο ως προς το περιεχόμενο που προσδίδουν αυτοί στην ιατρική, αλλά κυρίως αναφορικά με τον τρόπο που οργανώνουν τη σκέψη τους και τον προσανατολισμό που επιλέγουν.

Ξεκινώντας από τα ιπποκρατικά κείμενα, είδαμε ότι στο *Περὶ Ἀρχαίας Ἰητρικῆς* ο συγγραφέας μίλησε για τους τεχνίτες που ασκούν την ιατρική, τους *χειροτέχνας* και *δημιουργούς*, οι οποίοι πιστοποιούν την ὑπαρξη μιας οργανωμένης τέχνης με σαφές περιεχόμενο, η οποία περιλαμβάνει ένα σύστημα γνώσεων που έχει αποκτηθεί μέσα από την εμπειρία. Η ιατρική συνδέεται στο κείμενο αυτό με τη διατροφή και η

⁴⁷ Ο Γαληνός τονίζει εδώ τη σημασία της μελέτης της ανατομίας του σώματος, η οποία επιτρέπει στον θεραπευτή να συναγάγει από τα μέρη του σώματος συμπεράσματα που αφορούν το ὅλον, δηλαδή το σώμα, ὥστε να το θεραπεύσει. Ο Γαληνός ἔκανε πολλές σημαντικές ανατομικές ανακαλύψεις και θεωρήθηκε πρωτοπόρος στον τομέα αυτό (βλ. ενδεικτικά Dunn 2003). Η ανατομία γενικά κατέχει περίοπτη θέση στα ἔργα του Γαληνού, κι αυτό είναι προφανές και στα ἔργα που εξετάζουμε εδώ, και είναι ενδιαφέρον ότι τη συνδέει με την τελεολογική θεώρηση (βλ. και Ackerknecht 1998: 108) που τον διέκρινε, ὅτι ἡ φύσις οὐδέν ποιεῖ μάτην.

⁴⁸ Πρὸς Πατρόφιλον περὶ συστάσεως ἰατρικῆς: 303 -304.

ανάπτυξή της ως τέχνης ξεκινά παράλληλα με τη συνειδητοποίηση της ανάγκης για διαφοροποίηση της διατροφής των ασθενών από αυτήν των υγιών. Στόχος της ιατρικής, όπως είδαμε και στο έργο *Περί Τέχνης*, είναι η ανακούφιση των ασθενών και η σωτηρία τους, με τον ελάχιστο δυνατό πόνο από μέρους τους. Στο πρώτο βιβλίο των *Έπιδημιών*, η ιατρική αναφέρεται ότι περιλαμβάνει τρεις παράγοντες, το νόσημα, το οποίο πρέπει να καταπολεμηθεί, ώστε ο ασθενής να σωθεί, με τη βοήθεια του *ιατροῦ* (νόσημα – ασθενής - *ιατρός*).

Από την άλλη, ο Γαληνός στο έργο του *Τέχνη Ιατρική* παρουσιάζει αναλυτικά, με συστηματικό και πολύ οργανωμένο τρόπο, τον ορισμό και το περιεχόμενο της ιατρικής, την οποία ονομάζει πλέον *ἐπιστήμη*, χωρίς να απορρίπτει, σε πολλά σημεία, τη χρήση του όρου *τέχνη*. Ωστόσο, στο συγκεκριμένο κείμενο, ο τριμερής διαχωρισμός που κάνει στην ιατρική, ότι αποτελεί την επιστήμη των υγιεινών, νοσηρών και ουδέτερων στοιχείων, τα οποία έπειτα διευκρινίζονται σε σώματα, αίτια και γνωρίσματα, δείχνουν τον επιστημονικό χαρακτήρα της πραγματείας αυτής και επιβεβαιώνουν ότι ο Γαληνός υπήρξε επιμελής μελετητής της ιατρικής, τόσο στη θεωρία όσο και στην πρακτική της εφαρμογή. Συνεπώς, η χρήση του όρου *ἐπιστήμη* είναι απολύτως εναρμονισμένη με το πνεύμα αυτού του έργου, στο οποίο ο Γαληνός αποδεικνύεται ότι έχει μελετήσει σε βάθος την ιατρική, κατέχει το σύνολο των γνώσεων που την αποτελούν και τις εφαρμόζει στο πρακτικό πεδίο.

Επιπλέον, στο έργο *Πρὸς Πατρόφιλον* διευκρινίζει ότι η ιατρική είναι μια δημιουργική τέχνη, με την έννοια ότι επανορθώνει αυτό που έχει ήδη δημιουργηθεί. Επίσης, συγκρίνει την ιατρική με την οικοδομική, γιατί και οι δύο αποτελούνται από μέρη, τις ιδιότητες των οποίων πρέπει να γνωρίζει καλά ο τεχνίτης, ώστε να μπορεί να ασκήσει την τέχνη του. Έτσι, τα μέρη της ιατρικής μελετώνται από τον τομέα της ανατομίας, όπως ο οικοδόμος μελετά τα υλικά για να χτίσει· γνωρίζοντας ο θεραπευτής τις

ιδιότητες των μερών του σώματος, μπορεί και να προβεί σε σωστή διάγνωση, αλλά και να βρει την κατάλληλη θεραπεία. Αλλά και για τον Γαληνό, όπως και για τους ιπποκρατικούς, η ιατρική είναι μια ωφέλιμη τέχνη, η οποία προσφέρει σε όποιον την ασκεί ψυχικά αγαθά που παραμένουν σε όλη τη ζωή.

Συνεπώς, το συμπέρασμα που μπορεί να συναχθεί από τα παραπάνω είναι ότι τα ιπποκρατικά κείμενα εξετάζουν την ιατρική τέχνη εστιάζοντας περισσότερο στο θεωρητικό της υπόβαθρο, μελετώντας την προέλευσή της και διακρίνοντας τους παράγοντες που την αποτελούν – νόσημα, ασθενής, *ιατρός*, τα παρελθόντα, τα παρόντα και τα μελλούμενα (*Επιδημιών Ι*) – χωρίς να χρησιμοποιούνται παραδείγματα ιατρικών περιπτώσεων, τα οποία να τεκμηριώνουν άμεσα τα όσα γράφονται σε θεωρητικό επίπεδο· αντιθέτως, τα ιατρικά παραδείγματα δίδονται, αφού ολοκληρωθεί η θεωρητική παρουσίαση, και χωρίς να εξηγούν και να τεκμηριώνουν άμεσα κάθε στοιχείο που έχει γραφεί στη θεωρία. Από την άλλη, ο Γαληνός, ακόμη κι όταν γράφει σε θεωρητικό επίπεδο, αντιμετωπίζει από ιατρική – πρακτική σκοπιά και τον ορισμό και το περιεχόμενο της ιατρικής, τεκμηριώνοντας τα γραφόμενά του με τα ιατρικά παραδείγματα, τα οποία συμπληρώνουν αναπόσπαστα τη θεωρία⁴⁹.

⁴⁹ Ενδεικτικά, στο *Περί Αρχαίας Ιητρικής* ο συγγραφέας δίνει πολλά παραδείγματα για να απορρίψει τις απόψεις όσων πιστεύουν ότι οι ασθένειες οφείλονται μόνο στην επίδραση τεσσάρων στοιχείων, όμως δεν τεκμηριώνει με τον ίδιο τρόπο, ξεκάθαρα και αναλυτικά, πώς επιδρούν όλες οι ιδιότητες του ανθρώπινου σώματος στην υγιή ή νοσηρή λειτουργία του. Από την άλλη, ο Γαληνός τεκμηριώνει άμεσα, με παραδείγματα, οτιδήποτε γράφει σε θεωρητικό επίπεδο. Αυτό δεν καθιστά τα έργα της ιπποκρατικής συλλογής λιγότερο αξιόπιστα, αντιθέτως, δείχνει απλώς τη διαφοροποίηση στον τρόπο σκέψης και οργάνωσης της γνώσης από τις δύο πλευρές.

ΕΠΙΜΕΡΟΥΣ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

Μέχρι στιγμής, έχουν εξεταστεί ο ορισμός και το περιεχόμενο που προσδίδουν στην ιατρική ο Ιπποκράτης και ο Γαληνός. Οι πηγές που έχουμε στη διάθεσή μας, ωστόσο, επιτρέπουν την ανίχνευση και μελέτη και άλλων επιμέρους ζητημάτων, που σχετίζονται με την τέχνη της ιατρικής, τα οποία ολοκληρώνουν την εικόνα που σχηματίζεται για το θεωρητικό υπόβαθρο των δύο αρχαίων *ιατρῶν*. Έτσι, εκτός από το να ορίζουν τι σημαίνει και τι περιλαμβάνει η ιατρική τέχνη, ο Ιπποκράτης και ο Γαληνός προβληματίστηκαν και γύρω από τη σχέση της με τη φιλοσοφία αλλά και με τον παράγοντα της τύχης, πρωταρχικά σε γενικό πλαίσιο κι έπειτα και πιο ειδικά. Αξίζει, επομένως, να διερευνηθούν αυτά τα δύο ζητήματα, ώστε να γίνει σαφής η θεωρητική σκέψη του Ιπποκράτη και του Γαληνού σχετικά με την ιατρική.

A. Ιατρική και φιλοσοφία

Ο Ιπποκράτης και ο Γαληνός, όπως φαίνεται από τα συγγράμματά τους, θεώρησαν ότι η φιλοσοφία πρέπει να συνδέεται με την ιατρική κι αυτό το κατέδειξαν όχι μόνο σε θεωρητικό, αλλά και σε καθαρά πρακτικό – ιατρικό επίπεδο, με την προσαρμογή θεραπευτικών μεθόδων και διαδικασιών στις διάφορες φιλοσοφικές θεωρίες. Ωστόσο, αυτό που αποτέλεσε το θεμέλιο της σκέψης τους είναι η βαθιά πεποίθηση στην αξία και τη δύναμη της φιλοσοφίας, η οποία πρέπει να διαπερνά το πνεύμα της ιατρικής⁵⁰. Για τους λόγους αυτούς, επιλέχθηκαν να

⁵⁰ Longrigg 1995: 435: ο Αριστοτέλης πίστευε ότι οι πρώτες αρχές της ιατρικής πρέπει να αντληθούν από τη φιλοσοφία, ωστόσο έδινε μεγάλη σημασία και στον εμπειρισμό και

εξεταστούν αποσπάσματα από τα έργα τους, τα οποία αποδεικνύουν τη σημασία που έδιναν στη φιλοσοφία σχετικά με την κατάρτιση του *ιατροῦ*, χωρίς, όμως, να γίνεται αναφορά στα αμιγώς ιατρικά κείμενα που περιλαμβάνουν ιατρικές πληροφορίες και θεραπευτικές προσεγγίσεις στηριζόμενες σε φιλοσοφικά ρεύματα.

α. Ιατρική και φιλοσοφία στον Ιπποκράτη

i. *Περὶ Ἀρχαίης Ἱητρικῆς*

Ξεκινώντας από τα ιπποκρατικά κείμενα, αξίζει να σταθεί κανείς αρχικά στο έργο *Περὶ Ἀρχαίης Ἱητρικῆς*, όπου υπάρχει ένα ενδιαφέρον απόσπασμα σχετικά με τη σύνδεση της ιατρικής με τη φιλοσοφία⁵¹. Εδώ, ο συγγραφέας αναφέρει αρχικά την κοινή άποψη, που μοιράζονται *ιατροὶ* και φιλόσοφοι, ότι είναι αναγκαία η γνώση του ανθρώπου για εκείνον που θέλει να μάθει να θεραπεύει τον άνθρωπο. Εκείνος εκφράζει τη διαφωνία του σχετικά με αυτήν την άποψη, υποστηρίζοντας ότι ανήκει αυτή περισσότερο στον τομέα της φιλοσοφίας, όπου και υπήρξαν αρκετοί

την παρατήρηση των φαινομένων. (Στο σημείο αυτό, συνάδει απόλυτα με το πνεύμα της ιπποκρατικής ιατρικής.)

⁵¹ *Περὶ Ἀρχαίης Ἱητρικῆς*: 20: *Λέγουσι δὲ τινες καὶ ἱητροὶ καὶ σοφισταὶ ὡς οὐκ ἔνι δυνατὸν ἱητρικὴν εἰδέναι ὅστις μὴ οἶδεν ὃ τί ἐστὶν ἄνθρωπος· ἀλλὰ τοῦτο δεῖ καταμαθεῖν τὸν μέλλοντα ὀρθῶς θεραπεύσειν τοὺς ἀνθρώπους. Τείνει δὲ αὐτέοισιν ὁ λόγος ἐς φιλοσοφίην, καθάπερ Ἐμπεδοκλῆς ἢ ἄλλοι οἱ περὶ φύσιος γεγράφασιν ἐξ ἀρχῆς ὃ τί ἐστὶν ἄνθρωπος, καὶ ὅπως ἐγένετο πρῶτον καὶ ὅπως ξυνεπάγη. Ἐγὼ δὲ τουτέων μὲν ὅσα τινὶ εἴρηται σοφιστῆ ἢ ἱητρῶ, ἢ γέγραπται περὶ φύσιος, ἥσσον νομίζω τῆ ἱητρικῆ τέχνη προσήκειν ἢ τῆ γραφικῆ. Νομίζω δὲ περὶ φύσιος γνῶναί τι σαφὲς οὐδαμῶθεν ἄλλοθεν εἶναι ἢ ἐξ ἱητρικῆς. Τοῦτο δὲ, οἷόν τε καταμαθεῖν, ὅταν αὐτέην τις τὴν ἱητρικὴν ὀρθῶς πᾶσαν περιλάβῃ· μέχρι δὲ τουτέου πολλοῦ μοι δοκεῖ δεῖν· λέγω δὲ τὴν ἱστορίην ταύτην εἰδέναι ἄνθρωπος τί ἐστι, καὶ δι' οἴας αἰτίας γίνεται, καὶ τᾶλλα ἀκριβέως. Ἐπεὶ τοί γέ μοι δοκεῖ ἀναγκαῖον εἶναι παντὶ ἱητρῶ περὶ φύσιος εἰδέναι, καὶ πάνυ σπουδάσαι ὡς εἴσεται, εἴπερ τι μέλλει τῶν δεόντων ποιῆσειν, ὃ τί ἐστὶν ἄνθρωπος πρὸς τὰ ἐσθιόμενα καὶ πινόμενα, καὶ ὃ τι πρὸς τὰ ἄλλα ἐπιτηδεύματα, καὶ ὃ τι ἀφ' ἐκάστου ἐκάστῳ ξυμβήσεται. Καὶ μὴ ἀπλῶς οὕτω δοκέειν ὅτι πονηρὸν βρῶμα τυρός· πόνον γὰρ φέρει τῷ πληρωθέντι αὐτέου, ἀλλὰ τίνα τε πόνον καὶ διὰ τί καὶ τινὶ τῶν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐνεόντων ἀνεπιτήδειον. Ἔστι γὰρ καὶ ἄλλα πολλὰ βρώματα καὶ πόματα φύσει πονηρὰ, καὶ διατίθησι τὸν ἄνθρωπον οὐ τὸν αὐτὸν τρόπον.*

φιλόσοφοι οι οποίοι ερεύνησαν τη φύση του ανθρώπου και τη δημιουργία τόσο του ίδιου, όσο και του σύμπαντος, ενώ συνεχίζει προβάλλοντας την άποψή του ότι, όσα είπαν ή έγραψαν για τη φύση οι φιλόσοφοι ή οι *ιατροί*, ταιριάζουν περισσότερο στη *γραφική*⁵², παρά στην ιατρική τέχνη⁵³. Ο συγγραφέας του έργου θεωρεί ότι η ιατρική είναι εκείνη που προσφέρει ορθή γνώση της φύσης, εννοώντας, προφανώς, όχι μόνο τη φύση του ανθρώπου αλλά και το σύμπαν γενικότερα, και ότι, για να γίνει αυτό πραγματικότητα, πρέπει να μελετηθεί και κατανοηθεί σε βάθος η τέχνη αυτή. Έτσι, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι, για να ασκήσει κάποιος την ιατρική με επιτυχία, πρέπει να γνωρίζει ότι έχει σχέση με τη φύση – του ανθρώπου -, δηλαδή πώς επιδρούν στον άνθρωπο όλες οι δραστηριότητες, από την τροφή μέχρι την κάθε του συνήθεια, κάτι το οποίο είναι, φυσικά, ξεχωριστό για το κάθε άτομο:

*Ἐπεὶ τοί γέ μοι δοκέει ἀναγκαῖον εἶναι παντὶ ἰητρῶ περὶ φύσιος εἰδέναι, καὶ πάννυ σπουδάσαι ὡς εἴσεται, εἴπερ τι μέλλει τῶν δεόντων ποιήσῃν, ὃ τί ἐστὶν ἄνθρωπος πρὸς τὰ ἐσθιόμενα καὶ πινόμενα, καὶ ὃ τι πρὸς τὰ ἄλλα ἐπιτηδεύματα, καὶ ὃ τι ἀφ' ἐκάστου ἐκάστῳ ξυμβήσεται*⁵⁴.

Συνεπώς, ο συγγραφέας του προκειμένου έργου δεν απορρίπτει τη σχέση της ιατρικής με τη φιλοσοφία, αλλά τονίζει ότι ο συσχετισμός τους πρέπει να γίνεται με τρόπο ωφέλιμο και πρακτικό, με στόχο την πρόοδο της ιατρικής και όχι την προσκόλλησή της σε θεωρίες οι οποίες δεν έχουν κάποια αντικειμενική εφαρμογή στην ιατρική γνώση και θεραπευτική μέθοδο. Αυτό θα το κάνει ακόμη πιο εναργές στο παρακάτω απόσπασμα, όπου θα υποστηρίξει ότι, όσοι επιχειρούν να εντοπίσουν τις αιτίες των

⁵² Η λέξη *γραφική* μπορεί να αναφέρεται τόσο στη ζωγραφική όσο και στην τέχνη της γραφής. Βλ. Lidell – Scott Jones, λήμμα *γραφικός*.

⁵³ Από τον συγγραφέα του *Περὶ Ἀρχαίας Ἰητρικῆς* αναφέρεται ενδεικτικά ο Εμπεδοκλής, ως ένας από τους φιλοσόφους που μίλησαν για τη φύση. Σ' αυτόν αποδίδεται ὄντως ένα απόσπασμα στο οποίο γίνεται συσχετισμός της γνώσης για τη φύση και το σύμπαν με τη ζωγραφική: βλ. Diels – Kranz, 31 B 23.

⁵⁴ *Περὶ Ἀρχαίας Ἰητρικῆς*: 20.

ασθενειών ανάγοντάς τις σε μια ή δύο θεωρητικές αρχές, σφάλλουν και περιορίζουν σημαντικά το γνωστικό πεδίο μιας τέχνης, η οποία στοχεύει στην επίλυση σοβαρών προβλημάτων των ανθρώπων:

Ὅκοσοι ἐπεχείρησαν περὶ ἰητρικῆς λέγειν ἢ γράφειν, ὑπόθεσιν σφίσιν αὐτέοισιν ὑποθέμενοι τῷ λόγῳ, θερμὸν, ἢ ψυχρὸν, ἢ ὑγρὸν, ἢ ξηρὸν, ἢ ἄλλ' ὃ τι ἂν ἐθέλωσιν, ἐς βραχὺ ἄγοντες, τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτίας τοῖσιν ἀνθρώποισι τῶν νόσων τε καὶ τοῦ θανάτου, καὶ πᾶσι τὴν αὐτέην, ἐν ἣ δύο προθέμενοι, ἐν πολλοῖσι μὲν καὶ οἴσι λέγουσι καταφανέες εἰσὶν ἁμαρτάνοντες· μάλιστα δὲ ἄξιον μέμψασθαι, ὅτι ἀμφὶ τέχνης ἐούσης, ἢ χρέονταί τε πάντες ἐπὶ τοῖσι μεγίστοισι καὶ τιμῶσι μάλιστα τοὺς ἀγαθοὺς χειροτέχνας καὶ δημιουργούς⁵⁵.

Ο συγγραφέας του έργου αναφέρεται εδώ σε όσους υποστηρίζουν ότι είναι δυνατό η ιατρική να βασίσει τα πορίσματά της στην υπερβολική παρουσία ή την έλλειψη μιας εκ των τεσσάρων βασικών ιδιοτήτων από το ανθρώπινο σώμα· πρόκειται για τις ιδιότητες του θερμού, του ψυχρού, του ξηρού και του υγρού⁵⁶. Ο συγγραφέας του *Περὶ Ἀρχαίης Ἰητρικῆς* πιστεύει ότι η θεωρία αυτή είναι αστήρικτη και δεν μπορεί να οδηγήσει σε ικανοποιητικά συμπεράσματα, εφόσον η ιατρική έχει στη διάθεσή της ένα μεγάλο «όπλο», το οποίο μπορεί να απομακρύνει από τα σφάλματα στα οποία οδηγούν οι υποθετικές αναγωγές σε υπεραπλουστευτικές θεωρίες «της μίας αρχής»· αυτό το όπλο δεν είναι άλλο από το πείραμα, το οποίο αποδεικνύει αν τα πορίσματα της ιατρικής έρευνας είναι ορθά και μπορεί να εφαρμοστεί σε όλες τις περιπτώσεις που θεραπεύει η ιατρική. Αντίθετα, η λογική «της μίας αρχής» ανήκει περισσότερο στα «αφανή» ζητήματα, όπως στα φαινόμενα του ουρανού και σε αυτά που βρίσκονται

⁵⁵ *Περὶ Ἀρχαίης Ἰητρικῆς*: 1.

⁵⁶ Schiefsky 2005: 62: ο συγγραφέας του *Περὶ Ἀρχαίης Ἰητρικῆς* δε στρέφεται εναντίον κάποιας συγκεκριμένης μερίδας στοχαστών, αλλά γενικά εναντίον όλων όσοι θεωρούν ότι η ιατρική μπορεί να υπεραπλουστευθεί και οι αιτίες των νόσων να περιορίζονται σε όσο γίνεται λιγότερες. Ο Lloyd 1963 θεωρεί ότι στο κείμενο φωτογραφίζεται ο Πυθαγόρειος Φιλόλαος ως ο αντίπαλος της άποψης του συγγραφέα.

κάτω από τη γη, για τα οποία ο ερευνητής τους δεν μπορεί να εφαρμόσει το πείραμα, επομένως είναι υποχρεωμένος να βασιστεί σε υποθετικές θεωρίες, για να μιλήσει γι' αυτά:

Nūn δ' οὐχ οὕτως ἔχει, ἀλλ' ὥσπερ καὶ τῶν ἄλλων τεχνέων πασέων οἱ δημιουργοὶ πολλὸν ἀλλήλων διαφέρουσι κατὰ χεῖρα καὶ κατὰ γνώμην, οὕτω δὴ καὶ ἐπὶ ἰητρικῆς. Διὸ οὐκ ἠξίουν ἔγωγε κενῆς αὐτέην ὑποθέσιος δέεσθαι, ὥσπερ τὰ ἀφανέα τε καὶ ἀπορεόμενα· περὶ ὧν ἀνάγκη, ἦν τις ἐπιχειροίη λέγειν, ὑποθέσει χρέεσθαι· οἷον περὶ τῶν μετεώρων ἢ τῶν ὑπὸ γῆν εἰ λέγοι τις καὶ γινώσκοι ὡς ἔχει, οὐτ' ἂν αὐτέω τῶ λέγοντι οὔτε τοῖσιν ἀκούουσι δῆλα ἂν εἴη, εἴ τε ἀληθέα ἐστὶν εἴτε μή· οὐ γὰρ ἔστι πρὸς ὃ τι χρῆ ἐπανενέγκαντα εἰδέναι τὸ σαφές⁵⁷.

Στις παραγράφους 13 και 14 του *Περὶ Αρχαίης Ἰητρικῆς*, ο συγγραφέας επανέρχεται στην κριτική του ενάντια στη «νέα μέθοδο» της μίας υποθετικής αρχής. Αν, λοιπόν, υποστηρίζει, ήταν τόσο απλό να ανακαλύψει ο *ιατρεύων* την αιτία μιας νόσου εξετάζοντας μόνο την επίδραση του θερμού, του ψυχρού, του ξηρού ή του υγρού στοιχείου, τότε δε θα ήταν δυνατό να εξευρεθεί μια λύση για την οποιαδήποτε περίπτωση ασθενούς, ο οποίος θα ακολουθούσε ένα συγκεκριμένο διατροφικό πρόγραμμα, το οποίο του προκαλούσε προβλήματα⁵⁸. Γιατί, πώς θα μπορούσε να βρεθεί ποια είναι η ιδιότητα εκείνη της τροφής που δημιουργεί το πρόβλημα, για παράδειγμα, πρόκειται για μια τροφή υπερβολικά υγρή; Κι αν ναι, ποια θα είναι η τροφή που θα παράσχει στον ασθενή την αντίθετη ιδιότητα; Κι αν το πρόβλημα βρίσκεται στο ότι ο ασθενής τρέφεται με ωμή, ανεπεξέργαστη τροφή, πώς θα αντιμετωπιστεί η ζημία του οργανισμού του με την αναγωγή στην υπερβολή ή την έλλειψη μίας ιδιότητας; Τα ερωτήματα είναι πολλά και, όπως φαίνεται,

⁵⁷ *Περὶ Αρχαίης Ἰητρικῆς*: 1.

⁵⁸ Οι ιπποκρατιστές γιατροί γενικά απέρριπταν τη θεωρία «της μίας αρχής». Βλ. Heidel 1981: 54.

δεν μπορούν να απαντηθούν επαρκώς βάσει υποθέσεων. Συνεπώς, ο συγγραφέας θα καταλήξει και πάλι στο συμπέρασμα ότι μόνο το πείραμα μπορεί να προσφέρει ασφαλή πορίσματα, το οποίο και έδωσε τη δυνατότητα στους πρώτους ερευνητές της ιατρικής να ανακαλύψουν ότι το ανθρώπινο σώμα αποτελείται από πολλές ιδιότητες, οι οποίες πρέπει να βρίσκονται σε ισορροπία τόσο στο σώμα, όσο και στις τροφές που προσλαμβάνει ο άνθρωπος, ώστε αυτές να μην περιέχουν τίποτα άκρητον ή ισχυρόν⁵⁹.

Αυτό που παρατηρείται, λοιπόν, στο παρόν κείμενο είναι ότι ο συγγραφέας του *Περὶ Αρχαίης Ἱητρικῆς* δεν απορρίπτει εν γένει τη

⁵⁹ (13) Ἐπὶ δὲ τῶν τὸν καινὸν τρόπον τὴν τέχνην ἐξ ὑποθέσιος ζητεόντων λόγον ἐπανελθεῖν βούλομαι. Εἰ γὰρ ἐστὶ θερμὸν, ἢ ψυχρὸν, ἢ ξηρὸν, ἢ ὑγρὸν τὸ λυμαινόμενον τὸν ἄνθρωπον, καὶ δεῖ τὸν ὀρθῶς ἰητρεύοντα βοηθεῖν τῷ μὲν θερμῷ ἐπὶ τὸ ψυχρὸν, τῷ δὲ ψυχρῷ ἐπὶ τὸ θερμὸν, τῷ δὲ ξηρῷ ἐπὶ τὸ ὑγρὸν, τῷ δ' ὑγρῷ ἐπὶ τὸ ξηρὸν· ἔστω μοι ἄνθρωπος μὴ τῶν ἰσχυρῶν φύσει, ἀλλὰ τῶν ἀσθενεστέρων· οὗτος δὲ πυρὸς ἐσθιέτω οὐς ἂν ἀπὸ τῆς ἄλω ἀνέλη, ὠμοὺς καὶ ἀργούς, καὶ κρέα ὠμὰ, καὶ πινέτω ὕδωρ. Ταύτη χρεόμενος τῇ διαίτῃ, εὖ οἶδ' ὅτι πείσεται πολλὰ καὶ δεινά· καὶ γὰρ πόνους πονήσει, καὶ τὸ σῶμα ἀσθενές ἐσται, καὶ ἡ κοιλίη φθαρήσεται, καὶ ζῆν πουλὴν χρόνον οὐ δυνήσεται. Τί δεῖ τοιγαροῦν βοήθημα παρασκευάσασθαι ὧδ' ἔχοντι; θερμὸν, ἢ ψυχρὸν, ἢ ξηρὸν, ἢ ὑγρὸν; δῆλον γὰρ ὅτι τουτέων τι. Εἰ γὰρ τὸ λυμαινόμενόν ἐστὶ τουτέων τὸ ἕτερον, τῷ ὑπεναντίω προσήκει λῦσαι, ὡς ὁ ἐκείνων λόγος ἔχει. Τὸ μὲν γὰρ βεβαιοτάτον τε καὶ προφανέστατον φάρμακον, ἀφελόντα τὰ διαιτήματα οἷσιν ἐχρῶτο, ἀντὶ μὲν τῶν πυρῶν ἄρτον δίδοναι, ἀντὶ δὲ τῶν ὠμῶν κρεῶν ἐφθὰ, πιεῖν τε ἐπὶ τούτοισιν οἴνου· ταῦτα μεταβάλλοντα οὐχ οἷόν τε μὴ ὑγίεια γενέσθαι, ἦν γε μὴ παντάπασιν ἢ διεφθαρμένος ὑπὸ χρόνου τε καὶ τῆς διαίτης. Τί δὴ φήσομεν; πότερον αὐτέω ὑπὸ ψυχροῦ κακοπαθέοντι θερμὰ ταῦτα προσενέγκαντες ὠφέλησαν, ἢ τὰναντία; οἶμαι γὰρ ἔγωγε πολλὴν ἀπορίην ἐρωτηθέντι παρασχεῖν· ὁ γὰρ τὸν ἄρτον σκευάζων τῶν πυρῶν τὸ θερμὸν, ἢ τὸ ψυχρὸν, ἢ τὸ ξηρὸν, ἢ τὸ ὑγρὸν ἀφείλατο; οὗτος γὰρ καὶ πυρὶ καὶ ὕδατι δίδεται, καὶ πολλοῖσιν εἴργασται, ὧν ἕκαστον ἰδίην δύναμιν καὶ φύσιν ἔχει, καὶ τὰ μὲν τῶν ὑπαρχόντων ἀποβέβληκεν, ἄλλοισι δὲ κέκρηται καὶ μέμικται. (14) ... Οὐκ ἂν οὖν ἕτερα τουτέων χρησιμώτερα, οὐδ' ἀναγκαιότερα ἔη εἶδέναι δήπου. Ὅστε καλῶς καὶ λογισμῷ προσήκοντι ζητήσαντες πρὸς τὴν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν εὖρον αὐτὰ οἱ πρῶτοι εὐρόντες, καὶ ᾤθησαν ἀξίην τὴν τέχνην θεῷ προσθεῖναι, ὡς καὶ νομίζεται. Οὐ γὰρ τὸ ξηρὸν, οὐδὲ τὸ ὑγρὸν, οὐδὲ τὸ θερμὸν, οὐδὲ τὸ ψυχρὸν, οὐδ' ἄλλο τουτέων οὐδὲν ἠγησάμενοι οὔτε λυμαίνεσθαι οὔτε προσδέεσθαι οὐδενός τουτέων τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὸ ἰσχυρὸν ἐκάστου καὶ τὸ κρέσσον τῆς φύσιος τῆς ἀνθρωπίνης· οὐ μὴ ἠδύνατο κρατέειν, τοῦτο βλάπτειν ἠγήσαντο, καὶ τοῦτο ἐζήτησαν ἀφελέειν. Ἰσχυρότατον δὲ ἐστὶ τοῦ μὲν γλυκέος τὸ γλυκύτατον, τοῦ δὲ πικροῦ τὸ πικρότατον, τοῦ δὲ ὀξεῖος τὸ ὀξύτατον, ἐκάστου δὲ πάντων τῶν ἐόντων ἢ ἀκμῆ· ταῦτα γὰρ ἐώρων καὶ τῷ ἀνθρώπῳ ἐνεόντα καὶ λυμαινόμενα τὸν ἄνθρωπον. Ἐνὶ γὰρ ἀνθρώπῳ καὶ πικρὸν καὶ ἀλμυρὸν, καὶ γλυκὺ καὶ ὀξὺ, καὶ στρυφνὸν καὶ πλαδαρὸν, καὶ ἄλλα μυρία, παντοίας δυνάμιας ἔχοντα, πλήθός τε καὶ ἰσχύς. Ταῦτα μὲν μεμιγμένα καὶ κεκρημένα ἀλλήλοισιν οὔτε φανερά ἐστιν, οὔτε λυπέει τὸν ἄνθρωπον· ὅταν δέ τι τουτέων ἀποκριθῆ, καὶ αὐτὸ ἐφ' ἑωυτοῦ γένηται, τότε καὶ φανερόν ἐστι καὶ λυπέει τὸν ἄνθρωπον.

φιλοσοφία και το συσχετισμό της με την ιατρική, αλλά απορρίπτει τη συγκεκριμένη θεωρία για τη μία υποθετική αρχή⁶⁰, την οποία θεωρεί υπεραπλουστευτική. Εξάλλου, στις θεωρίες των ιπποκρατικών γιατρών είναι εμφανέστατη η επιρροή των διαφόρων φιλοσοφικών θεωριών, οπότε δύσκολα μπορεί να υποστηριχθεί ότι η τέχνη τους απείχε από τη φιλοσοφία⁶¹. ενδεικτικά, ήδη στο κείμενο που μελετάμε προβάλλεται έντονα η αντίληψη ότι η γνώση της φύσης⁶² του ανθρώπου είναι απαραίτητη, προκειμένου να μελετώνται όχι μόνο τα γενικά χαρακτηριστικά του σώματος, αλλά και να υπάρχει η δυνατότητα να εξετάζεται η κάθε περίπτωση ασθενούς εξατομικευμένα, στηριζόμενος ο θεραπευτής στην ισόρροπη ανάμειξη των ιδιοτήτων του σώματος, η οποία είναι ξεχωριστή σε κάθε άτομο⁶³. Επιπλέον, είναι αξιοσημείωτος ο τρόπος με τον οποίο παρουσιάζεται η γένεση της ιατρικής, ως εξέλιξης, δηλαδή, της ανακάλυψης της μαγειρικής, αποτελώντας ένα ακόμη στάδιο στην πολιτισμική εξέλιξη του ανθρώπου ανά τους αιώνες⁶⁴.

⁶⁰ Η υπόθεση στο κείμενο έχει την έννοια της αναπόδεικτης αρχής: Barton 2005: 33: "Hypotheses in VM indicate that the assumptions made by the author's opponents *cannot* be proven or refuted in this way, for they are accepted by the author only in cases, such as matters below the earth or in the sky, where it would "not be apparent either to the speaker himself or his listeners whether what he said was true or false". "

⁶¹ Castiglioni 1947: 120: η γέννηση της φιλοσοφίας και η αρχή της επιστημονικής ιατρικής συμβάδισαν και επηρέασαν η μία την άλλη.

⁶² Φύσις στον Ιπποκράτη «σημαίνει τη βαθύτερη κατασκευή και δομή ενός όντος, καθώς και το σύνολο των αναπόφευκτων λειτουργιών που συνοδεύουν τη δομή του φυτού, του ζώου κτλ.» (Καραγιάννης 1998: 82)

⁶³ Στο σημείο αυτό, υπάρχει επίδραση τόσο από τους Πυθαγορείους, οι οποίοι υποστήριζαν ότι η σωστή διαίτα φέρνει την υγεία και τη θεραπεία (Edelstein 1987: 24 – 25), όσο και από τον Αλκμαίωνα, που ήταν ο πρώτος που μίλησε για την ισόρροπη ανάμειξη των αντίθετων δυνάμεων στο σώμα (ισονομία), η οποία διατηρεί την υγεία (βλ. Diels – Kranz, 24 B 4).

⁶⁴ Το 3^ο κεφάλαιο του *Περί Αρχαίας Ιητρικής* έχει ανθρωπολογικό περιεχόμενο, μιας και παρουσιάζει τη δημιουργία της ιατρικής τέχνης ως εξέλιξη του ανθρωπίνου πολιτισμού, ως το πέρασμα από την ανακάλυψη της κατάλληλης διατροφής του ανθρώπου στην ανακάλυψη της διατροφής των ασθενών. Θυμίζει αρκετά τα στάδια της πολιτισμικής εξέλιξης που περιγράφει ο Πρωταγόρας στο ομώνυμο έργο του Πλάτωνα (322A – 323A), όπως και το μύθο του Προμηθέα στην τραγωδία του Αισχύλου (*Προμηθεύς Δεσμώτης*, στ. 436 – 506). Βλ. και Dunn 2005: 50 - 51.

ii. Περὶ Εὐσχημοσύνης

Εξετάζοντας τη θέση που κατέχει η φιλοσοφία στα ιπποκρατικά έργα, αξίζει να σταθούμε στο απόσπασμα από το έργο *Περὶ Εὐσχημοσύνης*, όπου ο συγγραφέας προτρέπει τον αναγνώστη να ανάγει τη φιλοσοφία στην ιατρική και την ιατρική στη φιλοσοφία:

Διὸ δεῖ ἀναλαμβάνοντα τουτέων τῶν προειρημένων ἕκαστα, μετὰγειν τὴν σοφίην ἐς τὴν ἰητρικὴν καὶ τὴν ἰητρικὴν ἐς τὴν σοφίην. Ἰητρὸς γὰρ φιλόσοφος ἰσόθεος· οὐ πολλὴ γὰρ διαφορὴ ἐπὶ τὰ ἕτερα· καὶ γὰρ ἔνι τὰ πρὸς σοφίην ἐν ἰητρικῇ πάντα, ἀφιλαργυρίη, ἐντροπή, ἐρυθρίσις, καταστολή, δόξα, κρίσις, ἡσυχίη, ἀπάντησις, καθαριότης, γνωμολογίη, εἴδησις τῶν πρὸς βίου χρηστῶν καὶ ἀναγκαίων, ἀκαθαρσίης ἀπεμπόλησις, ἀδεισιδαιμονίη, ὑπεροχὴ θεία. Ἔχουσι γὰρ ἃ ἔχουσι πρὸς ἀκολασίην, πρὸς βαναυσίην, πρὸς ἀπληστίην, πρὸς ἐπιθυμίην, πρὸς ἀφαίρεσιν, πρὸς ἀναιδείην. Αὕτη γὰρ ἡ γνῶσις τῶν προσιόντων καὶ χρῆσις τῶν πρὸς φιλίην, καὶ ὡς καὶ ὀκοίως τὰ πρὸς τέκνα, πρὸς χρήματα. Ταύτη μὲν οὖν ἐπικοινωνὸς σοφίη τις, ὅτι καὶ ταῦτα τὰ πλεῖστα ὁ ἰητρὸς ἔχει⁶⁵.

Ο λόγος που ο συγγραφέας κάνει αυτόν το συσχετισμό αναφέρεται στο απόσπασμα και είναι ότι τα χαρακτηριστικά της φιλοσοφίας υπάρχουν και στην ιατρική. Έτσι, ενδεικτικά, η αφιλοκέρδεια, η σεμνότητα, η ευθυκρισία και η γνώση είναι ιδιότητες που ανιχνεύονται τόσο σε έναν καλό θεραπευτή όσο και σε έναν φιλόσοφο. Επομένως, υπάρχει η σοφία στους γιατρούς, άρα συνδέεται η τέχνη τους με τη φιλοσοφία. Από την άλλη, ο συσχετισμός με τη φιλοσοφία δεν απομακρύνει την ιατρική από τους θεούς, αντίθετα, η ιατρική αποδεικνύεται ότι σέβεται το θείο, γιατί η δύναμή της είναι περιορισμένη, όπως θα υποστηρίξει ο συγγραφέας, αφού πολλές περιπτώσεις ασθενών θεραπεύονται μόνες τους κι όχι λόγω της ιατρικής παρέμβασης. Συνεπώς,

⁶⁵ Περὶ Εὐσχημοσύνης: 5.

η ιατρική συνδέεται και με τη φιλοσοφία αλλά και με τους θεούς, χωρίς το ένα να αποκλείει το άλλο, αλλά μέσα από την ομαλή συνεργασία τους επιτυγχάνεται το άριστο αποτέλεσμα:

Καὶ γὰρ μάλιστα ἡ περὶ θεῶν εἶδησις ἐν νόῳ αὐτῇ ἐμπλέκεται· ἐν γὰρ τοῖσιν ἄλλοισι πάθεσι καὶ ἐν συμπτώμασιν εὐρίσκεται τὰ πολλὰ πρὸς θεῶν ἐντίμως κειμένη ἢ ἰητρικῇ. Οἱ δὲ ἰητροὶ θεοῖσι παρακεχωρήκασιν· οὐ γὰρ ἓν περιττὸν ἐν αὐτῇ τὸ δυναστεῦον. Καὶ γὰρ οὗτοι πολλὰ μὲν μεταχειρόνται, πολλὰ δὲ καὶ κεκράτηται αὐτέοισι δι' ἑωυτέων. Ἄ δὲ καταπλεονεκτεῖ νῦν ἡ ἰητρικῇ, ἐντεῦθεν παρέξει. Ἔστι γὰρ ὁδὸς τις ἐν σοφίῃ ὧδε καὶ αὐτέοισιν ἐκείνοισιν· οὕτω δ' οὐκ οἴονται, ὁμολογέουσι δὲ τὰ περὶ σώματα παραγενόμενα, ἃ δὴ διὰ πάσης αὐτῆς πεπόρευται, μετασχηματιζόμενα ἢ μεταποιούμενα, ἃ δὲ μετὰ χειρουργίης ἰώμενα, ἃ δὲ βοηθούμενα, θεραπευόμενα ἢ διαιτώμενα. Τὸ δὲ κεφαλαιωδέστατον ἔστω ἐς τὴν τουτέων εἶδησιν⁶⁶.

Βέβαια, προτού ο συγγραφέας καταλήξει στο συσχετισμό αυτό, έχει προβεί στο διαχωρισμό των φιλοσόφων σε αυτούς που παρασύρουν τους νέους, συμπεριφερόμενοι με απρέπεια και έχοντας στόχο την αισχροκέρδεια, και σε αυτούς που ασχολούνται με τη φιλοσοφία δείχνοντας σύνεση και με στόχο την ανακάλυψη της αλήθειας. Σ' αυτούς τους τελευταίους ανήκει ο *ιατρός*, ο οποίος, αν δείχνει συνέπεια προς την τέχνη του, σοβαρότητα και αγάπη για τη γνώση στοχεύοντας στην εύρεση της αλήθειας, τότε είναι ίσος με τους θεούς, όπως λέει ο συγγραφέας στην παράγραφο 6.

⁶⁶ Περὶ Εὐσχημοσύνης: 6.

β. Ιατρική και φιλοσοφία στον Γαληνό

ι. Ότι ο ἄριστος ἰατρός καὶ φιλόσοφος

Στο έργο *Ότι ο ἄριστος ἰατρός καὶ φιλόσοφος*, ο Γαληνός απευθύνεται σε εκείνους που θεωρούν τους εαυτούς τους συνεχιστές του Ιπποκράτη, χωρίς, όμως, κατά την άποψή του να ανταποκρίνεται αυτή τους η πεποίθηση στην πραγματικότητα. Αντίθετα, ο Γαληνός πιστεύει ότι, όσοι διατείνονται κάτι τέτοιο, απέχουν πολύ από το να μπορούν να χαρακτηριστούν άξιοι μιμητές του Ιπποκράτη, τον οποίο ο Γαληνός έτσι κι αλλιώς θεωρεί αξεπέραστο.

Αρχικά, ο Γαληνός συγκρίνει τους ἰατρούς αυτούς με τους αθλητές που θέλουν να γίνουν ολυμπιονίκες, χωρίς να καταβάλλουν την αντίστοιχη προσπάθεια. Έτσι κι αυτοί, δε μελετούν ούτε την αστρονομία και τη γεωμετρία, τις οποίες ο Ιπποκράτης τοποθετούσε πολύ ψηλά, αλλά ούτε και τη φύση των σωμάτων, για την οποία ο Ιπποκράτης έλεγε ότι είναι η αρχή κάθε ιατρικού συλλογισμού⁶⁷. Έπειτα, λέει ο Γαληνός, ο Ιπποκράτης προέτρεπε τους γιατρούς να εξασκούν τη λογικήν θεωρίαν⁶⁸,

⁶⁷ *Ότι ο ἄριστος ἰατρός καὶ φιλόσοφος*: 53-54: Οἷόν τι πεπόνθασιν οἱ πολλοὶ τῶν ἀθλητῶν ἐπιθυμοῦντες μὲν ὀλυμπιονίκαι γενέσθαι, μηδὲν δὲ πράττειν ὡς τούτου τυχεῖν ἐπιτηδεύοντες, τοιοῦτόν τι καὶ τοῖς πολλοῖς τῶν ἰατρῶν συμβέβηκεν. ἐπαινοῦσι μὲν γὰρ Ἰπποκράτην καὶ πρῶτον ἀπάντων ἡγοῦνται, γενέσθαι δ' αὐτοὺς ὡς ὁμοιοτάτους ἐκείνῳ πάντα μάλλον ἢ τοῦτο πράττουσιν. ὁ μὲν γὰρ οὐ σμικρὰν μοῖραν εἰς ἰατρικὴν φησι συμβάλλεσθαι τὴν ἀστρονομίαν καὶ δηλονότι τὴν ταύτης ἡγουμένην ἐξ ἀνάγκης (54.) γεωμετρίαν· οἱ δὲ οὐ μόνον αὐτοὶ μετέρχονται τούτων οὐδετέραν ἀλλὰ καὶ τοῖς μετιοῦσι μέμφονται. καὶ μὲν δὴ καὶ φύσιν σώματος ὁ μὲν ἀκριβῶς ἀξιοῖ γινώσκειν ἀρχὴν εἶναι φάσκων αὐτὴν τοῦ κατ' ἰατρικὴν λόγου παντός· οἱ δ' οὕτω καὶ περὶ τοῦτο σπουδάζουσιν, ὥστ' οὐ μόνον ἐκάστου τῶν μορίων οὐσίαν ἢ πλοκὴν ἢ διάπλασιν ἢ μέγεθος ἢ τὴν πρὸς τὰ παρακείμενα κοινωνίαν ἀλλ' οὐδὲ τὴν θέσιν ἐπίστανται.

Τα ιπποκρατικά κείμενα που μιλούν για την αστρονομία και τη γεωμετρία είναι το *Περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων* (2, 17) και οι *Ἐπιστολαί* (22,2 και 22,6). Όσο για τη σημασία της γνώσης της φύσης των σωμάτων, αυτή απαντά σε όλα τα ιπποκρατικά κείμενα – μιας και χαρακτηρίζει την ιπποκρατική σκέψη -, όπου μελετάται πώς ακριβώς η σύνθεση των χυμών αλλά και όλων των ιδιοτήτων του σώματος, όπως και η διάπλαση των οργάνων, εναρμονίζονται για να παράσχουν υγεία, αλλά προκαλούν και ασθένεια όταν διαταράσσονται.

⁶⁸ Barnes 1991: 53: ο Γαληνός το λέει αυτό μάλλον από σεβασμό στον Ιπποκράτη κι όχι επειδή είναι αλήθεια.

ώστε να γνωρίζουν τη διαίρεση των ασθενειών σε γένη και είδη και να πετυχαίνουν, έτσι, την κατάλληλη θεραπεία. Ωστόσο, οι *ιατροί* της εποχής του ασχολούνται μάλλον με άχρηστα πράγματα, παρά με τη θεωρητική γνώση που είναι απαραίτητη για την εύρεση της θεραπείας, δηλαδή την καταγραφή των συμπτωμάτων που υπήρξαν και που υπάρχουν προς το παρόν στον ασθενή, ώστε να είναι εφικτή η πρόγνωση της εξέλιξης της νόσου⁶⁹.

Από την άλλη, ο Γαληνός τονίζει τη σημασία της θέλησης και της ψυχικής δύναμης για την εξάσκηση της ιατρικής τέχνης, κάτι που θεωρεί ότι λείπει από τις μέρες του, όπως και το γεγονός ότι λίγοι είναι οι άνθρωποι, πλέον, που επιθυμούν να μάθουν μια τέχνη λόγω αγάπης προς αυτήν αλλά και προς το συνάνθρωπο· αντιθέτως, οι περισσότεροι ενδιαφέρονται κυρίως για την απόκτηση πλούτου. Επιπλέον, ο Γαληνός επισημαίνει ότι η μέθη, η υπερβολή στο φαγητό και στις ερωτικές συννευρέσεις απομακρύνουν τον *ιατρόν* από την ορθή άσκηση του επαγγέλματός του, ενώ ο πραγματικός *ιατρός* είναι φίλος της σωφροσύνης και της αλήθειας. Καταλήγει, τέλος, στο ότι η υιοθέτηση της λογικής μεθόδου είναι απαραίτητη, ώστε να μπορεί ο *ιατρός* να μελετά και την *κράσιν* των πρωταρχικών στοιχείων αλλά και τη σύνθεση των ομοιομερών και των οργανικών μορίων που προέρχονται από αυτά. Η λογική μέθοδος πρέπει να χρησιμοποιεί και την απόδειξη, ώστε να επιβεβαιώνει τη χρησιμότητα όλων των παραπάνω στο ανθρώπινο σώμα⁷⁰.

⁶⁹ Ὅτι ὁ ἄριστος ἱατρός καὶ φιλόσοφος: 54: καὶ μὲν δὴ καὶ ὥς ἐκ τοῦ μὴ γινώσκειν κατ' εἶδη τε καὶ γένη διαιρεῖσθαι τὰ νοσήματα συμβαίνει τοῖς ἱατροῖς ἀμαρτάνειν τῶν θεραπευτικῶν σκοπῶν, Ἰπποκράτει μὲν εἴρηται προτρέποντι τὴν λογικὴν ἡμᾶς ἐξασκεῖν θεωρίαν· οἱ δὲ νῦν ἱατροὶ τοσοῦτον ἀποδέουσιν ἡσκήσθαι κατ' αὐτήν, ὥστε καὶ τοῖς ἀσκοῦσιν ὡς ἄχρηστα μεταχειριζομένοις ἐγκαλοῦσιν.

⁷⁰ Ὅτι ὁ ἄριστος ἱατρός καὶ φιλόσοφος: 56-60: ἄρ' οὖν ἐν ἀμφοτέροις οἱ νῦν ἱατροὶ δυστυχοῦσιν οὔτε δύναμιν οὔτε βούλησιν ἀξιόλογον ἐπιφερόμενοι πρὸς τὴν τῆς τέχνης ἄσκησιν ἢ τὸ μὲν ἕτερον αὐτοῖς ὑπάρχει, θατέρου δ' ἀπολείπονται; ... ἀλλ' οὐκ ἐνδέχεται

Ἐπειτα ἀπ' ὅλα αὐτά, ὁ Γαληνὸς καταλήγει στο συμπέρασμα ὅτι ὁ καλὸς ἰατρός χρειάζεται τὴ φιλοσοφία⁷¹, προκειμένου νὰ ἀσκήσῃ τὴν ἰατρικὴ ἰσάξια με τὸν Ἱπποκράτη. Αὐτὸ ἰσχύει διότι θὰ πρέπει ὁ θεραπευτὴς αὐτὸς νὰ ἔχει ἐξασκηθεῖ στὴν ἐφαρμογὴ τῆς λογικῆς θεωρίας, ὅπως ἔχει ἤδη ἀναφέρει, ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ μελετᾷ τὸ σῶμα, τὰ χαρακτηριστικὰ του καὶ τὴ σύνθεσή του, με στόχο νὰ βρῖσκει τὰ κατάλληλα, ἀνά περίπτωσι, θεραπευτικὰ μέσα. Ἀλλὰ, γιὰ νὰ το κάνει αὐτὸ, πρέπει νὰ διαθέτῃ τὶς κατάλληλες ἀρετές, ὅπως τὸ νὰ ἀπέχει ἀπὸ τὴν ἀπληστία καὶ νὰ δείχνει σύνεσι, γιὰτί, ἀν τὰ ἔχει αὐτά, τότε θὰ τὸν ἀκολουθοῦν κι ἄλλες ἀρετές, γιὰτί ἡ ἀφιλοκέρδεια καὶ ἡ σύνεσι εἶναι ἡ ἀφετηρία ὅλων. Ἐπομένως, ἐφόσον τὰ πράττει ὅλα αὐτά, ἀσκεῖ, λέει ὁ Γαληνός, καὶ τοὺς τρεῖς τομεῖς τῆς φιλοσοφίας, τὸ λογικόν, τὸ φυσικόν καὶ τὸ ἠθικόν⁷², ἄρα ἀποδεικνύεται, ἔτσι, ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι ἀπαραίτητη σε

πλοῦτον ἀρετῆς τιμιώτερον ὑποθέμενον καὶ τὴν τέχνην οὐκ εὐεργεσίας ἀνθρώπων ἔνεκεν ἀλλὰ χρηματισμοῦ μαθόντα τοῦ τέλους τοῦ κατ' αὐτὴν ἐφίεσθαι, καλῶς κὰν εἰ φθάσουσι γ' ἰατροὶ πλεῖστοι πλουτηῖσαι πρὶν ἡρέμας ἐπὶ τὸ τέλος αὐτῆς ἐξικέσθαι... καὶ μὴν οὐκ ἐνδέχεται φιλόπονον εἶναι τινα μεθυσκόμενον ἢ ἐμπιπλάμενον ἢ ἀφροδισίοις προσκειόμενον ἢ συλλήβδην εἰπεῖν αἰδοίοις καὶ γαστρὶ δουλεύοντα. σωφροσύνης οὖν φίλος ὡσπερ γε καὶ ἀληθείας ἑταῖρος ὃ γ' ἀληθῆς ἰατρός ἐξεύρηται. καὶ μὲν δὴ καὶ τὴν λογικὴν μέθοδον ἀσκεῖν ἀνάγκη χάριν τοῦ γινῶναι, πόσα τὰ πάντα κατ' εἶδη τε καὶ γένη (60.) νοσήματα ὑπάρχει καὶ πῶς ἐφ' ἑκάστου ληπτέον ἐνδειξίν τιν' ἰαμάτων. ἢ δ' αὐτὴ μέθοδος ἦδε καὶ τὴν τοῦ σώματος αὐτοῦ διδάσκει σύνθεσιν, τὴν τ' ἐκ τῶν πρώτων στοιχείων, ἃ δι' ἀλλήλων ὄλα κέκρται, καὶ τὴν ἐκ τῶν δευτέρων, τῶν αἰσθητῶν, ἃ δὴ καὶ ὁμοιομερῆ προσαγορεύεται, καὶ τρίτην ἐπὶ ταύταις τὴν ἐκ τῶν ὀργανικῶν μορίων. ἀλλὰ καὶ τίς ἢ χρεια τῶ ζῶν τῶν εἰρημένων ἑκάστου καὶ τίς ἢ ἐνέργεια δέον ἀπολαβεῖν ταῦτα μὴ ἀβασανίστως, ἀλλὰ μετ' ἀποδείξεως πιστώσασθαι πρὸς τῆς λογικῆς δήπου διδάσκειται μεθόδου.

⁷¹ Μπάζου 2011: 5 – 6: «Ὁ Γαληνὸς διεκδικούσε γιὰ τὴν ἰατρικὴ ἕναν ρόλο διευρυμένο που ἐπικάλυπτε σε κάποιον βαθμὸ τὸ ρόλο τῶν φιλοσόφων, με τοὺς ὁποίους βρισκόταν σε συνεχῆ ἀνταγωνισμό (Nutton 2004: 236)».

⁷² Ἡ τριμερῆς διαίρεσι τῆς φιλοσοφίας σε λογικὴ, φυσικὴ καὶ ἠθικὴ ἐμφανίζεται εὐδιάκριτα στὸν Σέξτο τὸν Ἐμπειρικόν, ὁ ὁποῖος τὴν ἀποδίδει στὸν Ξενοκράτη, τὸ μαθητὴ τοῦ Πλάτωνα. Ὡστόσο, καὶ ὁ Σέξτος ἀναφέρει τὸν Πλάτωνα ὡς τὸν «ἀρχηγόν» αὐτῆς τῆς διαίρεσης: τῶν δὲ διμερῆ τὴν φιλοσοφίαν ὑποστησαμένων Ξενοφάνης μὲν ὁ Κολοφώνιος τὸ φυσικόν ἅμα καὶ λογικόν, ὡς φασί τινες, μετήρητο, Ἀρχέλαος δὲ ὁ Ἀθηναῖος τὸ φυσικόν καὶ ἠθικόν· μεθ' οὗ τινες καὶ τὸν Ἐπίκουρον τάττουσιν ὡς [καὶ] τὴν λογικὴν θεωρίαν ἐκβάλλοντα... ἐντελέστερον δὲ παρὰ τούτους οἱ εἰπόντες τῆς φιλοσοφίας τὸ μὲν τι εἶναι φυσικόν τὸ δὲ ἠθικόν τὸ δὲ λογικόν· ὧν δυνάμει μὲν Πλάτων ἐστὶν ἀρχηγός, περὶ πολλῶν μὲν φυσικῶν, [περὶ] πολλῶν δὲ ἠθικῶν, οὐκ ὀλίγων δὲ λογικῶν διαλεχθεῖς· ῥητότατα δὲ οἱ περὶ τὸν Ξενοκράτη καὶ οἱ ἀπὸ τοῦ Περιπάτου... (Πρὸς Λογικὸς Α': 14-16).

όποιον θέλει να ασκεί την ιατρική με σωστό και ωφέλιμο, για το συνάνθρωπο, τρόπο:

τί δὴ οὖν ἔτι λείπεται πρὸς τὸ μὴ <οὐκ> εἶναι φιλόσοφον τὸν ἰατρόν, ὃς ἂν Ἱπποκράτους ἀξίως ἀσκήσῃ τὴν τέχνην; εἰ γάρ, ἵνα μὲν ἐξεύρῃ φύσιν σώματος καὶ νοσημάτων διαφορὰς καὶ ἰαμάτων ἐνδείξεις, ἐν τῇ λογικῇ θεωρίᾳ γεγυμνάσθαι προσήκει, ἵνα δὲ φιλοπόνως τῇ τούτων ἀσκήσει παραμένῃ, χρημάτων τε καταφρονεῖν καὶ σωφροσύνην ἀσκεῖν, πάντα δὴ τῆς φιλοσοφίας ἔχει (61.) τὰ μέρη, τὸ τε λογικὸν καὶ τὸ φυσικὸν καὶ τὸ ἠθικόν. οὐ γὰρ δὴ δέος γε, μὴ χρημάτων καταφρονῶν καὶ σωφροσύνην ἀσκῶν ἄδικόν τι πράξῃ⁷³.

γ. Σύγκριση των απόψεων των δυο ἰατρῶν

Αυτό που γίνεται φανερό μετά από τη συγκριτική εξέταση των κειμενικών πηγών είναι ότι, τόσο οι ιπποκρατιστές συγγραφείς όσο και ο Γαληνός, τοποθετούν πολύ ψηλά το συσχετισμό της φιλοσοφίας με την ιατρική, κι αυτό όχι μόνο όσον αφορά την επίδραση που δέχονται οι διάφορες ιατρικές θεωρίες και θεραπείες από τα φιλοσοφικά ρεύματα⁷⁴, αλλά κυρίως έχει αναφορικά με το γεγονός ότι θεωρούν ότι η φιλοσοφία πρέπει να αποτελεί το υπόβαθρο για όποιον επιθυμεί να ασχοληθεί με την εξάσκηση της ιατρικής.

Πιο συγκεκριμένα, ξεκινώντας από τα ιπποκρατικά κείμενα, στο *Περὶ Ἀρχαίης Ἱητρικῆς* ο συγγραφέας αναφέρει ότι ο ἰατρὸς πρέπει να γνωρίζει τα της φύσης του ανθρώπου, δηλαδή τις ιδιότητες του ανθρώπινου σώματος και πώς αυτό λειτουργεί και αντιδρά, τόσο σε

⁷³ Ὅτι ὁ ἄριστος ἰατρὸς καὶ φιλόσοφος: 60-61.

⁷⁴ Ενδεικτικά, οι θεραπείες που αναφέρονται στο *Περὶ Ἀρχαίης Ἱητρικῆς* και εφαρμόζονται από τους «αντιπάλους» του συγγραφέα είναι επηρεασμένες από τη θεωρία των τεσσάρων στοιχείων του Εμπεδοκλή.

κατάσταση υγείας όσο και ασθένειας. Τονίζει, λοιπόν, την πρακτική ωφέλεια που πρέπει να υπάρχει από την εντρύφηση του *ιατροῦ* στη φιλοσοφία, γιατί η επιρροή, γενικά, των φιλοσοφικών θεωριών στην ιατρική δεν προσφέρει, κατά την άποψή του, πρακτικά οφέλη στη φροντίδα των ασθενών. Έτσι, δεν προτείνει την εκκίνηση από τη μελέτη της φιλοσοφίας, αλλά από την ιατρική μελέτη του ανθρώπου και του σώματος και όλων ανελλιπώς των χαρακτηριστικών του, ώστε να κατανοηθεί η φύση της λειτουργίας του και, με το παιδευτικό υπόβαθρο που προσφέρει η φιλοσοφική ενασχόληση, να δημιουργηθεί ο ιδανικός συνδυασμός ενός *ιατροφιλοσόφου*.

Όσο κι αν δε φαίνονται πολύ ξεκάθαρες οι απόψεις του ιπποκρατιστή συγγραφέα, ωστόσο δεν μπορεί να αμφισβητηθεί το γεγονός ότι σε καμία περίπτωση δεν απορρίπτει το συσχετισμό φιλοσοφίας και ιατρικής. Απορρίπτει τη μονομερή ενασχόληση με συγκεκριμένα φιλοσοφικά ρεύματα, όπως και τον προσανατολισμό σε θεωρίες οι οποίες απομακρύνουν από την ιατρική πρακτική, όχι, όμως, την ύπαρξη φιλοσοφικής παιδείας που θα διαχωρίσει έναν πεπαιδευμένο *ιατρὸν* από εκείνον που δε διαθέτει φιλοσοφική καλλιέργεια στη φαρέτρα του. Αυτό το επιχείρημα θα προβληθεί και στο έργο *Περὶ Εὐσχημοσύνης*, όπου ο συγγραφέας θα υποστηρίξει ότι τα αγαθά που προσφέρει η φιλοσοφία στον άνθρωπο, η ψυχική και πνευματική του τελείωση, δηλαδή, είναι απαραίτητα για την ιατρική, γιατί μέσω αυτών μπορεί η συγκεκριμένη τέχνη να ασκηθεί ολοκληρωμένα και να επιτελέσει το στόχο της, που είναι να ωφελήσει κι όχι να βλάψει.

Περνώντας στον Γαληνό, δε θα βρούμε εδώ κάτι πολύ διαφορετικό από τα παραπάνω, ίσα ίσα, θα τονίσει ο Γαληνός στο έργο *Ὅτι ὁ ἄριστος ἱατρὸς καὶ φιλόσοφος*⁷⁵ τη σημασία της φιλοσοφίας για τον *ιατρὸν*,

⁷⁵ Η σημασία της φιλοσοφίας τονίζεται και στο έργο *Περὶ Αἰρέσεων τοῖς Εἰσαγομένοις*.

αναφέροντας τον Ιπποκράτη ως πρωτοπόρο και στη φιλοσοφία⁷⁶ και προτρέποντας όλους τους *ιατρούς* να ασχολούνται με τη φιλοσοφία, τόσο λαμβάνοντας από αυτήν, γενικά, την απαραίτητη παιδεία και σωφροσύνη, επομένως και την ηθική, όσο και, ειδικότερα, εφαρμόζοντας τη λογική, η οποία βοηθά στη μελέτη και καταγραφή των συμπτωμάτων των νόσων, με βάση την απόδειξη, ώστε μετά οι *ιατροί* να είναι σε θέση να περάσουν στο θεραπευτικό κομμάτι, που ανήκει στη φυσική. Έτσι, ο άριστος θεραπευτής πρέπει να έχει ως έρεισμά του όλους τους τομείς της φιλοσοφίας, για να μπορεί να κριθεί ως άριστος.

Συνεπώς, παρατηρείται ότι και οι δύο πλευρές, και η ιπποκρατική και η γαληνική, τονίζουν ιδιαίτερα τη σχέση που πρέπει να έχει η φιλοσοφία με την ιατρική⁷⁷. Τα ιπποκρατικά κείμενα εστιάζουν περισσότερο στο θεωρητικό κομμάτι, μιλώντας κυρίως για την ηθική, αλλά δεν παραβλέπουν και τη σημασία της φυσικής φιλοσοφίας για την κατανόηση του ανθρώπινου σώματος. Ο Γαληνός γίνεται σαφέστερος αναφερόμενος και στους τρεις τομείς της φιλοσοφίας, που είχαν αναπτυχθεί ιδιαίτερα κατά την εποχή του από τους Στωικούς Φιλοσόφους⁷⁸, εμμένοντας στο ότι ο *ιατρός* δεν πρέπει να παραβλέπει κανέναν από αυτούς.

⁷⁶ Krug 1997: 72: «για τον Γαληνό είχε μεγάλη σημασία η φιλοσοφία που έβρισκε να υπάρχει έντονα στο έργο του Ιπποκράτη, γιατί βοήθησε, έτσι, στην παράδοση και αποδοχή των ιπποκρατικών έργων στις επόμενες γενιές.»

⁷⁷ Βουδούρης 1998: 47: «Η φιλοσοφία εμπλέκεται στην ιατρική χωρίς να γίνεται υπέρβαση κάποιων ορίων: η ανάλυση εννοιών, ο προσδιορισμός των νοημάτων των όρων, ο καθορισμός της εννοιολογικής τοπογραφίας και των σχέσεων των επιστημών είναι χαρακτηριστικά της φιλοσοφίας που αξιοποιούνται στην ιατρική. Ο γιατρός πρέπει να εξασκείται στα της φιλοσοφίας.»

⁷⁸ Καραμπατζάκη 1998: 92.

B. Ιατρική και τύχη

Εκτός από τη σχέση της ιατρικής με τη φιλοσοφία, οι δύο αρχαίοι *ιατροί* μίλησαν και για τη σχέση της ιατρικής με τον παράγοντα της τύχης, τον οποίο και οι δύο θεώρησαν απορριπτέο. Ωστόσο, επειδή ο τρόπος με τον οποίο πραγματεύτηκαν αυτήν την παράμετρο παρουσιάζει και ομοιότητες και διαφορές, κρίθηκε σκόπιμο να παρουσιαστεί στην παρούσα εργασία, σε ξεχωριστό υποκεφάλαιο, η άποψή τους για την τύχη και το συσχετισμό της με την ιατρική τέχνη.

α. Ιατρική και τύχη στον Ιπποκράτη

i. Περί Τέχνης

Το κείμενο *Περί Τέχνης*, όπως αναπτύχθηκε και στο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας, στο οποίο παρουσιάστηκε ο ορισμός και το περιεχόμενο της ιατρικής τέχνης, αρχικά προβάλλει επιχειρηματολογία υποστηρίζοντας την ύπαρξη της ιατρικής ως τέχνης και καταφέρεται εναντίον όσων την αμφισβητούν. Ένα μέρος της επιχειρηματολογίας αυτής χρησιμοποιεί την αναφορά στο ρόλο του τυχαίου, για να αποδείξει ότι, ουσιαστικά, όπου δρα η ιατρική, η τύχη περιορίζεται⁷⁹ και η επίδρασή της μειώνεται, όσο καλύτερος είναι στην τέχνη του ο θεράπων *ιατρός*.

Έτσι, αρχικά ο συγγραφέας του *Περί Τέχνης* θα προβάλλει τη διαπίστωση ότι δε θεραπεύονται, εκ των πραγμάτων, όλοι όσοι στρέφονται στην ιατρική κι αυτό έχει δώσει το δικαίωμα στους αντιπάλους της να υποστηρίξουν ότι, αντίστοιχα, όσοι θεραπεύονται, θεραπεύονται από τύχη κι όχι χάρη στην ιατρική. Ωστόσο, κι ο ίδιος δεν απορρίπτει εντελώς τον παράγοντα της τύχης, αλλά πιστεύει ότι καλή

⁷⁹ Polansky 2007: 93: «Ο Αριστοτέλης, ωστόσο, έλεγε ότι η τέχνη αγαπά το τυχαίο.»

τύχη σημαίνει ότι επιλέγεται μια κατάλληλη θεραπεία, όπως, αντίστοιχα, μια αναποτελεσματική θεραπεία ακολουθείται από την «κακή τύχη» του *ιατροῦ*. Συνεπώς, η τύχη είναι ένας παράγοντας που ελέγχεται, κι αυτό αποδεικνύεται κι από τους ασθενείς που θεραπεύτηκαν από τη νόσο τους, εφόσον εμπιστεύτηκαν τους εαυτούς τους στην ιατρική κι όχι στην τύχη, κι έτσι γνώρισαν τη δύναμη της πρώτης και απαλλάχτηκαν από την «υποχρέωση» απέναντι στη δεύτερη:

Ἔστι μὲν οὖν μοι ἀρχὴ τοῦ λόγου, ἢ καὶ ὁμολογηθήσεται παρὰ πᾶσιν· ὅτι μὲν ἔνιοι ἐξυγιαίνονται τῶν θεραπευομένων ὑπὸ ἰητρικῆς ὁμολογέεται· ὅτι δὲ οὐ πάντες, ἐν τούτῳ ἤδη ψέγεται ἡ τέχνη, καὶ φασιν οἱ τὰ χεῖρω λέγοντες, διὰ τοὺς ἀλισκομένους ὑπὸ τῶν νοσημάτων, τοὺς ἀποφεύγοντας αὐτὰ τύχη ἀποφεύγειν καὶ οὐ διὰ τὴν τέχνην. Ἐγὼ δὲ οὐκ ἀποστερέω μὲν οὐδ' αὐτὸς τὴν τύχην ἔργου οὐδενός, ἡγεῦμαι δὲ τοῖσι μὲν κακῶς θεραπευομένοισι νουσήμασι τὰ πολλὰ τὴν ἀτυχίην ἔπεσθαι, τοῖσι δὲ εὖ τὴν εὐτυχίην. Ἐπειτα δὲ καὶ πῶς οἷόν τέ ἐστι τοῖς ὑγιασθεῖσιν ἄλλο τι αἰτιήσασθαι ἢ τὴν τέχνην, εἴπερ χρώμενοι αὐτῇ καὶ ὑπουργέοντες ὑγιάσθησαν; τὸ μὲν γὰρ τῆς τύχης εἶδος ψιλὸν οὐκ ἠβουλήθησαν θεήσασθαι, ἐν ᾧ τῇ τέχνῃ ἐπέτρεψαν σφᾶς αὐτοὺς, ὥστε τῆς μὲν ἐς τὴν τύχην ἀναφορῆς ἀπηλλαγμένοι εἰσὶ, τῆς μέντοι ἐς τὴν τέχνην οὐκ ἀπηλλαγμένοι· ἐν ᾧ γὰρ ἐπέτρεψαν καὶ ἐπίστευσαν αὐτῇ σφᾶς αὐτοὺς, ἐν τούτῳ αὐτῆς καὶ τὸ εἶδος ἐσκέψαντο καὶ τὴν δύναμιν, περανθέντος τοῦ ἔργου, ἔγνωσαν⁸⁰.

Ο συγγραφέας συνεχίζει αυτό το επιχειρήματά του και στην επόμενη παράγραφο, όπου θα υποστηρίξει ότι, ακόμη κι αν κάποιοι ασθενείς θεραπεύτηκαν από τη νόσο που είχαν χωρίς να στραφούν στην ιατρική, επειδή από μόνοι τους έκαναν σωστές ενέργειες, χωρίς να το γνωρίζουν χρησιμοποίησαν την ιατρική και τα μέσα που θα χρησιμοποιούσε και ο θεραπευτής, αν είχαν στραφεί σ' εκείνον. Αυτό αποδεικνύει, κατά τη

⁸⁰ *Περὶ Τέχνης*: 4.

γνώμη του, ότι η ιατρική είναι μια υπαρκτή τέχνη κι ότι δεν καθορίζεται από την τύχη, αντίθετα, εφόσον υπάρχουν και σωστές και λανθασμένες θεραπείες, αυτό οδηγεί με βεβαιότητα στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για μια τέχνη στην οποία οι ωφέλειες και οι βλάβες είναι ελεγχόμενες κι έχουν να κάνουν με την ικανότητα του *ιατροῦ* κι όχι με τον παράγοντα του τυχαίου⁸¹. Εξάλλου, από τη στιγμή που υπάρχουν φάρμακα και μέθοδοι θεραπείας που καλύπτουν όλο το φάσμα των *διαιτημάτων* ενός ασθενούς, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι δημιουργείται μια σχέση αιτίου - αιτιατού⁸² μεταξύ θεραπείας και έκβασης της νόσου, ώστε η τύχη δεν έχει καμία θέση πλέον στην τέχνη της ιατρικής:

*Ὅπου οὖν οὐδὲν οὔτε ἐν τοῖς ἀγαθοῖσι τῶν ἰητρῶν οὔτε ἐν τῇ ἰητρικῇ αὐτῇ ἀχρεῖόν ἐστιν, ἀλλ' ἐν τοῖσι πλείστοισι τῶν τε φυομένων καὶ τῶν ποιευμένων ἔνεστι τὰ εἶδεα τῶν θεραπειῶν καὶ τῶν φαρμάκων, οὐκ ἔστιν ἔτι οὐδενὶ τῶν ἄνευ ἰητροῦ ὑγιαζομένων τὸ αὐτόματον αἰτιήσασθαι ὀρθῶ λόγῳ· τὸ μὲν γὰρ αὐτόματον οὐδὲν φαίνεται ἐὼν ἐλεγχόμενον· πᾶν γὰρ τὸ γινόμενον **διὰ τι** εὐρίσκειτ' ἂν γινόμενον, καὶ ἐν τῷ **διὰ τι** τὸ αὐτόματον οὐ φαίνεται οὐσίην ἔχον οὐδεμίην, ἀλλ' ἢ οὐνομα μόνον· ἢ δὲ ἰητρικὴ καὶ ἐν τοῖσι **διὰ τι** καὶ ἐν τοῖσι προνοουμένοισι φαίνεται τε καὶ φανεῖται αἰεὶ οὐσίην ἔχουσα.*⁸³

⁸¹ *Περὶ Τέχνης: 5: Ἐρεῖ δὴ ἐνταῦθα ὁ τᾶναντία λέγων, ὅτι πολλοὶ ἤδη καὶ οὐ χρησάμενοι ἰητρῶ νοσέοντες ὑγιάσθησαν, καὶ ἐγὼ τῷ λόγῳ οὐκ ἀπιστέω· δοκέει δέ μοι οἷόν τε εἶναι καὶ ἰητρῶ μὴ χρωμένους ἰητρικῇ περιτυχεῖν, οὐ μὴν ὥστε εἰδέναι ὅ τι ὀρθὸν ἐν αὐτῇ ἐνεῖη, καὶ ὅ τι μὴ ὀρθόν, ἀλλ' ὥστ' ἂν ἐπιτύχοιεν τοιαῦτα θεραπεύσαντες ἑωντοῦς, ὁποῖα περ ἂν ἐθεραπεύθησαν, εἰ καὶ ἰητροῖσιν ἐχρῶντο. Καὶ τοῦτό γε τεκμήριον μέγα τῇ οὐσίῃ τῆς τέχνης, ὅτι ἐοῦσά τέ ἐστι καὶ μεγάλη... καὶ ἐστιν οὐδὲν ἦσσον τὰ ἀμαρτηθέντα τῶν ὠφελησάντων μαρτύρια τῇ τέχνῃ ἐς τὸ εἶναι· τὰ μὲν γὰρ ὠφελήσαντα τῷ ὀρθῶς προσενεχθῆναι ὠφέλησαν· τὰ δὲ βλάψαντα τῷ μηκέτι ὀρθῶς προσενεχθῆναι ἔβλαψαν. Καὶ τοι ὅπου τό τε ὀρθόν καὶ τὸ μὴ ὀρθόν ὅρον ἔχει ἐκάτερον, πῶς τοῦτο οὐκ ἂν τέχνη εἴη;*

⁸² Η αιτιοκρατία, δηλαδή η αντίληψη ότι όλες οι ασθένειες έχουν τις αιτίες τους σε κάποια λογική εξήγηση, κυριαρχεί στην ιπποκρατική ιατρική. Ενδεικτικά, αναφέρουμε τα έργα *Περὶ Φύσιος Ἀνθρώπου* και τα βιβλία των *Ἐπιδημιῶν*, όπου είναι προφανέστατη η συγκεκριμένη αντίληψη.

⁸³ *Περὶ Τέχνης: 6.*

Στη συνέχεια, ο συγγραφέας του *Περὶ Τέχνης* θα προβάλλει άλλα δύο επιχειρήματα που συνδέονται άμεσα με την απόρριψη του ρόλου της τύχης στην ιατρική. Στο σημείο αυτό, πρέπει να τονιστεί και πάλι ότι πρωταρχικός του στόχος, όπως αναφέρθηκε και στο κεφάλαιο για τον ορισμό και το περιεχόμενο της ιατρικής τέχνης, ήταν να αποδείξει ότι υπάρχει η ιατρική ως τέχνη· αυτό, όμως, για να αποδειχθεί, συνδέεται άρρηκτα με την απόρριψη της τύχης ως ενεργού παράγοντα στην ιατρική. Γιατί, αν η ιατρική δεν υπήρχε ως τέχνη, αυτό θα σήμαινε ότι οι πάσχοντες θεραπεύονταν από τύχη κι όχι βάσει κάποιας θεραπευτικής μεθόδου. Έτσι, ο συγγραφέας θα υποστηρίξει στη συνέχεια, ότι, αφενός, οι ασθενείς που δεν καταφέρνουν να θεραπευτούν κατά πάσα πιθανότητα φέρουν οι ίδιοι την ευθύνη, γιατί δεν κατόρθωσαν να συμμορφωθούν με τις εντολές του *ιατροῦ*⁸⁴. Από την άλλη, υπάρχουν περιπτώσεις όπου η ασθένεια είναι ισχυρότερη από τη δύναμη της τέχνης και ο ασθενής νικάται, παρά το ότι ο θεραπευτής χρησιμοποίησε τα κατάλληλα θεραπευτικά μέσα, στα οποία κατέληξε αφού μελέτησε προσεκτικά την περίπτωση που είχε αναλάβει⁸⁵. Έπειτα, το γεγονός ότι ο *ιατρός* προσπαθεί να παρακάμψει τις δυσκολίες που προκύπτουν από τις *ἀδηλες νόσους* με τη δύναμη της λογικής, στηριζόμενος στη μελέτη και την παρατήρηση, αποδεικνύει και πάλι ότι η ιατρική είναι μια τέχνη με οργανωμένο σύστημα γνώσεων που στηρίζονται στη μέθοδο και όχι στην

⁸⁴ *Περὶ Τέχνης*: 7: οἱ δὲ οὔτε ἂ κάμνουσιν, οὔτε δι' ἂ κάμνουσιν, οὔθ' ὅ τι ἐκ τῶν παρεόντων ἔσται, οὔθ' ὅ τι ἐκ τῶν τουτέοισιν ὁμοίων γίνεται, εἰδότες, ἐπιτάσσονται, ἀλγέοντες μὲν ἐν τῷ παρεόντι, φοβούμενοι δὲ τὸ μέλλον, καὶ πλήρεις μὲν τῆς νοῦσου, κενεοὶ δὲ σιτίων, ἐθέλοντες τὰ πρὸς τὴν νοῦσον ἡδέα μᾶλλον, ἢ τὰ πρὸς τὴν ὑγιείην προσδέχεσθαι, οὐκ ἀποθανεῖν ἐρώντες, ἀλλὰ καρτερεῖν ἀδυνατέοντες. Οὔτω δὲ διακειμένους, πότερον εἰκὸς τούτους τὰ ὑπὸ τῶν ἰητρῶν ἐπιτασσόμενα [μὴ] ποιέειν, ἢ ἄλλα ποιέειν, ἂ οὐκ ἐπετάχθησαν, ἢ τοὺς ἰητροὺς τοὺς ἐκείνως διακειμένους, ὡς ὁ πρόσθεν λόγος ἡρμήνευσεν, ἐπιτάσσειν τὰ μὴ δέοντα;

⁸⁵ *Περὶ Τέχνης*: 8: οὗτος δὲ μοι λόγος καὶ ὑπὲρ τῶν ἄλλων, ὅσα τῇ ἰητρικῇ ξυνεργεῖ, ὧν ἀπάντων φημί δεῖν ἐκάστου μὴ κατατυχόντα τὸν ἰητρὸν τὴν δύναμιν αἰτιαῖσθαι τοῦ πάθεος, μὴ τὴν τέχνην. Οἱ μὲν οὖν μεμφόμενοι τοῖσι κεκρατημένοισι μὴ ἐγχειρόντας παρακελεύονται καὶ ὧν μὴ προσήκει ἀπτεσθαι οὐδὲν ἦσσαν ἢ ὧν προσήκει.

τύχη· όπως γράφει χαρακτηριστικά ο ιπποκρατιστής συγγραφέας, επειδή ο *ιατρὸς* δεν μπορεί ούτε να δει ούτε να ακούσει μια αφανή νόσο, την αναζητά με το λογισμό του, με τις πνευματικές του ικανότητες:

Μετὰ πλείονος μὲν γὰρ πόνου καὶ οὐ μετ' ἐλάσσονος χρόνου, ἢ εἰ τοῖσιν ὀφθαλμοῖσιν ἑώρατο, γινώσκεται· ὅσα γὰρ τὴν τῶν ὀμμάτων ὄψιν ἐκφεύγει, ταῦτα τῇ τῆς γνώμης ὄψει κεκράτῃται· καὶ ὅσα δὲ ἐν τῷ μὴ ταχὺ ὀφθῆναι οἱ νοσέοντες πάσχουσιν, οὐχ οἱ θεραπεύοντες αὐτοὺς αἴτιοι, ἀλλ' ἢ φύσις ἢ τε τοῦ νοσέοντος, ἢ τε τοῦ νοσήματος· ὁ μὲν γὰρ, ἐπεὶ οὐκ ἦν αὐτέω ὄψει ἰδεῖν τὸ μοχθέον, οὐδ' ἀκοῇ πυθέσθαι, λογισμῷ μετῆει.⁸⁶

ii. Περί Αρχαίας Ιητρικῆς

Στο σημείο αυτό, αξίζει να επανέλθουμε στο κείμενο *Περί Αρχαίας Ιητρικῆς*, εξετάζοντας ένα απόσπασμα το οποίο, στα προηγούμενα κεφάλαια, είδαμε υπό διαφορετικές οπτικές, με στόχο, τώρα, να εντοπίσουμε τη σχέση που αποδίδει στην ιατρική και την τύχη ο παρών συγγραφέας. Πρόκειται για την πρώτη παράγραφο του κειμένου, όπου ο συγγραφέας, εκτός των άλλων, τονίζει τη σημασία της έρευνας και της ανακάλυψης στον τομέα της ιατρικής. Αν η ιατρική δεν υπήρχε ως τέχνη αλλά και ως επιστήμη, δηλαδή αν δε συνδύαζε την πράξη με τη θεωρητική γνώση, τότε δε θα μπορούσαν όσοι την ασκούν να εφαρμόζουν πειράματα και να κάνουν ανακαλύψεις⁸⁷. Έτσι, όμως, δε θα υπήρχαν ούτε καλοί θεραπευτές, αλλά θα ήταν όλοι αμαθείς και άπειροι· συνεπώς, η θεραπεία θα αφηνόταν τότε αποκλειστικά στην τύχη και οι πάσχοντες θα γίνονταν έρμαιά της. Επειδή, όμως, είναι φανερό ότι στην ιατρική υπάρχουν διαβαθμίσεις στις γνώσεις όσων την ασκούν, όπως και σε κάθε

⁸⁶ *Περί Τέχνης*: 11.

⁸⁷ Για τη σημασία των ανακαλύψεων στην ιατρική τέχνη βλ. και Miller 1955: 62.

τέχνη, οι καλοί και οι κακοί ιατροί αποδεικνύουν ότι χρειάζεται η γνώση και η εμπειρία και ότι ο παράγοντας του τυχαίου δεν έχει θέση⁸⁸:

...ἀμφὶ τέχνης εὐούσης, ἧ χρέονταί τε πάντες ἐπὶ τοῖσι μεγίστοισι καὶ τιμῶσι μάλιστα τοὺς ἀγαθοὺς χειροτέχνας καὶ δημιουργούς. Εἰσὶ δὲ δημιουργοὶ, οἳ μὲν φλαῦροι, οἳ δὲ πολλὸν διαφέροντες· ὅπερ, εἰ μὴ ἦν ἰητρικὴ ὄλως, μὴδ' ἐν αὐτῇ ἔσκεπτο, μὴδ' εὕροιτο μὴδὲν, οὐκ ἂν ἦν, ἀλλὰ πάντες ἂν ὁμοίως αὐτέης ἄπειροί τε καὶ ἀνεπιστήμονες ἦσαν, καὶ τύχη ἂν πάντα τὰ τῶν καμνόντων διωκέετο⁸⁹.

Ἐπειτα, ἡ μέθοδος που ακολουθήθηκε προκειμένου να ανακαλυφθεῖ ἡ ἰατρικὴ, δηλαδή ἡ ἔρευνα μέσω του πειράματος, στην οποία οἱ πρώτοι ερευνητές οδηγήθηκαν λόγω τῆς ἀνάγκης⁹⁰, αποδεικνύει ὅτι το σύνολο των γνώσεων που περιλαμβάνει ἡ ἰατρικὴ τέχνη δε σχετίζεται καθόλου οὔτε προήλθε ἀπὸ τὴν τύχη, ἀλλὰ προέκυψε ἀπὸ τὴ συστηματικὴ καὶ οργανωμένη ερευνητικὴ προσπάθεια των πρώτων ἀνθρώπων οἱ οποίοι σκέφτηκαν πῶς, με τὴν ἀλλαγὴ στη διατροφή των ἀσθενῶν, προκαλεῖται βελτίωση ἢ ἐπιδείνωση τῆς υγείας τους. Αὐτές οἱ ἀνακαλύψεις τῆς ἀρχαίας ἰατρικῆς δεν πρέπει να υποτιμῶνται, ἴσα ἴσα, υποστηρίζει ὁ ἱπποκρατιστὴς συγγραφέας, ξεκίνησε ἀπὸ τὴν ἀγνοία καὶ πέτυχε τις σπουδαίες ἀνακαλύψεις, οἱ οποίες ἴσως δε διακρίνονταν ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη ἀκρίβεια, ἀλλὰ, με τὴ βοήθεια του λογισμοῦ, τὴν προσεγγίζουν, συνεπῶς καὶ πάλι ἀπορρίπτεται ἐντελῶς ἡ δύναμη του τυχαίου:

πολλὰ δὲ εἶδεα κατ' ἰητρικὴν ἐς τοσαύτην ἀκριβίην ἤκει, περὶ ᾧν εἰρήσεται. Οὐ φημὶ δὴ διὰ τοῦτο δεῖν τὴν τέχνην ὡς οὐκ εὐούσαν οὐδὲ καλῶς

⁸⁸ Ἡ ὑπαρξὴ ἐμπειρογνομῶνων πιστοποιεῖ καὶ τὴν ὑπαρξὴ μίας τέχνης· ἡ ἀπόψη αὐτὴ ὑπάρχει καὶ στους πλατωνικοὺς διαλόγους. Ενδεικτικά, βλ. *Πρωταγόρας* 319 cd (Diller 1952: 392).

⁸⁹ *Περὶ Ἀρχαίας Ἰητρικῆς*: 1.

⁹⁰ Ἡ ἀνάγκη αὐτὴ δημιουργήθηκε ὅταν ἐγίνε συνειδητό ὅτι οἱ ἀσθενεῖς πρέπει να τρέφονται διαφορετικὰ ἀπὸ τους υγιεῖς, για να γίνουν καλά, ὅπως ἡ ἀνάγκη ἦταν αὐτὴ που οδήγησε τους ἀνθρώπους να διαφοροποιήσουν τὴ διατροφή τους ἀπὸ αὐτὴν των ζώων, ὥστε να βελτιώσουν τὴ φυσικὴ τους κατάσταση.

ζητεομένην τὴν ἀρχαίην ἀποβαλέσθαι, εἰ μὴ ἔχει περὶ πάντα ἀκριβίην, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον, διὰ τὸ ἐγγύς, οἶμαι, τοῦ ἀτρεκεστάτου ὁμοῦ δύνασθαι ἢ κείνῳ λογισμῶ, προσίεσθαι, καὶ ἐκ πολλῆς ἀγνωσίης θαυμάζειν τὰ ἐξευρημένα, ὡς καλῶς καὶ ὀρθῶς ἐξεύρηται, καὶ οὐκ ἀπὸ τύχης⁹¹.

Εἰς τὸ ἐπισημασθῆναι καὶ πάλιν ὅτι τὸ παρὸν κείμενον, ἐν τῷ σύνολῳ του, ἐξετάζει τὴν προέλευσιν τῆς ἰατρικῆς καὶ ἀπορρίπτει τὴν θεμελίωσίν της πάλιν ἐν υποθετικῆς ἀρχῆς, οἱ ὁποῖαι ταιριάζουν περισσότερο ἐν τῇ μελέτῃ των «ἀφανῶν» φαινομένων. Ἀντίθετα, ἐξετάζει τὴν σχέσιν τῆς ὀρθῆς διατροφῆς μετὰ τὴν ἰατρικὴν καὶ προτείνει τὴν σημασίαν πολλῶν διαφορετικῶν ἰδιοτήτων τοῦ ἀνθρώπινου σώματος, οἱ ὁποῖαι ἀναμειγνύονται μετὰ ἰσορροπία ὅταν ὑπάρχει ἡ υγεία, ὅταν, ὅμως, ἡ ἰσορροπία αὐτὴ διαταραχθῆ, τότε ὁ ἄνθρωπος νοσεῖ. Ἡ θεωρία αὐτὴ τῆς κρᾶσεως των ἰδιοτήτων ἀποδεικνύει ἐπίσης ὅτι ὑπάρχει ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἓνα ὁργανωμένον σύστημα λειτουργίας, τὸ ὁποῖον δὲν μπορεῖ νὰ βασίζεται ἐν ἀυθαίρετες ὑποθέσεις ἢ ἐν τῇ τύχῃ⁹², ἀλλὰ ὅτι γιὰ ὅλα τὰ φαινόμενα ποὺ ἐμφανίζονται ἐν τῷ σώματι ὑπάρχει λογικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ ἐξήγησις. Ἐξάλλου, τὸ γεγονός ὅτι τὸ κείμενον αὐτὸ προβάλλει τὴν σημασίαν τῆς ἐξατομίκευσης τῆς ἰατρικῆς, γιὰ τὸν ὅτι ἕκαστος ἀσθενῆς εἶναι διαφορετικὸς καὶ τὸ σῶμα του παρουσιάζει ἰδιαιτέρας ἀνάγκας, ἀποδεικνύει καὶ πάλιν ὅτι τὸ τυχαῖον δὲν ἔχει θέσιν ἐκεῖ ὅπου δεῖ τὴν ἰατρικὴν ἐπιστήμην⁹³.

⁹¹ Περὶ Ἀρχαίας Ἰητρικῆς: 11.

⁹² Γιὰ τὴν διάστασιν τέχνης καὶ τύχης βλ. καὶ Schiefsky 2005: 115-117.

⁹³ Βλ. ἐνδεικτικὰ Περὶ Ἀρχαίας Ἰητρικῆς: 20.

β. Ιατρική και τύχη στον Γαληνό

ι. Προτρεπτικός ἐπ' ἰατρικὴν

Το κείμενο Προτρεπτικός ἐπ' ἰατρικὴν προβάλλει μια διαφορετική, και ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα, οπτική όσον αφορά τη σχέση της τύχης με την ιατρική τέχνη. Αρχικά, ο Γαληνός διαχωρίζει τον άνθρωπο από τα «άλογα» ζώα, τα οποία γνωρίζουν την εξάσκηση κάποιων τεχνών, όπως οι μέλισσες που φτιάχνουν το μέλι· ο άνθρωπος, όμως, γνωρίζει με ακρίβεια και τις τέχνες των ζώων αλλά και πάρα πολλές άλλες, οι οποίες είναι και πιο περίπλοκες και περιλαμβάνουν και τις τέχνες των θεών, όπως την ιατρική, την τέχνη του Ασκληπιού. Έτσι, ο άνθρωπος ξεχωρίζει από τα ζώα, γιατί μόνο αυτός διαθέτει τον λόγο και τον εξωτερικό – ομιλία – αλλά και τον εσωτερικό – λογική. Έπειτα από αυτήν τη διαπίστωση, ο Γαληνός αναρωτιέται πώς είναι δυνατό να αμελούν οι άνθρωποι τη δυνατότητα αυτή που έχουν να επικοινωνούν με τους θεούς μέσω της λογικής και της εξάσκησης των τεχνών, επιτρέποντας στους εαυτούς τους να δίνουν μεγάλη αξία στην τύχη⁹⁴.

⁹⁴ Προτρεπτικός ἐπ' ἰατρικὴν: 1: Εἰ μὲν μὴδ' ὄλως λόγου μέτεστι τοῖς ἀλόγοις ὀνομαζομένοις ζώοις ἀδελόν ἐστιν. ἴσως γὰρ εἰ καὶ μὴ τοῦ κατὰ τὴν φωνήν, ὃν καὶ προφορικὸν ὀνομάζουσιν, ἀλλὰ τοῦ γε <κατὰ> τὴν ψυχὴν, ὃν ἐνδιάθετον καλοῦσι, μετέχει πάντα, τὰ μὲν μᾶλλον τὰ δ' ἥττον. ὅτι μέντοι πλεῖστον ὅσον αὐτῶν διενηρόχασιν οἱ ἄνθρωποι, πρόδηλον ἡμῖν ἐστιν ὁρῶσι τό τε πλῆθος τῶν τεχνῶν ὧν μεταχειρίζεται τὸ ζῶον τοῦτο καὶ ὅτι μόνος ἄνθρωπος ἐπιστήμης ἐπιδεκτικὸς ἦν ἂν ἐθελήσῃ τέχνην μανθάνει. τὰ μὲν γὰρ ἄλλα ζῶα σχεδὸν ἄτεχνα πάντ' ἐστὶ πλὴν ὀλίγων δὴ τινῶν ἐν ὀλίγοις· ἀλλὰ καὶ ταῦτα φύσει μᾶλλον ἢ προαιρέσει τεχνῶν εὐτύχηκεν· ὁ δ' ἄνθρωπος οὔτε τινὸς τῶν παρ' ἐκείνοις ἀμελέτητος, εἴ γε καὶ τὴν ὑφαντικὴν ἐμιμήσατο τὰς ἀράχνας καὶ πλάττει καθάπερ αἱ μέλισσαι καὶ τοῦ νεῖν οὐκ ἀνάσκητός ἐστι καίτοι πεζὸς ὢν, ἀλλὰ καὶ τῶν θείων τεχνῶν οὐκ ἀπολείπεται, ζῆλων μὲν τὴν Ασκληπιουδὴ τέχνην ἰατρικὴν, ζῆλων δ' Ἀπόλλωνος αὐτὴν τε ταύτην καὶ τὰς ἄλλας ἀπάσας ἃς ἔχει, τοξικὴν μουσικὴν μαντικὴν, ἔτι τε τῶν Μουσῶν τὴν ἐκάστης ἰδίαν. οὐδὲ γὰρ γεωμετρίας οὐδ' ἀστρονομίας ἀφίσταται, ἀλλὰ καὶ τὰ τῆς γῆς νέρθεν καὶ τὰ ὑπερθε τοῦ οὐρανοῦ κατὰ Πίνδαρον ἐπισκοπεῖ. ἐξεπορίσατο δ' ὑπὸ φιλοπονίας καὶ τὸ μέγιστον τῶν θείων ἀγαθῶν φιλοσοφίαν. διὰ ταῦτα τοίνυν <εἰ> καὶ λόγου μέτεστι τοῖς ἄλλοις ζώοις, κατ' ἐξοχὴν αὖθις πάλιν ὁ ἄνθρωπος μόνος ὀνομάζεται λογικός. (2.) πῶς οὖν οὐκ αἰσχρόν, ὃ μόνῳ τῶν ἐν ἡμῖν κοινωνοῦμεν θεοῖς, τούτου μὲν ἀμελεῖν, ἐσπουδακέναι δὲ Περί τι τῶν ἄλλων, τέχνης μὲν ἀναλήψεως καταφρονούντα, Τύχη δ' ἐαυτὸν ἐπιτρέποντα.

Η Τύχη, αναφέρει ο Γαληνός, είχε προσωποποιηθεί από τους παλαιότερους ως μια γυναικεία μορφή – στο σημείο αυτό εκφράζει κάποιο μισογυνισμό, θα λέγαμε – η οποία κρατούσε πηδάλιο στα χέρια, στεκόταν πάνω σε μια σφαιρική βάση και ήταν τυφλή, θέλοντας να δείξουν την αστάθεια που την χαρακτηρίζει. Η τυφλή θεά, λοιπόν, η οποία δεν προσφέρει ερείσματα πάνω στα οποία θα μπορούσε να στηριχτεί κάποιος, παρομοιάζεται από τον Γαληνό με τον τυφλό κυβερνήτη ενός πλοίου, που μόνο ένας άφρων θα μπορούσε να εμπιστευτεί. Από την άλλη, λόγω της αστάθειάς της, η οποία είναι εμφανής στην απεικόνισή της, άγεται και φέρεται χωρίς να υπάρχει λογική στις κινήσεις της, γι' αυτό και την ακολουθεί πλήθος αμαθών ανθρώπων, οι οποίοι χάνονται και καταστρέφονται μαζί της. Άλλοτε, πάλι, πλουτίζει και βοηθά τους ανάξιους ανθρώπους, αλλά, όπως και να 'χει, αυτή θα είναι πάντα η κερδισμένη στο τέλος και όσοι ζημιώθηκαν από αυτήν θα θρηνούν μάταια⁹⁵.

Ο Γαληνός θα διευκρινίσει, στη συνέχεια, ότι όσοι ακολουθούν την Τύχη δεν εργάζονται και δεν κατέχουν καμία τέχνη, αλλά οδηγούνται από τις ελπίδες τους και τρέχουν πίσω από τη θεά, άλλοι πιο μακριά της κι άλλοι πιο κοντά. Αναφέρει παραδείγματα διάσημων ανδρών, οι οποίοι

⁹⁵ Προτρεπτικός ἐπ' ἰατρικὴν: 2: ἦς τὴν μοχθηρίαν ἐμφανίσαι βουληθέντες οἱ παλαιοὶ γράφοντες καὶ πλάττοντες αὐτὴν οὐ μόνον ἐν εἴδει γυναικὸς ἠρκέσθησαν (**καίτοι <καί> τοῦθ' ἱκανὸν ἦν ἀνοίας σύμβολον**) ἀλλὰ καὶ πηδάλιον ἔδοσαν ἐν χεροῖν ἔχειν αὐτῇ καὶ τοῖν ποδοῖν ὑπέθεσαν βάσιν σφαιρικὴν, ἐστέρησαν δὲ καὶ τοῖν ὀφθαλμοῖν, ἐνδεικνύμενοι διὰ τούτων ἀπάντων τὸ τῆς τύχης ἄστατον. ὥσπερ οὖν ἐν νηὶ χειμαζομένη σφοδρῶς, ὡς ἐπικλύζεσθαί τε τοῖς κύμασι καὶ κινδυνεύειν βυθισθῆναι, μοχθηρῶς ἂν τις πράξειεν ἐπιτρέψας τὰ πηδάλια κυβερνήτη τυφλῶ, κατὰ τὸν αὐτὸν οἶμαι τρόπον κὰν τῷ βίῳ, μειζόνων ναυαγιῶν περὶ πολλοὺς οἴκους γιγνομένων ἢ περὶ τὰ σκάφη κατὰ θάλατταν, οὐκ ὀρθῶς γιγνώσκοντός ἐστιν ἐπιτρέπειν ἑαυτὸν ἐν τοιαύταις περιστάσεσι πραγμάτων τυφλῇ δαίμονι μηδ' αὐτῇ βεβαίως ἐστηριγμένη. ἔμπληκτός τε γὰρ ἐστὶ καὶ ἄνους εἰς τοσοῦτον ὡς πολλάκις τοὺς ἀξιωτάτους ἄνδρας παρερχομένη πλουτίζει τοὺς ἀνάξιους, οὐδὲ τούτους βεβαίως ἀλλ' ἔως ἂν <αὐτ>ῇ δοκῇ πάλιν αὐτῶν ἀφαιρεῖσθαι τὰ δοθέντα. ταῦτη τῇ δαίμονι πλήθος ἀνδρῶν ἀμαθῶν οὐκ ὀλίγον ἔπεται μηδέποτε' ἐν ταῦτῳ μενούση διὰ τὸ τῆς βάσεως εὐμετακύλιστον, ἥτις αὐτὴν ἄγει καὶ φέρει καὶ κατὰ κρημνῶν ἐνίοτε καὶ θαλάττης· ἔνθα συναπόλλυνται μὲν ἀλλήλοις ἐπόμενοι πάντες αὐτῇ, μόνῃ δ' ἀβλαβῆς ἐκείνη διεξέρχεται καταγελῶσα τῶν ὀλοφυρομένων τε καὶ ἐγκαλούντων αὐ<τῇ μά>την ὅτ' οὐδὲν ὄφελος.

απέκτησαν πολλά, λόγω τύχης, αλλά το τέλος τους δεν ήταν αυτό που περίμεναν, και μιλάει και για όσους την κυνηγούν προσπαθώντας να τη φτάσουν, τους τυχοδιώκτες, που αποτελούν έναν όμιλο από δημαγωγούς, εταίρες, προδότες, φονιάδες, τυμβωρύχους και κλέφτες κάθε είδους, οι οποίοι δεν σέβονται ούτε τα ιερά και τα θεία⁹⁶.

Έπειτα από αυτήν την πιο γενική παρουσίαση των ακολούθων της Τύχης, ο Γαληνός θα μιλήσει αναλυτικά για τα τρία δημοφιλέστερα «αγαθά» που παρέχει αυτή στους ανθρώπους, τα οποία δεν σχετίζονται ούτε με τη λογική ούτε με την προσπάθεια που καταβάλλει ο κάθε άνθρωπος για να τα αποκτήσει, αλλά, πραγματικά, είναι ιδιότητες που κάποιος τις αποκτά από... τύχη: πρόκειται για τον πλούτο, την ευγενική καταγωγή και την όμορφη εξωτερική εμφάνιση. Βέβαια, όσον αφορά τον πλούτο, ο Γαληνός διευκρινίζει ότι καταφέρεται εναντίον των αδαών και ανόητων πλουσίων, οι οποίοι έχουν ρηχές προσωπικότητες και, χωρίς τα χρήματά τους, δεν αξίζουν τίποτα. Αυτοί, αν και χρειάζονται απαραίτητως τις υπηρεσίες ανθρώπων και ζώων που κατέχουν τέχνες, οι ίδιοι παραμελούν τους εαυτούς τους και δεν επιδιώκουν να προοδεύσουν μέσα από τη γνώση. Τέτοιοι είναι κι όσοι στηρίζονται αποκλειστικά στο γεγονός ότι προέρχονται από προγόνους ευγενούς καταγωγής· αν επαναπαυτούν σε αυτό και δεν επιδιώξουν να μάθουν κάποια τέχνη, θα αποδειχτούν ασύγκριτα κατώτεροι των προγόνων τους και θα τους περιφρονούν οι συνάνθρωποί τους. Και, φυσικά, όσοι διαθέτουν ομορφιά

⁹⁶ Προτρεπτικός ἐπ' ἰατρικὴν: 4: τοὺς δὲ γε τῇ Τύχῃ συνεπομένους ἅπαντας μὲν ἀργούς θεάση καὶ τεχνῶν ἀμαθείς, ὄχουμένους δ' ἐπ' ἐλπίδων ἀεὶ καὶ θεούση τῇ δαίμονι συνθέοντας, ἐνίους μὲν ἐγγὺς ἐνίους δὲ πορρωτέρω, τινὰς δὲ καὶ τῆς χειρὸς αὐτῆς ἐξημμένους... εἰ δὲ καὶ τοὺς ἄλλους ἐπισκέψαιο τοὺς ἀπωτέρω μὲν αὐτὴν θέουσαν διώκοντας, οὐ μὴν τυχόντας γε, μισήσεις ὄλον τὸν χορόν. εἰσὶ <μὲν> γὰρ ἐνταῦθα καὶ δημαγωγοὶ πολλοὶ καὶ ἑταῖροι καὶ πόρνοι καὶ προδόται φίλων, εἰσὶ δὲ καὶ φονεῖς καὶ τυμβωρύχοι καὶ ἄρπαγες ἄλλοι τέ <τινες καὶ οἱ> μηδὲ τῶν θεῶν αὐτῶν πεφεισμένοι, ἀλλὰ καὶ τούτων <τὰ> ἱερὰ συλήσαντες.

μόνο εξωτερική και παραμελούν την ψυχή τους, ανακαλύπτουν προς το τέλος της ζωής τους πόσο ανώφελη και άχρηστη τους ήταν⁹⁷.

Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει ο Γαληνός είναι ότι κανείς, αρκεί να μην είναι εντελώς ανόητος, δεν πρέπει να περιφρονεί την εξάσκηση μιας τέχνης, στηριζόμενος αποκλειστικά στον πλούτο, την ευγενική καταγωγή ή την ομορφιά του. Γιατί η ενασχόληση με μια τέχνη είναι αυτή που θα ομορφύνει και τον εσωτερικό κόσμο του ανθρώπου και θα του προσδώσει πραγματική αξία, η οποία δε θα αλλοιωθεί με την πάροδο του χρόνου⁹⁸. Γι' αυτό και ο Γαληνός, σε αντιδιαστολή με την Τύχη και τους ακολούθους της, περιγράφει τον Ερμή ως τον δεσπότην του λόγου και τον *ἐργάτην* της τέχνης, τον οποίο οι παλαιότεροι αναπαριστούσαν νεαρό, με ομορφιά τόσο εξωτερική όσο και εσωτερική, με χαρούμενο βλέμμα και στηριζόμενο πάνω σε έναν κύβο, ώστε να φαίνεται η σταθερότητά του, αντίθετα με την Τύχη που είχε ως βάση της μια σφαίρα. Οι άνθρωποι που τον ακολουθούν είναι χαρούμενοι όπως κι αυτός, δεν τον αποχωρίζονται ποτέ και δεν τον κατηγορούν ποτέ. Είναι όλοι τους

⁹⁷ Προτρεπτικός ἐπ' ἰατρικὴν: 6 – 8: (ενδεικτικά) πολλοὶ δὲ τῶν κακοδαιμόνων καὶ πάντα πρὸς τὸν πλοῦτον ἀποβλεπόντων ἐν τοιαύταις πραγμάτων περιστάσεσι γενόμενοι χρυσὸν ἢ ἄργυρον ἐξαψάμενοί τε καὶ περιθέμενοι τῷ σώματι προσαπάλεσαν αὐτοῖς καὶ τὴν ψυχὴν, οὐδὲ τοῦτο δυνάμενοι συνιδεῖν ὅτι καὶ τῶν ἀλόγων ζῶων αὐτοὶ πρῶτοι τὰ ταῖς <χρηστοτάταις> τέχναις κεκοσμημένα μᾶλλον ἀσπάζονται... καὶ μὲν γε καὶ καταγιγνώσκονται μᾶλλον οἱ ἀνάξιοι τοῦ γένους, ὥστ', εἰ καὶ τις ἡλίθιος ὢν ὑπομιμνήσκει τὸ λαμπρὸν τοῦ γένους, ἀσυγγνωστότερον ἑαυτῷ τὸ κακὸν ἀποφαίνει. οὐ γὰρ ὁμοίως ἐξετάζομεν τε καὶ βασανίζομεν τοὺς ἐπιτυχόντας ἀνθρώπους τοῖς τῷ γένει λαμπροῖς, ἀλλὰ τοὺς μὲν, κἂν μέτριοί τινες ὦσιν, ἀποδεχόμεθα τῇ δυσγενείᾳ τῆς ἐνδείας τὴν αἰτίαν ἀναφέροντες, τοὺς δ' εἰ μὴδὲν τῶν προγόνων ἄξιον ἔχοιεν οὐδέπω θαυμάζομεν, ἂν καὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων πολὺ διαφέρωσιν... τέχνης <γὰρ> ἀπάσης κατ' ἐκείνον μάλιστα τὸν χρόνον ἀσκουμένης ἡνίχ' ὠραιότατα φαίνεται τὰ σώματα, πολλοῖς συνέβη περιβλέπτοις διὰ κάλλος γεγεννημένοις ἀμελεῖσθαι τῆς ἑαυτῶν ψυχῆς, εἴθ' ὕστερον ὅτ' οὐδὲν ὄφελος λέγειν

ἔϊθ' ὄφελεν τὸ κάλλος, ὃ με διώλεσε,
κακῶς ὀλέσθαι'.

⁹⁸ Προτρεπτικός ἐπ' ἰατρικὴν: 8: ... ὁ μὲν γὰρ ἐλευθερίως τε καὶ ἔνδοξος καὶ βέβαιος χρηματισμὸς ἀπὸ τέχνης γίνεσθαι πέφυκεν, ὁ δ' ἀπὸ σώματος καὶ κάλλους αἰσχρὸς ἐστὶ καὶ διὰ παντός ἐπονείδιστος. χρὴ τοίνυν τὸν νέον πειθόμενον τῷ παλαιῷ παραγγέλματι τὴν ἑαυτοῦ μορφήν ἐν κατόπτρῳ θεασάμενον, εἰ μὲν καλὸς εἶη τὴν ὄψιν, ἀσκῆσαι τοιαύτην εἶναι καὶ τὴν ψυχὴν, ἄτοπον ἡγησάμενον ἐν καλῷ σώματι ψυχὴν αἰσχροὺς οἰκεῖν...

κόσμιοι, ασκούν κάποια τέχνη και είναι παραταγμένοι γύρω από τον Ερμή με τάξη, πρώτα οι γεωμέτρεις, οι μαθηματικοί, οι φιλόσοφοι, οι ιατροί, οι αστρονόμοι και οι γραμματικοί, κι από πίσω τους, σε άλλες δύο σειρές, οι υπόλοιποι τεχνίτες⁹⁹. Υπάρχει, όμως, και μια τέταρτη παράταξη, αυτοί που έχουν αναδειχτεί πρώτοι στην τέχνη τους, οι οποίοι στέκονται μαζί με το θεό και θαυμάζονται από όλους· μεταξύ αυτών, βρίσκεται και ο Ιπποκράτης¹⁰⁰. Κανέναν, όμως, από όλο τον όμιλό του δεν παραμελεί ο θεός, το αντίθετο, όλους τους βοηθά και δεν τους εγκαταλείπει, αν έχουν κάποια δυσκολία, σε αντίθεση με την Τύχη, η οποία και εγκαταλείπει, κάποια στιγμή, τους ακολούθους της αλλά και τους χλευάζει στο τέλος.

Θα συμπεράνει, επομένως, ο Γαληνός, μετά από αυτήν την «εικαστική» αλλά και λογοτεχνική παρουσίαση των δύο αντίπαλων θεών, της Τύχης και του Ερμή, ότι ο μόνος ασφαλής δρόμος στη ζωή ενός νέου είναι να στηριχτεί στη γνώση που θα αποκτήσει προκειμένου να

⁹⁹ Είναι φανερό ότι η πρώτη σειρά των τεχνιτών περιλαμβάνει εκείνους που θεωρούνται, τουλάχιστον από τον Γαληνό, οι περισσότεροι ωφέλιμοι για το κοινωνικό σύνολο.

¹⁰⁰ Προτρεπτικός ἐπ' ἰατρικὴν: 3, 5: τὸν δ' Ἑρμῆν ἄτε λόγον μὲν ὄντα δεσπότην ἐργάτην δὲ τέχνης ἀπάσης θέασαι πάλιν ὅπως ἐξ ὑπεναντίου τῆ Τύχῃ κεκοσμήκασιν <οἱ> παλαιοὶ γράφοντες τε καὶ πλάττοντες· νεανίσκος ἐστὶν ὡραῖος, οὐκ ἐπίκτητον οὐδὲ κομμωτικὸν ἔχων κάλλος, ἀλλ' εὐθὺς ὥστε συνεμφαίνεσθαι τὴν τῆς ψυχῆς ἀρετὴν δι' αὐτοῦ. ἐστὶ δὲ φαιδρὸς μὲν τὰς ὄψεις, δέδορκε δὲ δριμύ, καὶ ἡ βάσις τὸ πάντων σχημάτων ἐδραϊότατόν τε καὶ ἀμεταπτώτατον ἔχει τὸν κύβον. ἔσθ' ὅτε δὲ καὶ αὐτὸν τὸν θεὸν τούτῳ τῷ σχήματι κοσμοῦσιν. ἴδοις δ' ἂν τοὺς θιασώτας αὐτοῦ φαιδρὸς μὲν ὁμοίως τῷ καθηγουμένῳ θεῷ, μεμφομένους δ' οὐδέποτ' αὐτὸν ὥσπερ οἱ τὴν Τύχην, οὐδ' ἀπολειπομένους ποτ' οὐδὲ χωριζομένους, ἀλλ' ἐπομένους τε καὶ διὰ παντὸς ἀπολαύοντας τῆς προνοίας αὐτοῦ... ὁ δ' ἕτερος τῶν χορῶν πάντες μὲν κόσμιοι καὶ τεχνῶν ἐργάται, οὐ θέουσι δὲ οὐδὲ βοῶσιν οὐδ' ἀλλήλοισι μάχονται· ἀλλ' ἐν μέσοις μὲν αὐτοῖς ὁ θεός, ἀμφ' αὐτὸν δ' ἅπαντες ἐν τάξει κεκόσμηται, χώραν ἕκαστος ἦν ἐκεῖνος ἔδωκεν οὐκ ἀπολείποντες· οἱ μὲν ἔγγιστα τῷ θεῷ καὶ περὶ αὐτὸν ἐν κύκλῳ κεκοσμημένοι γεωμέτραι καὶ ἀριθμητικοὶ καὶ φιλόσοφοι καὶ ἰατροὶ καὶ ἀστρονόμοι καὶ γραμματικοί, τούτων δ' ἐφεξῆς ὁ δεύτερος κόσμος ζωγράφοι πλάσται γραμματισταί, τέκτονες τε καὶ ἀρχιτέκτονες καὶ λιθογλύφοι, καὶ μετ' αὐτοὺς δ' ἡ τρίτη τάξις, αἱ λοιπαὶ τέχναι πᾶσαι. κατὰ μέρη μὲν οὕτω κεκόσμηται· πάντες δὲ πρὸς τὸν θεὸν ἀποβλέπουσι κοινῶ τῷ παρ' αὐτοῦ προστάγματι πειθόμενοι. θεάσῃ δὲ κἀνταῦθα πολλοὺς μετ' αὐτοῦ τοῦ θεοῦ, τετάρτην δὲ τινὰ τάξιν ἀπὸ τῶν ἄλλων ἔκκριτον, οὐχ οἰοί τινες ἦσαν οἱ μετὰ τῆς Τύχης· οὐ γὰρ ἀξιώμασι πολιτικοῖς οὐδὲ γένους ὑπεροχαῖς οὐδὲ πλούτῳ τοὺς ἀρίστους ὁ θεὸς οὕτως εἰθιστὰ κρίνειν, ἀλλὰ τοὺς καλῶς μὲν βιοῦντας, ἐν δὲ ταῖς ἐναντῶν τέχναις πρωτεύοντας, ἐπομένους δὲ τοῖς προστάγμασιν αὐτοῦ καὶ νομίμως τὰς τέχνας ἐργαζομένους τιμᾶ τε καὶ πρὸ τῶν ἄλλων ἄγει, περὶ αὐτὸν ἔχων ἀεὶ τοῦτον <μὲν οὖν ὄλον> οἶμαι τὸν χορὸν νοήσας ὁποῖός ἐστιν οὐ μόνον ζηλώσεις ἀλλὰ καὶ προσκνήσεις. Σωκράτης <γάρ> ἐστὶν ἐν αὐτῷ καὶ Ὀμηρος καὶ Ἱπποκράτης...

εξασκήσει μια τέχνη, η οποία θα τον συντροφεύει σε όλη τη ζωή του και δε θα τον εγκαταλείψει μέχρι τα γηρατειά, όπως συμβαίνει με τα «αγαθά» που προσπορίζει η Τύχη. Έτσι, πετυχαίνει να δώσει στον αναγνώστη του τη διάσταση που υπάρχει μεταξύ τέχνης και τύχης, συνεπώς και μεταξύ ιατρικής και τύχης, ώστε να καταλήξει στην προτροπή προς τους νέους να μάθουν μια τέχνη, αλλά όχι κάποια που θα είναι ανώφελη ή θα περιλαμβάνει απάτη, αλλά κάποια χρήσιμη για τον άνθρωπο, όπως – ποια άλλη; - την ιατρική:

ἄγετ' οὖν, ὧ παιῖδες, ὅποσοι τῶν ἐμῶν ἀκηκοότες λόγων ἐπὶ τέχνης μάθησιν ὠρμησθε· μή τις ὑμᾶς ἀπατεῶν καὶ γόης ἀνὴρ παρακρουσάμενός ποτε ματαιοτεχνίαν ἢ κακοτεχνίαν ἐκδιδάξηται, γινώσκοντας ὡς ὅποσοις τῶν ἐπιτηδευμάτων οὐκ ἔστι τὸ τέλος βιωφελές, ταῦτ' οὐκ εἰσὶ τέχναι¹⁰¹.

γ. Σύγκριση των ιπποκρατικών και γαληνικών πηγών

Αν και οι δύο αρχαίοι *ιατροὶ* συμφωνούν απόλυτα ως προς την αναγκαιότητα απόρριψης του ρόλου της τύχης στην εξάσκηση της ιατρικής τέχνης, ωστόσο ο τρόπος που ο καθένας τους επιλέγει να παρουσιάσει τα επιχειρήματά του είναι πολύ διαφορετικός.

Αρχικά, οι δύο ιπποκρατιστές συγγραφείς που παραθέσαμε παρουσιάζουν στα έργα τους την αξία της ιατρικής τέχνης, η οποία απορρέει από το γεγονός ότι δε συνδέεται καθόλου με την τύχη. Αυτό συμβαίνει διότι, ακόμη κι αν η ιατρική δεν επιτυγχάνει να δώσει λύση σε όλα τα προβλήματα των ασθενών, ωστόσο, όσοι θεραπεύονται, είναι βέβαιο ότι θεραπεύονται από κάποια θεραπεία που εφαρμόστηκε, η οποία

¹⁰¹ Προτρεπτικὸς ἐπ' ἰατρικὴν: 9.

ήταν κατάλληλη και μελετημένη για την περίπτωση τους. Η αποτυχία που σημειώνεται κάποιες φορές δεν είναι λόγω τύχης, αλλά λόγω άλλων παραγόντων, όπως της ισχύος της νόσου ή της απειθαρχίας του ασθενούς (*Περὶ Τέχνης*). Από την άλλη, η ύπαρξη μιας μακράς πορείας ανακαλύψεων στο παρελθόν, οι οποίες οδήγησαν την ιατρική να εξελιχθεί στο βαθμό που έφτασε την εποχή του συγγραφέα του *Περὶ Αρχαίας Ἰητρικῆς*, πιστοποιεί ότι τίποτα από όσα διδάσκει και εφαρμόζει αυτή η τέχνη δεν είναι τυχαίο, αντιθέτως, υπάρχει το παρελθόν της ανακάλυψης μέσω πειράματος και το μέλλον της εξάσκησης της τέχνης μέσα από τις κατάλληλες μεθόδους, ώστε γίνεται φανερό ότι η τύχη στην ιατρική δεν έχει θέση. Εξάλλου, στο κείμενο αυτό, αναλύεται η θεραπευτική μέθοδος που βασίζεται στη θεωρία της κράσεως των διαφόρων ιδιοτήτων του σώματος και παρουσιάζονται τόσο αίτια όσο και θεραπείες των νόσων, στηριγμένες πάνω σε αυτό το μοντέλο· έτσι, ο συγγραφέας διασφαλίζει και με ιατρικά παραδείγματα ότι τα όσα γράφει για την απόρριψη της τύχης είναι ορθά.

Από την άλλη, ο Γαληνός στο κείμενο που εξετάστηκε εγκαταλείπει τη συνήθη, άκρως επιστημονική, προσέγγιση που ακολουθεί στα συγγράμματά του και στρέφεται τώρα στη λογοτεχνική παρουσίαση των δύο θεοτήτων που εκπροσωπούσαν στην αρχαιότητα τη λογική και την τύχη: τον Ερμή και, την ομώνυμη, Τύχη. Η περιγραφή που δίνει για τη θεά Τύχη είναι ιδιαίτερα παραστατική και αποτυπώνει τα χαρακτηριστικά της, που ισχύουν γενικά και διαχρονικά: η τύχη είναι ασταθής, έρχεται και φεύγει και δεν προσφέρει μακροπρόθεσμο όφελος στον άνθρωπο. Έτσι, σε αντιδιαστολή με αυτήν, ο άνθρωπος πρέπει να αναζητήσει την τέχνη, η οποία θα του παρέχει εφόδια για όλη τη ζωή του, και, μια από αυτές, είναι και η ιατρική. Αν και η γραφή του Γαληνού εδώ θυμίζει λογοτεχνία, και γι' αυτό και διανθίζεται και με πολλά σχετικά αποσπάσματα αρχαίων λογοτεχνών, παρόλα αυτά επιτυγχάνεται ο

στόχος του, που είναι να γίνει σαφής η αξία της ιατρικής, η οποία απορρέει από την τεκμηρίωσή της ως τέχνης που στηρίζεται στη λογική. Βέβαια, εναργέστερο γίνεται αυτό στα ιπποκρατικά κείμενα, τα οποία χρησιμοποιούν και επιστημονικά επιχειρήματα, προσδίδοντας, έτσι, περισσότερο κύρος στο περιεχόμενό τους, όμως και τα γραφόμενα του Γαληνού, αν και με απρόσμενο περιεχόμενο, δε στερούνται αξιοπιστίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΒΑΣΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑΣ

Μετά την ανάλυση του ορισμού της ιατρικής τέχνης και τον προσδιορισμό του περιεχομένου που της προσέδιδαν οι δύο αρχαίοι *ιατροί*, σειρά έχει η εξέταση των θεμελιωδών αρχών που διαμόρφωσαν τη μεθοδολογία τους, σε θεωρητικό και πρακτικό επίπεδο. Οι μέθοδοι που θα εξεταστούν στην παρούσα εργασία δεν αφορούν τον τομέα της θεραπευτικής, αλλά τη θεωρητική συγκρότηση και κατάρτιση του Ιπποκράτη και του Γαληνού, η οποία, βέβαια, καθόρισε και διαμόρφωσε στην πορεία τις μεθόδους θεραπείας που χρησιμοποίησαν. Στο παρόν κεφάλαιο εξετάζεται, λοιπόν, η γενική μεθοδολογία τους, η οποία στηρίζεται σε θεωρητικές αρχές και αξίες που διέπουν τα ιπποκρατικά και γαληνικά έργα.

A. Η ιπποκρατική μέθοδος

i. Περί Αρχαίας Ιητρικής

Το κείμενο *Περί Αρχαίας Ιητρικής* θα αποτελέσει και σε αυτό το κεφάλαιο το αρχικό αντικείμενο μελέτης, μιας και πρόκειται για ένα είδος «προγραμματικού»¹⁰² έργου, στο οποίο ο αναγνώστης βρίσκει συγκεντρωμένες γενικές αρχές που διέπουν την ιπποκρατική ιατρική.

Αρχικά, η πρώτη παράγραφος του κειμένου, η οποία έχει σχολιαστεί στο προηγούμενο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας υπό άλλη οπτική, προσφέρει υλικό για συζήτηση και σχετικά με τη μέθοδο της

¹⁰² Ο χαρακτηρισμός του συγκεκριμένου έργου ως προγραμματικού ανήκει στον Nesselrath 2001: 571.

ιπποκρατικής ιατρικής. Ο συγγραφέας αναφέρει ότι η ιατρική υπάρχει ως επιστήμη κι αυτό πιστοποιείται από την ύπαρξη ικανότατων ανθρώπων που την ασκούν. Αλλά αν δεν υπήρχε ένα ευρύ πεδίο έρευνας και ανακαλύψεων, το οποίο να μπορούν να μελετούν οι τεχνίτες, τότε δε θα υπήρχαν ούτε καλοί *ιατροί* ούτε η ιατρική ως επιστήμη, αλλά η θεραπεία των πασχόντων θα στηριζόταν στην τύχη. Εδώ επανερχόμαστε στη συζήτηση για την απόρριψη του παράγοντα της τύχης από τους ιπποκρατικούς *ιατρούς*. Επομένως, ήδη από την αρχή του κειμένου αυτού μπαίνει ο αναγνώστης στο πνεύμα της ιπποκρατικής θεωρίας της ιατρικής, η οποία στηρίζεται στην έρευνα και την ανακάλυψη¹⁰³.

Στην παράγραφο που ακολουθεί, η αντίληψη αυτή γίνεται ακόμη πιο σαφής, καθώς ο συγγραφέας του κειμένου εξηγεί γιατί πρέπει να ακολουθείται η μέθοδος της έρευνας κι όχι η μέθοδος της υπόθεσης από όποιον επιθυμεί να ασχοληθεί με την ιατρική:

Ἱητρικῆ δὲ πάντα πάλαι ὑπάρχει, καὶ ἀρχὴ καὶ ὁδὸς εὐρημένη, καθ' ἣν καὶ τὰ εὐρημμένα πολλά τε καὶ καλῶς ἔχοντα εὕρηται ἐν πολλῶ χρόνῳ, καὶ τὰ λοιπὰ εὐρεθήσεται, ἣν τις ἰκανός τε ἐὼν καὶ τὰ εὐρημμένα εἰδὼς, ἐκ τουτέων ὀρμώμενος ζητέη. Ὅστις δὲ ταῦτα ἀποβαλὼν καὶ ἀποδοκιμάσας πάντα, ἐτέρῃ ὁδῶ καὶ ἐτέρῳ σχήματι ἐπιχειρέει ζητέειν, καὶ φήσει τι εὐρηκέναι, ἐξηπάτηται καὶ ἐξαπατᾶται· ἀδύνατον γάρ. Δι' ἧς δὲ ἀνάγκας ἀδύνατον, ἐγὼ πειρήσομαι ἐπιδειξαι, λέγων καὶ δεικνὺς τὴν τέχνην ὃ τι ἐστίν. Ἐκ δὲ τουτέου καταφανὲς ἔσται ἀδύνατα ἐόντα ἄλλως πως τουτέων εὐρίσκεσθαι. Μάλιστα δέ μοι δοκέει περὶ ταύτης δεῖν λέγοντα τῆς τέχνης γνωστὰ λέγειν τοῖσι δημότησιν... Εἰ δὲ τις τῶν ιδιωτέων γνώμης ἀποτεύξεται, καὶ μὴ διαθήσει τοὺς ἀκούοντας οὕτως, τοῦ ἐόντος ἀποτεύξεται. Καὶ διὰ ταῦτα οὖν οὐδὲν δέεται ὑποθέσιος.

¹⁰³ *Περὶ Ἀρχαίης Ἱητρικῆς*: 1: ὅπερ, εἰ μὴ ἦν ἱητρικὴ ὅλως, μηδ' ἐν αὐτῇ ἔσκεπτο, μηδ' εὕροιτο μηδὲν, οὐκ ἂν ἦν, ἀλλὰ πάντες ἂν ὁμοίως αὐτέης ἄπειροί τε καὶ ἀνεπιστήμονες ἦσαν, καὶ τύχη ἂν πάντα τὰ τῶν καμνόντων διωκέετο.

Η ιατρική, λοιπόν, υπάρχει από τα πολύ παλαιά χρόνια και, χάρη στο ζήλο των πρώτων ανθρώπων που ασχολήθηκαν μαζί της και τη μελέτησαν, έχει δημιουργηθεί ένα σύνολο γνώσεων, οι οποίες στηρίζονται στην ερευνητική προσπάθεια και τις ανακαλύψεις εκείνων. Οι πρόσφατες ανακαλύψεις τους στηρίχτηκαν στις κατάλληλες μεθόδους που ακολούθησαν, τις οποίες οφείλει να ακολουθήσει και ο νέος ερευνητής της ιατρικής, και για να ασκεί επιτυχημένα ο ίδιος την τέχνη αυτή αλλά και για να μπορέσει να συμβάλλει στην προαγωγή της μέσα από νέες, δικές του ανακαλύψεις, οι οποίες θα στηρίζονται στις αρχές που θεμελίωσαν οι προηγούμενοι¹⁰⁴. Συνεπώς, ο συγγραφέας του έργου τονίζει τη σημασία της εμπειρίας για όποιον επιθυμεί να ασχοληθεί με την ιατρική¹⁰⁵.

Στη συγκεκριμένη παράγραφο χρησιμοποιούνται δύο όροι οι οποίοι αξίζει να συγκεντρώσουν το ενδιαφέρον του αναγνώστη· πρόκειται για την *ἀρχήν* και την *όδόν*. Έχει υπάρξει αρκετή συζήτηση, βιβλιογραφικά, σχετικά με το ακριβές περιεχόμενο των όρων αυτών, ωστόσο φαίνεται ότι, στα παρόντα συμφραζόμενα, μπορούν να γίνουν αποδεκτές δύο ερμηνείες για τον καθένα όρο.

Έτσι, η *ἀρχή* έχει την έννοια της αφετηρίας, γιατί ο συγγραφέας του *Περὶ Ἀρχαίης Ἰητρικῆς* γράφει ότι, ως τέχνη, η ιατρική υπάρχει από παλιά κι έχει βρεθεί η *ἀρχή* της, επομένως πρόκειται για ένα σημείο «μηδέν», από το οποίο κι έπειτα ξεκίνησαν οι ιατρικές ανακαλύψεις· αυτό θα το εξηγήσει και στο κεφάλαιο 3, όπου θα υποστηρίξει ότι η ιατρική προέκυψε από τη διαφοροποίηση της διατροφής των υγιών από εκείνης των

¹⁰⁴ Για μια ανάλυση της σημασίας των ανακαλύψεων στην ιατρική τέχνη και το συσχετισμό τους με την επίτευξη της ακρίβειας βλ. Miller 1955: 55-62.

¹⁰⁵ Edelstein 1967: 200 – 202: Ο Ιπποκράτης, όπως και γενικότερα οι ιπποκρατικοί, είχαν συνδεθεί με τους εμπειριστές, ωστόσο ο εμπειρισμός του Ιπποκράτη ήταν σχετικός, δηλαδή ανάλογος του κάθε ασθενούς – ‘relativist empiricism’. Τα βιβλία των *Ἐπιδημιῶν*, ειδικότερα, είναι τα έργα που μιλούν καθαρά εμπειρικά: βλ. Smith 2002: 75. Ο Smith επίσης αναφέρει ότι οι εμπειρικοί χρησιμοποίησαν τον Ιπποκράτη για να προσδώσουν κύρος στις θεωρίες τους (σ. 208).

ασθενών. Από την άλλη, η αρχή είναι το θεμέλιο, πάνω στο οποίο πρέπει να στηρίζεται κάθε πόρισμα έρευνας, ώστε να δημιουργηθεί ένα ευρύ πεδίο ιατρικών ανακαλύψεων, πάνω στο οποίο να μπορεί να στηριχτεί κάθε νέος μελετητής της ιατρικής τέχνης¹⁰⁶.

Όσον αφορά τον όρο *όδον*, και στην περίπτωση του μπορούν να υπάρξουν δύο πιθανές σημασίες, είτε ότι σημαίνει την οδό, κυριολεκτικά, είτε τη μέθοδο. Η έννοια της οδού είναι αποδεκτή, διότι ο συγγραφέας του *Περὶ Αρχαίης Ἱητρικῆς* μιλά για ένα σύνολο ανακαλύψεων, οι οποίες έχουν ανοίξει το δρόμο – την οδό – για τη μελέτη της ιατρικής και υπαγορεύουν στο νέο *ιατρὸν* να ακολουθήσει την ίδια οδό κατά την ενασχόλησή του με την ιατρική. Εδώ, όμως, είναι απόλυτα ταιριαστό να υποστηρίξουμε ότι η *όδος* είναι η μέθοδος, εφόσον, ουσιαστικά, στο νέο *ιατρὸ* προτείνεται να ακολουθήσει μια πεπατημένη οδό, επομένως, μια μέθοδο, η οποία θα του επιτρέψει να κάνει κτήμα των γνώσεών του τις ανακαλύψεις του παρελθόντος και να προσθέσει σ' αυτές και τις δικές του. Η μέθοδος, λοιπόν, που υπονοείται στη δεύτερη παράγραφο είναι η έρευνα, η οποία, μέσω του πειράματος, θα οδηγήσει στην εξαγωγή ακλόνητων συμπερασμάτων· γι' αυτό ο συγγραφέας θα καταλήξει, στο τέλος της παραγράφου, ότι η ιατρική δε χρειάζεται τις υποθετικές αρχές για την ανακάλυψη της αλήθειας¹⁰⁷.

Στην τρίτη παράγραφο, η μέθοδος που προτείνει ο συγγραφέας γίνεται πιο σαφής· αναφέρεται, δηλαδή, στο πείραμα και τη χρησιμότητά

¹⁰⁶ Για τη βιβλιογραφία σχετικά με τη σημασία του όρου βλ. Schiefsky 2005: 147. Ο συγγραφέας εδώ θεωρεί ότι μπορούν να γίνουν αποδεκτές και οι δύο ερμηνείες και το δικαιολογεί τονίζοντας ότι στα ιπποκρατικά κείμενα εμφανίζονται πράγματι και οι δύο αυτές σημασίες του όρου *ἀρχή*.

¹⁰⁷ Ο Schiefsky 2005: 149 αναφέρει και για την περίπτωση της *όδου* τη βιβλιογραφία σχετικά με τις δύο αποδεκτές σημασίες του όρου. Τονίζει ότι συνηθέστερη σημασία στα ιπποκρατικά κείμενα είναι αυτή της οδού, ωστόσο, στα παρόντα συμφραζόμενα, θεωρώ ότι η έννοια της μεθόδου είναι περισσότερο ταιριαστή.

του στην ανάπτυξη της ιατρικής ως επιστήμης¹⁰⁸. Πιο συγκεκριμένα, όπως έχει ήδη σχολιαστεί και στο πρώτο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας, η *ανάγκη*, δηλαδή οι οριακές καταστάσεις ασθένειας, είναι αυτή που οδήγησε τον άνθρωπο στη σκέψη ότι πρέπει να διαφοροποιήσει τη διατροφή του υγιούς από αυτήν του ασθενούς, κι αυτό, γιατί κάποια στιγμή έγινε συνειδητό ότι οι ασθενείς βλάπτονταν ακολουθώντας τη διατροφή ενός υγιούς ατόμου. Έτσι, οι παλαιότεροι πειραματίστηκαν με τις τροφές, τις επεξεργάστηκαν, τις ξεφλούδισαν, τις έψησαν και προσπάθησαν να τις συνδυάσουν ώστε να προκύπτει ισορροπημένη κρᾶσις των δυνάμεων των τροφών και να είναι εφικτό μέσα από αυτές να παρέχεται θεραπεία, στηριζόμενη στην παροχή της κατάλληλης ιδιότητας, μέσα από την κάθε τροφή, στον ασθενή:

*Τὴν γὰρ ἀρχὴν οὐτ' ἂν εὐρέθη ἡ τέχνη ἢ ἰητρικὴ, οὐτ' ἂν ἐζητήθη (οὐδὲν γὰρ αὐτέης ἔδει), εἰ τοῖσι κάμνουσι τῶν ἀνθρώπων, τὰ αὐτὰ διαιτωμένοισί τε καὶ προσφερομένοισιν, ἅπερ οἱ ὑγιαίνοντες ἐσθίουσί τε καὶ πίνουσι καὶ τᾶλλα διαιτέονται, ξυνέφερε, καὶ εἰ μὴ ἦν ἕτερα τουτέων βελτίω. Νῦν δ' αὐτὴ ἡ ἀνάγκη ἰητρικὴν ἐποίησε ζητηθῆναί τε καὶ εὐρεθῆναι ἀνθρώποισιν· ὅτι κάμνουσι ταῦτὰ προσφερομένοισιν, ἅπερ οἱ ὑγιαίνοντες, οὐ ξυνέφερον, ὡς οὐδὲ νῦν ξυμφέρει. Ἐτι δ' ἄνωθεν ἔγωγε ἀξιῶ οὐδ' ἂν τῶν ὑγιαίνοντων δίαιτάν τε καὶ τροφήν, ἣ νῦν χρέονται, εὐρεθῆναι, εἰ ἐξήρκεε τῷ ἀνθρώπῳ ταῦτὰ ἐσθίοντι καὶ πίνοντι βοῖ τε καὶ ἵππῳ καὶ πᾶσιν ἐκτὸς ἀνθρώπου... Διὰ δὴ ταύτην τὴν χρεῖην καὶ οὗτοί μοι δοκεούσι ζητῆσαι τροφήν ἀρμόζουσαν τῇ φύσει, καὶ εὐρεῖν ταύτην, ἣ νῦν χρεόμεθα· ἐκ μὲν οὖν τῶν πυρῶν, βρέξαντες καὶ πτίσαντες καὶ καταλέσαντες πάντα, καὶ διασήσαντες, καὶ φορύξαντες, καὶ ὀπτήσαντες, ἀπετέλεσαν ἄρτον· ἐκ δὲ γε τῶν κριθέων μᾶζαν, ἄλλα τε συχνὰ περὶ ταύτην **πρηγματευσάμενοι**, ἤψησάν τε καὶ ὥπτησαν, καὶ ἔμιξαν, καὶ ἐκέρασαν τὰ ἰσχυρά τε καὶ ἄκρητα*

¹⁰⁸ Η εφαρμογή πειραμάτων καταδεικνύει τον επαγωγικό χαρακτήρα της μεθόδου των ιπποκρατικών: Barton 2005: 44, Dunn 2005: 77.

τοιῖσιν ἀσθενεστέροισι, πλάσσουντες πάντα πρὸς τὴν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν τε καὶ δύναμιν, ἡγεύμενοι, ὅτι ὅσα μὲν ἂν ἰσχυρότερα ἦ, οὐ δυνήσεται κρατέειν ἢ φύσις, ἢν ἐσβάληται, ἀπὸ τουτέων δ' αὐτέων πόνους τε καὶ νόσους καὶ θανάτους ἔσσεσθαι.

Αυτή είναι μια πρώτη όψη της μεθόδου που χρησιμοποιήθηκε από τους ιπποκρατιστές ἰατρούς, τόσο για τα πρώτα ιατρικά πορίσματα, όσο και για τη διεύρυνση και ανάπτυξη του πεδίου γνώσεων της ιατρικής τέχνης από τους σύγχρονους, του συγγραφέα, τεχνίτες. Η άλλη όψη αυτής της μεθόδου είναι ότι, για να γίνει εφαρμόσιμη, πρέπει να χρησιμοποιείται η λογική¹⁰⁹, ώστε να βρίσκεται, για κάθε περίπτωση, ο σωστός τρόπος διαμόρφωσης της τροφής, ο οποίος θα βοηθήσει τον ασθενή στην επανάκτηση της υγείας του. Γι' αυτό και στο κεφάλαιο 5, ο συγγραφέας αναφέρει ότι, αρχικά, όσοι ασχολήθηκαν με το ιατρικό πείραμα, περιόρισαν την τροφή των ασθενών, ανακαλύπτοντας, όμως, ότι αυτό ωφελούσε μόνο κατά περιπτώσεις. Έτσι, ανακάλυψαν τους ζωμούς, που είναι διαλύματα τροφής, επομένως ηπιότερες μορφές της, και παρατήρησαν πότε κάποιοι ασθενείς ωφελούνταν και πότε όχι. Επειδή δεν ωφελούνταν όλοι, διαπίστωσαν ότι θα έπρεπε να προσαρμόσουν την τροφή σε ακόμη ηπιότερη μορφή, γιατί ακόμη κι ο ζωμός έβλαπτε κάποιους· έτσι, πέρασαν στη διατροφή αποκλειστικά με υγρά. Καταγράφοντας τις παρατηρήσεις τους προέβαιναν σε συμπεράσματα¹¹⁰,

¹⁰⁹ *Περί Αρχαίης Ἰητρικῆς*: 14: Ὅστε καλῶς καὶ λογισμῶ προσήκοντι ζητήσαντες πρὸς τὴν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν εὔρον αὐτὰ οἱ πρῶτοι εὐρόντες, καὶ ᾤθησαν ἀξίην τὴν τέχνην θεῶ προσθεῖναι, ὡς καὶ νομίζεται. Οὐ γὰρ τὸ ξηρὸν, οὐδὲ τὸ ὑγρὸν, οὐδὲ τὸ θερμὸν, οὐδὲ τὸ ψυχρὸν, οὐδ' ἄλλο τουτέων οὐδὲν ἡγησάμενοι οὔτε λυμαίνεσθαι οὔτε προσδέεσθαι οὐδενὸς τουτέων τὸν ἀνθρωπον, ἀλλὰ τὸ ἰσχυρὸν ἐκάστου καὶ τὸ κρέσσον τῆς φύσιος τῆς ἀνθρωπίνης· οὐ μὴ ἡδύνατο κρατέειν, τοῦτο βλάπτειν ἡγήσαντο, καὶ τοῦτο ἐζήτησαν ἀφελέειν. Ταῦτα μὲν μεμιγμένα καὶ κεκρημένα ἀλλήλοισιν οὔτε φανερά ἐστιν, οὔτε λυπέει τὸν ἀνθρωπον· ὅταν δέ τι τουτέων ἀποκριθῆ, καὶ αὐτὸ ἐφ' ἑωυτοῦ γένηται, τότε καὶ φανερόν ἐστι καὶ λυπέει τὸν ἀνθρωπον.

¹¹⁰ Στο σημείο αυτό, μπορεί να υποστηριχθεί ότι η μέθοδος των ερευνητῶν αυτῶν ἦταν η αναλογική. Βλ. και Jouanna 1998: 414, 419 – 421.

από τα οποία βαθμηδόν προέκυψε το σύνολο των γνώσεων της ιατρικής τέχνης¹¹¹.

Το βασικότερο συμπέρασμα στο οποίο κατέληξαν αυτοί οι πρώτοι ερευνητές της ιατρικής ήταν ότι για κάθε ανθρώπινο σώμα υπάρχει διαφοροποίηση ως προς τη σύστασή του και τις ιδιότητές του. Αυτό καθιστά αναγκαία την αναπροσαρμογή των θεραπευτικών επιλογών του *ιατροῦ*, ώστε να ταιριάζουν με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του κάθε ασθενούς. Έτσι, οι πρώτοι *ιατροί* διαπίστωσαν ότι η πρόσληψη των ίδιων τροφών δεν είχε την ίδια ωφέλεια για όλους τους νοσούντες, συνεπώς χρειαζόταν κάθε φορά να εξετάζεται η ιδιαίτερη φύση του ασθενούς, τα δικά του ξεχωριστά χαρακτηριστικά, ώστε να του παρέχεται το κατάλληλο είδος τροφής, εντελώς εξατομικευμένα, ακολουθώντας το μέτρο και την *αἴσθησιν* του δικού του σώματος. Επομένως, δεν αρκεί μόνο η προσφορά μειωμένης και ελαφρύτερης τροφής, αλλά είναι αναγκαία και η προσαρμογή της στις ιδιότητες του κάθε σώματος. Γι' αυτό και στο σημείο αυτό ο συγγραφέας θα επανέλθει στην κριτική του εναντίον της θεωρίας της «μίας αρχής», υποστηρίζοντας και πάλι τον απλουστευτικό της χαρακτήρα, ο οποίος δεν επαρκεί για να καλύψει όλες τις περιπτώσεις ασθένειας και θεραπείας¹¹²:

¹¹¹ *Περὶ Ἀρχαίης Ἰητρικῆς*: 5, 6: Οἱ δὲ ζητήσαντές τε καὶ εὐρόντες ἰητρικὴν, τὴν αὐτέην κείνοισι διάνοιαν ἔχοντες περὶ ὧν μοι ὁ πρότερος λόγος εἴρηται, πρῶτον μὲν, οἶμαι, ὑφείλον τοῦ πλήθους τῶν σιτίων αὐτέων τουτέων, καὶ ἀντὶ πλεόνων ὀλίγα ἐποίησαν· ἐπεὶ δ' αὐτέοισι τοῦτό ἐστι μὲν ὅτε πρὸς τινὰς τῶν καμνόντων ἤρκεσε, καὶ φανερόν ἐγένετο ὠφελῆσαν, οὐ μὲντοι πᾶσι γε· ἀλλ' ἦσαν τινες οὕτως ἔχοντες, ὡς μὴ ὀλίγων σιτίων δύνασθαι ἐπικρατέειν· ἀσθενεστέρον δὲ δὴ τινος οἱ τοιοῦδε ἐδόκεον δέεσθαι, εὐρον τὰ ροφήματα, μίξαντες ὀλίγα τῶν ἰσχυρῶν πολλῶ τῷ ὕδατι, καὶ ἀφαιρεόμενοι τὸ ἰσχυρὸν τῆ κρήσει τε καὶ ἐψήσει. Ὅκόσοι δὲ μὴδὲ τῶν ροφημάτων ἐδύναντο ὑποκρατέειν, ἀφείλον καὶ ταῦτα, καὶ ἀφίκοντο ἐς πόματα, καὶ ταῦτα τῆσί τε κρήσει καὶ τῷ πλήθει διαφυλάσσοντες ὡς μετρίως ἔχη, μήτε πλείω τῶν δεόντων μήτε ἀκρητέστερα προσφερόμενοι, μὴδ' ἐνδεέστερα... πάντα δὴ τὰ αἷτια τοῦ πόνου ἐς τὸ αὐτὸ ἀνάγεται, τὰ ἰσχυρότατα μάλιστα τε καὶ ἐπιφανέστατα λυμαίνεσθαι τὸν ἄνθρωπον καὶ 18 τὸν ὑγιᾶ ἔοντα καὶ τὸν κάμνοντα.

¹¹² *Περὶ Ἀρχαίης Ἰητρικῆς*: 13: **Τί δεῖ τοιγαροῦν βοήθημα παρασκευάσασθαι ᾧδ' ἔχοντι; θερμόν, ἢ ψυχρόν, ἢ ξηρόν, ἢ ὑγρόν;** δῆλον γὰρ ὅτι τουτέων τι. Εἰ γὰρ τὸ λυμαινόμενόν ἐστι τουτέων τὸ ἕτερον, τῷ ὑπεναντίω προσήκει λῦσαι, ὡς ὁ ἐκείνων λόγος ἔχει. Τὸ μὲν γὰρ βεβαιοτάτον τε καὶ προφανέστατον φάρμακον, ἀφελόντα τὰ διαιτήματα οἷσιν ἐχρῶτο, ἀντὶ

Δεῖ γὰρ μέτρου τινὸς στοχάσασθαι· μέτρον δὲ, οὐδὲ σταθμὸν, οὐδὲ ἀριθμὸν οὐδένα ἄλλον, πρὸς ὃ ἀναφέρων εἴσῃ τὸ ἀκριβές, οὐκ ἂν εὐροίης ἄλλ' ἢ τοῦ σώματος τὴν αἴσθησιν· διὸ ἔργον οὕτω καταμαθεῖν ἀκριβέως, ὥστε σμικρὰ ἀμαρτάνειν ἔνθα ἢ ἔνθα· κἂν ἐγὼ τοῦτον τὸν ἰητρὸν ἰσχυρῶς ἐπαινέοιμι τὸν σμικρὰ ἀμαρτάνοντα. Τὸ δ' ἀκριβές ὀλιγάκις ἐστὶ κατιδεῖν¹¹³.

Ο εξατομικευμένος χαρακτήρας της ιπποκρατικής ιατρικής ήταν μια μεγάλη καινοτομία για την εποχή, κι αυτό γίνεται ευδιάκριτο στο προκειμένο ἔργο που εξετάζουμε, εφόσον ο ιπποκρατιστής συγγραφέας εναντιώνεται στην αντίληψη που ἴσχυε μέχρι τις μέρες του, για την ὑπαρξη τεσσάρων μόνο ιδιοτήτων στο σώμα, οι οποίες ισορροπούν στο υγιές άτομο, ενώ, όταν η ισορροπία τους διαταραχθεί, τότε το άτομο αρρωσταίνει. Ο συγγραφέας καταφέρεται εναντίον αυτής της ἀποψης, ἰσχυριζόμενος ὅτι δεν είναι δυνατό όλες οι ασθένειες να οφείλονται σε τέσσερεις μόνο ιδιότητες· αντίθετα, υπάρχουν πολλές ακόμα μέσα στο σώμα, οι οποίες λαμβάνονται και ἀπὸ τις τροφές, και πρέπει όλες να μελετώνται, προκειμένου να βρῖσκεται η κατάλληλη θεραπεία ἀνά περίπτωση¹¹⁴. Ἔτσι, η ιατρική μέθοδος που προκύπτει ἀπὸ το παρόν

μὲν τῶν πυρῶν ἄρτον δίδοναι, ἀντὶ δὲ τῶν ὠμῶν κρεῶν ἐφθὰ, πιεῖν τε ἐπὶ τούτοισιν οἴνου· ταῦτα μεταβάλλοντα οὐχ οἶον τε μὴ ὑγιέα γενέσθαι, ἦν γε μὴ παντάπασιν ἢ διεφθαρμένους ὑπὸ χρόνου τε καὶ τῆς διαίτης. Τί δὴ φήσομεν; πότερον αὐτέῳ ὑπὸ ψυχροῦ κακοπαθέοντι θερμὰ ταῦτα προσενέγκαντες ὠφέλησαν, ἢ τὰναντία; οἶμαι γὰρ ἔγωγε πολλὴν ἀπορίην ἐρωτηθέντι παρασχεῖν· ὁ γὰρ τὸν ἄρτον σκευάζων τῶν πυρῶν τὸ θερμὸν, ἢ τὸ ψυχρὸν, ἢ τὸ ξηρὸν, ἢ τὸ ὑγρὸν ἀφείλατο; οὗτος γὰρ καὶ πυρὶ καὶ ὕδατι δίδεται, καὶ πολλοῖσιν εἴργασται, ὧν ἕκαστον ἰδίην δύναμιν καὶ φύσιν ἔχει, καὶ τὰ μὲν τῶν ὑπαρχόντων ἀποβέβληκεν, ἄλλοισι δὲ κέκρηται καὶ μέμικται.

¹¹³ Περὶ Ἀρχαίας Ἰητρικῆς: 9.

¹¹⁴ Περὶ Ἀρχαίας Ἰητρικῆς: 16 – 17: Ψυχρότητα δ' ἔγωγε καὶ θερμότητα πασέων ἥκιστα τῶν δυναμίων νομίζω δυναστεύειν ἐν τῷ σώματι διὰ τὰς προφάσιας· ὃν μὲν ἂν δῆπου χρόνον **μεμιγμένα** αὐτὰ αὐτέοισιν, ἅμα τὸ ψυχρὸν τε καὶ θερμὸν ἔη, οὐ λυπέει· **κρησις** γὰρ καὶ μετριότης τῷ μὲν ψυχρῷ γίνεται ἀπὸ τοῦ θερμοῦ, τῷ δὲ θερμῷ ἀπὸ τοῦ ψυχροῦ· ὅταν δὲ ἀποκριθεῖη χωρὶς ἑκάτερον, τότε λυπέει· ἐν δὲ δὴ τουτέῳ τῷ καιρῷ, ὅταν τὸ ψυχρὸν ἐπιγένηται καὶ τι λυπήσῃ τὸν ἄνθρωπον, διὰ ταχέος πρῶτον δι' αὐτὸ τοῦτο πάρεστι τὸ θερμὸν αὐτόθεν ἐκ τοῦ ἀνθρώπου, οὐδεμιῆς βοηθείης οὐδὲ παρασκευῆς δεόμενον· καὶ ταῦτα καὶ ἐν ὑγιαίνουσι τοῖσιν ἀνθρώποισιν ἀπεργάζεται, καὶ ἐν κάμνουσιν... Ἐγὼ δὲ τοῦτό μοι μέγιστον τεκμήριον ἠγεῦμαι εἶναι, ὅτι οὐ διὰ τὸ θερμὸν ἀπλῶς πυρεταίνουσιν οἱ ἄνθρωποι, οὐδὲ τοῦτο εἶη τὸ αἴτιον τῆς κακώσιος μόνον, ἀλλ' ἔστι καὶ πικρὸν καὶ θερμὸν τὸ αὐτὸ, καὶ θερμὸν καὶ ὀξύ, καὶ ἄλμυρὸν καὶ θερμὸν, καὶ ἄλλα μυρία, καὶ πάλιν γε ψυχρὸν

κείμενο στηρίζεται στην αξιωματική αρχή ότι υπάρχουν, όντως, οι τέσσερις βασικές ιδιότητες στο ανθρώπινο σώμα, η θερμότητα, η ψυχρότητα, η ξηρότητα και η υγρασία¹¹⁵, αλλά εντοπίζονται και πάρα πολλές άλλες, όπως το γλυκό, το πικρό, το ξινό, οι οποίες αποτελούν δυνάμεις¹¹⁶ των τροφών. Αυτές οι δυνάμεις, αν διαταραχθεί η ισορροπία τους στο σώμα, δημιουργούν τις νόσους, σε συνδυασμό με τη διαταραχή της ισορροπίας των τεσσάρων βασικών ιδιοτήτων. Επομένως, εφόσον για να προκληθεί μια νόσος χρειάζεται συνδυασμός πολλών παραγόντων, έτσι και η θεραπεία πρέπει να στηρίζεται σε μια μέθοδο που να λαμβάνει υπόψη πολλούς παράγοντες. Κυρίως, όμως, έχει σημασία, με βάση το παρόν κείμενο, να εντοπίζεται η υπερέχουσα ιδιότητα στο σώμα, ώστε να παρέχεται στον ασθενή η αντίθετη από αυτήν, η οποία και θα τον θεραπεύσει¹¹⁷.

Συμπερασματικά, η λογική που εφάρμοσαν οι πρώτοι ερευνητές της ιατρικής μελετώντας τη φύση και τις ιδιότητες του σώματος τούς οδήγησε στην ανακάλυψη μιας θεραπευτικής μεθόδου η οποία λαμβάνει υπόψη πολλές παραμέτρους, αποφεύγει την απλούστευση και στηρίζεται

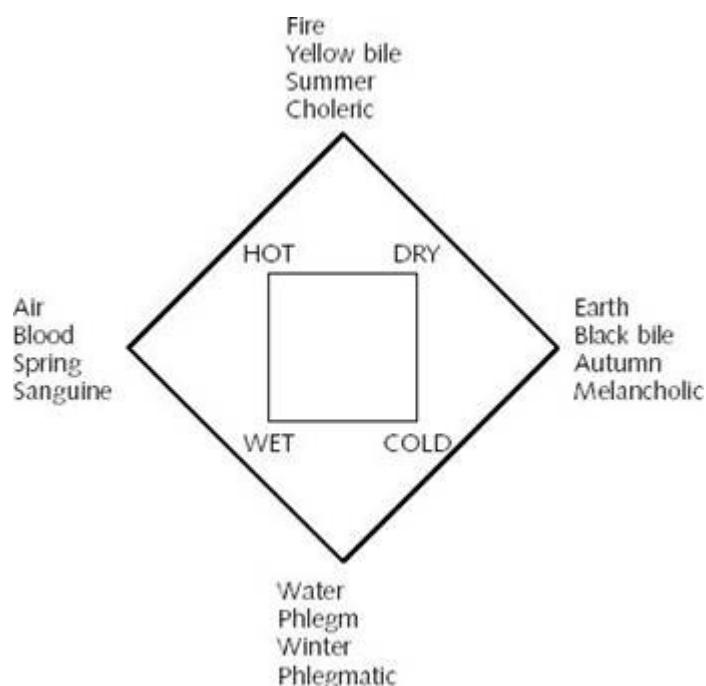
μετὰ δυναμίων ἐτέρων. Τὰ μὲν οὖν λυμαινόμενα ταῦτά ἐστι· ξυμπάρεστι δὲ καὶ τὸ θερμὸν, ῥώμης μετέχον, ὡς ἂν τὸ ἠγεύμενον καὶ παροξυνόμενον καὶ ἀῤξανόμενον ἅμα κείνω, δύναμιν δὲ οὐδεμίην πλείω τῆς προσηκούσης.

¹¹⁵ Σ' αυτές τις ιδιότητες βασίζεται και η θεωρία των τεσσάρων χυμών που διατρέχουν το ανθρώπινο σώμα, οι οποίοι, σε άλλα ιπποκρατικά έργα, θεωρούνται αποκλειστικοί αίτιοι νοσημάτων. Στο *Περὶ Αρχαίας Ἱητρικῆς* ο ιπποκρατιστής γιατρός εισάγει την έννοια της *κράσεως*, δηλαδή της ισόρροπης ανάμειξης όλων των συστατικών στοιχείων του ανθρώπινου σώματος, συμπεριλαμβανομένων των δυνάμεων των τροφών, και προτείνει ότι η ασθένεια, ουσιαστικά, είναι η διαταραχή της ισορροπίας αυτών των στοιχείων. Παρεμφερής άποψη υπάρχει και στο έργο *Περὶ φύσιος ἀνθρώπου*, κεφ. 9, όπου αναφέρονται όμως μόνο τα τέσσερα στοιχεία που ανήκουν στη θεωρία των χυμών – αίμα, φλέγμα, κίτρινη και μέλαινα χολή. Για μια αναλυτική παρουσίαση της χυμικής θεωρίας βλ. Carrick 2001: 28 – 33.

¹¹⁶ Η δύναμις έχει την έννοια της ιδιότητας της τροφής. Για τη σημασία του όρου γενικά στα ιπποκρατικά κείμενα βλ. Plamboeck 1964.

¹¹⁷ Η θεωρία των χυμών στο ανθρώπινο σώμα στηρίζεται στο δόγμα των αντιθέτων και αποτελεί αντανάκλαση του σύμπαντος: Nikolova 1999: 100. Η αλλοπαθητική ήταν η βάση του ιπποκρατισμού: Jouanna 1998: 449, ωστόσο δεν εφαρμοζόταν σε όλες τις περιπτώσεις: Gordon 1945: 514.

στην αντίληψη ότι το ανθρώπινο σώμα αποτελεί ένα *όλον* που πρέπει να μελετάται συνολικά και όχι τμηματικά¹¹⁸. Κυρίως, όμως, αυτό που γίνεται φανερό στο παρόν έργο είναι ότι η ιπποκρατική ιατρική μέθοδος στηρίζεται στο συνδυασμό θεωρίας και πράξης, όπου η μία συμπληρώνει την άλλη και η μία βασίζεται στην άλλη¹¹⁹.

Schematic representation of the Hippocratic Humoural Theory

Πηγή: <http://matrix.msu.edu/hst/hst425/hst425.php?page=session1>

ii Περί Τέχνης

Η σημασία της λογικής, η οποία τονίστηκε στο έργο *Περί Αρχαίας Ιητρικῆς*, ως αναγκαίας προϋπόθεσης για την εύρεση της κατάλληλης

¹¹⁸ Jouanna 1998: 74-75: στον *Φαίδρον* του Πλάτωνα, 270c, υπάρχει η διάσημη μαρτυρία για την ολιστική αντίληψη που επικρατούσε στην ιπποκρατική ιατρική, η οποία διαφαίνεται και στο παρόν κείμενο. Ο Tsekourakis 1993: 163 αναφέρει τις διάφορες απόψεις που έχουν υποστηριχθεί βιβλιογραφικά για την ακριβή έννοια του *όλου* στο πλατωνικό απόσπασμα.

¹¹⁹ Για τη σύζευξη θεωρίας και πράξης στους ιπποκρατικούς βλ. Barton 2005: 46 και Jouanna 1998: 233.

θεραπευτικής μεθόδου, υπάρχει και στο έργο *Περὶ Τέχνης* κι αξίζει να μελετήσουμε τα αποσπάσματα, στα οποία γίνεται λόγος για τη λογική συγκριτικά με εκείνα του *Περὶ Ἀρχαίας Ἰητρικῆς*.

Στο κείμενο αυτό, ο συγγραφέας αφιερώνει αρκετά από τα γραφόμενά του στη διάκριση φανερών και αφανών ασθενειών και τονίζει ότι, ενώ οι πρώτες θεραπεύονται με τη βοήθεια της όρασης – ο θεραπευτής, δηλαδή, μπορεί και τις βλέπει –, οι δεύτερες μπορούν να θεραπευθούν μόνο με την «όραση» του μυαλού, τῆ τῆς γνώμης ὄψει. Συνεπώς, η λογική του *ιατροῦ* είναι πολύ σπουδαία, γιατί, ελλείψει όρασης και ακοῆς στην αφανή νόσο, ο *ιατρός* μπορεί να στηριχτεί μόνο στους συλλογισμούς του για να εξαγάγει ένα πόρισμα, ούτε καν στις πληροφορίες που του δίνει ο ασθενής, ο οποίος, κατά τον συγγραφέα, επηρεάζεται από δοξασίες παρά βασίζεται στη γνώση της πραγματικότητας.

Ἐπειτα, η ιατρική, υποστηρίζει ο συγγραφέας, στοχεύει στη θεραπεία με ήπιο τρόπο και συνετά, αρκεί να συμβαδίζει η θεραπεία με την έναρξη της νόσου, διαφορετικά υπάρχει μεγάλη πιθανότητα να νικηθεί ο ασθενής από αυτήν. Επαναλαμβάνει ότι έχει τη δυνατότητα, με τις κατάλληλες μεθόδους, να παρακάμπτει την απουσία της όρασης και της ακοῆς, ώστε να εξαγάγει συμπεράσματα βάσει ενδείξεων. Πάντως, όλες οι διαδικασίες που χρησιμοποιεί ένας *ιατρός* στηρίζονται σε λογικούς συλλογισμούς και εξαρτώνται, πάντοτε, από τις ικανότητές του και τη διορατικότητά του:

ὅσα γὰρ τὴν τῶν ὀμμάτων ὄψιν ἐκφεύγει, ταῦτα τῆ τῆς γνώμης ὄψει κεκράτῃται· καὶ ὅσα δὲ ἐν τῷ μὴ ταχὺν ὀφθῆναι οἱ νοσέοντες πάσχουσιν, οὐχ οἱ θεραπεύοντες αὐτοὺς αἴτιοι, ἀλλ' ἢ φύσις ἢ τε τοῦ νοσέοντος, ἢ τε τοῦ νοσήματος· ὁ μὲν γὰρ, ἐπεὶ οὐκ ἦν αὐτέῳ ὄψει ἰδεῖν τὸ μοχθέον, οὐδ' ἀκοῆν πυθέσθαι, λογισμῷ μετήει. ταύτης οὖν τῆς βραδυτήτος οὐχ ἡ τέχνη, ἀλλ' ἢ φύσις αἰτιή ἢ τῶν σωμάτων· ἢ μὲν γὰρ αἰσθανομένη ἀξιοῖ θεραπεύειν

σκοποῦσα ὅπως μὴ τόλμη μᾶλλον ἢ γνώμη, καὶ ῥαστώνη μᾶλλον ἢ βίη
θεραπεύη· ἢ δ' ἦν μὲν ἀρκέση πρὸς τὸ ὀφθῆναι, ἐξαρκέσει καὶ πρὸς τὸ
ἰαθῆναι... Ὅτι μὲν οὖν καὶ λόγους ἐν ἑωυτῇ εὐπόρους ἐς τὰς ἐπικουρίας
ἔχει ἡ ἰητρικὴ...¹²⁰

Συνεπῶς, στο παρὸν κείμενο τονίζεται ἡ σημασία τῆς λογικῆς ὡς
τρόπου παράκαμψης τῶν δυσκολιῶν που δημιουργεῖ στον ἰατρὸν ἡ
ύπαρξη εσωτερικῶν νόσων με μὴ εμφανῆ, πάντοτε, συμπτώματα. Οἱ
λογικοὶ συλλογισμοὶ τοῦ θεραπευτῆ τον οδηγοῦν στη διατύπωση τοῦ
ορθοῦ ἰατρικοῦ πορίσματος, ἀκόμη καὶ στις περιπτώσεις που καθίσταται
αὐτὸ πολὺ δύσκολο λόγω τῆς ἀδυναμίας νὰ δεῖ ἀμεσα ὁ ἰατρὸς τὴ βλάβη.
Ἐνῶ στο *Περὶ Ἀρχαίης Ἰητρικῆς* ἡ λογικὴ παρουσιάστηκε ὡς ἡ μέθοδος
που, συνδυαζόμενη με τὸ πείραμα, οδήγησε τοὺς πρώτους ερευνητὲς νὰ
κάνουν γενικὰ σπουδαίες ανακαλύψεις, ἐδῶ ὁ ρόλος τῆς γίνεται πιο
εἰδικός, ἐστιάζοντας κυρίως στη δύναμή της νὰ συμπεραίνει γιὰ τὰ ἀφανῆ.

iii. Παραγγελίαι

Ολοκληρώνοντας τὴ διερεύνηση τῆς γενικῆς ἰατρικῆς μεθόδου που
χρησιμοποιούσαν οἱ ἱπποκρατιστὲς ἰατροί, θὰ ἐξετάσουμε
χαρακτηριστικὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ ἔργο *Παραγγελίαι*, τὸ ὁποῖο ἔχει
κυρίως δεοντολογικὸ περιεχόμενο, ὡστόσο τὰ πρῶτα τοῦ κεφάλαια
παρέχουν ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα που ολοκληρώνουν τὴν εἰκόνα που
μέχρι στιγμῆς σχηματίζεται γιὰ τὸ θεωρητικὸ υπόβαθρο τῶν μεθόδων
που χρησιμοποιούσαν οἱ ἱπποκρατιστὲς ἰατροί.

Ὅπως τονίστηκε καὶ ἀναλύθηκε ἀπὸ τὸ συγγραφέα τοῦ *Περὶ
Ἀρχαίης Ἰητρικῆς*, τὸ πείραμα, ἡ ἐρευνα, ἡ ἐμπειρία καὶ ἡ λογικὴ
διαδραμάτιζαν πρωταρχικοὺς ρόλους στη διαμόρφωση τῶν μεθόδων που

¹²⁰ *Περὶ Τέχνης*: 11 – 13.

χρησιμοποιούσαν στη θεραπευτική οι ιπποκρατικοί *ιατροί*. Στο κείμενο των *Παραγγελιών*, στο κεφάλαιο 1, ο συγγραφέας θα απορρίψει, όπως και στο *Περί Αρχαίας Ίητρικῆς*, τους πιθανούς συλλογισμούς και θα εστιάσει στη σημασία του *λογισμοῦ* και της εμπειρίας. Ο *λογισμός*, όπως γράφει, είναι συνθετική μνήμη που αποτελείται από όσα έχουν συλλάβει οι αισθήσεις· εκείνες, δηλαδή, μεταφέρουν στο νου τα ερεθίσματα που δέχονται κι ο νους έπειτα ανακαλεί στη μνήμη, μέσω του *λογισμοῦ*, δηλαδή της λογικής σκέψης, τις μορφές που έχει καταχωρίσει και διατηρήσει:

...μή λογισμῶ πρότερον πιθανῶ προσέχοντα ἰητρεύειν, ἀλλὰ τριβῆ μετὰ λόγου. ὁ γὰρ λογισμὸς μνήμη τίς ἐστὶ συνθετικὴ τῶν μετ' αἰσθήσιος ληφθέντων. ἐφαντασιώθη γὰρ ἐναργέως ἢ αἴσθησις προπαθῆς καὶ ἀναπομπὸς ἐοῦσα ἐς διάνοιαν τῶν ὑποκειμένων, ἢ δὲ παραδεξαμένη πολλάκις, οἷς ὅτε ὁκοίως τηρήσασα, καὶ ἐς ἐωυτὴν καταθεμένη, ἐμνημόνευσεν.

Επομένως, εστιάζοντας ο συγγραφέας εδώ στη δύναμη του νου, υποστηρίζει τη σημασία των λογικών συλλογισμών, οι οποίοι βασίζονται σε όσα έχουν προσλάβει οι αισθήσεις από τη φύση και τα διάφορα φαινόμενα. Ο νους έχει καταγράψει αυτά τα ερεθίσματα και, στην κατάλληλη χρονική στιγμή, ανασύροντας ό,τι άλλο έχει στα «αρχεία» του από πρότερη εμπειρία, συνδυάζει τα δεδομένα και οδηγείται στο ορθό πόρισμα, αφού έχει επιδοθεί σε λογική συλλογιστική πορεία:

συγκαταινέω μὲν οὖν καὶ τὸν λογισμὸν, ἥνπερ ἐκ περιπτώσιος ποιῆται τὴν ἀρχὴν, καὶ τὴν καταφορὴν ἐκ τῶν φαινομένων μεθοδεύη. ἐκ γὰρ τῶν ἐναργέως ἐπιτελεομένων ἦν τὴν ἀρχὴν ποιήσεται ὁ λογισμὸς, ἐν διανοίῃς δυνάμει ὑπάρχων εὐρίσκεται, παραδεχομένης αὐτῆς ἕκαστα παρ' ἄλλων. ὑποληπτέον οὖν τὴν φύσιν ὑπὸ τῶν πολλῶν καὶ παντοίων πρηγμάτων κινηθῆναι τε καὶ διδαχθῆναι, βίης ὑπεούσης· ἢ δὲ διάνοια παρ' αὐτῆς λαβοῦσα, ὡς προεῖπον, ὕστερον ἐς ἀληθειὴν ἤγαγεν.

Η πορεία, λοιπόν, που περιγράφεται στα αποσπάσματα είναι

αἴσθησις – διάνοια/λογισμός – ἀληθείη

με βασική προϋπόθεση την αποφυγή κάθε είδους υποθέσεως και την υιοθέτηση του λογικού συλλογισμού. Αμέσως έπειτα, στο κεφάλαιο 2 του κειμένου, ο συγγραφέας αναφέρει ότι δεν αρκεί μόνο η λογική, αλλά πρέπει να αποδεικνύει και στην πράξη ο *ιατρός* ότι όσα υποστηρίζει είναι αληθή. Γιατί η λογική είναι το πιο χρήσιμο εφόδιο αλλά, αν δε συνοδεύεται από την πρακτική απόδειξη, τότε κινδυνεύει να καταλήξει ανούσια φλυαρία. Γι' αυτό και ο συγγραφέας θα ολοκληρώσει με το συμπέρασμα ότι η παρατήρηση¹²¹ είναι ο παράγοντας που, ουσιαστικά, δημιούργησε την ιατρική, γιατί πάνω στην παρατήρηση στηρίζεται το σχήμα που ανέλυσε πιο πάνω (*αἴσθησις – διάνοια/λογισμός – ἀληθείη*), το οποίο καλύπτει όλους τους τομείς της θεραπευτικής, και την πρόγνωση και τη θεραπεία αλλά και την πρόληψη. Ο καλός *ιατρός* πρέπει, λοιπόν, να παρατηρεί, να καταγράφει και να μελετά, να αποτυπώνει στη μνήμη και να συνδυάζει τα δεδομένα που έχει κάθε φορά στη διάθεσή του, να αποδεικνύει έμπρακτα τους ισχυρισμούς του και να προβαίνει, έτσι, στο ορθό συμπέρασμα· αλλά για όλα αυτά απαραίτητη είναι η αφοσίωσή του στην τέχνη του¹²².

¹²¹ Η παρατήρηση ήταν η κύρια μέθοδος των εμπειρικών *ιατρῶν*: Carrick 2001: 41. Σύμφωνα με τον Heidel 1981: 73: οι ιπποκρατικοί ήταν πρακτικοί άνθρωποι που παρατηρούσαν, έκριναν και έβγαζαν συμπεράσματα, ωστόσο η ιπποκρατική ιατρική ήταν συνδυασμός παρατήρησης και θεωρίας – δογματισμού (σ. 69). Ο Ackerknecht 1998: 90 – 91 αναφέρει ως κοινά χαρακτηριστικά πολλών ιπποκρατικών έργων την προβολή της αξίας της παρατήρησης και της εμπειρικής γνώσης. Ωστόσο ο Ιπποκράτης σίγουρα δεν ήταν μόνο εμπειρικός: Smith 2002: 209.

¹²² *Παραγγελίαι*: 2: *Τῶν δ' ὡς λόγου μόνου συμπεραινομένων μὴ εἶη ἐπαύρασθαι, τῶν δὲ ὡς ἔργου ἐνδείξιος· σφαιερὴ γὰρ καὶ εὐπταιστος ἢ μετ' ἀδολεσχίης ἰσχύρισις. διὸ καὶ καθόλου δεῖ ἔχεσθαι τῶν γινομένων, καὶ περὶ ταῦτα μὴ ἐλαχίστως γίνεσθαι, ἣν μέλλῃ ἔξειν ῥηϊδίην καὶ ἀναμάρτητον ἔξειν ἦν δὴ ἰητρικὴν προσαγορευόμεν. κάρτα γὰρ μεγάλην ὠφελὴν περιποιήσει τοῖς γε νοσέουσι καὶ τοῖς τούτων δημιουργοῖς. μὴ ὀκνεῖν δὲ παρὰ ἰδιωτέων ἱστορεῖν, ἦν τι δοκῆ συνοίσειν ἐς καιρὸν θεραπείης. οὕτω γὰρ δοκέω τὴν σύμπασαν τέχνην ἀναδειχθῆναι, διὰ τὸ ἐξ ἑκάστου τι τοῦ τέλους τηρηθῆναι καὶ ἐς ταὐτὸ συναλισθῆναι. προσέχειν οὖν δεῖ τῇ περιπτώσει τῇ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, καὶ μετ' ὠφελίης καὶ ἡρεμαιοτήτος μάλλον ἢ ἐπαγγελίης καὶ ἀπολογίης τῆς μετ' ἀπρηξίης.*

Β. Η γαληνική μέθοδος

ι. *Περὶ τῆς ἀρίστης διδασκαλίας*

Το ἔργο *Περὶ τῆς ἀρίστης διδασκαλίας* γράφτηκε ἀπὸ τὸν Γαληνὸ, γιὰ νὰ παρουσιάσει τὰ ἐπιχειρήματά του ἐνάντια στὸν τρόπο διδασκαλίας ποὺ ἐφάρμοζε ὁ Φαβωρίνος, σκεπτικὸς ρήτορας καὶ φιλόσοφος¹²³. Αὐτὸς υποστήριζε ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ συλλάβει τὴν οὐσία τῶν ὄντων, γιὰτὶ δὲν ὑπάρχει κάποιο ἀσφαλὲς κριτήριον, γιὰ νὰ βασιστεῖ, μίᾱς καὶ οἱ αἰσθήσεις ἀλλὰ καὶ ἡ λογικὴ ἀπορρίπτονται. Ἡ ἀκαταληψία στὴν ὁποία πίστευε ὁ Φαβωρίνος ἦταν συνυφασμένη μὲ τὴ φιλοσοφικὴ διδασκαλία τῆς Ἀκαδημίας, κυρίως στὴ μέση περίοδό της, τὴν ὁποία ἀκολουθοῦσε γενικά ἡ Σκεπτικὴ σχολή¹²⁴. Ὡστόσο, ὁ Φαβωρίνος πέφτει σὲ ἀντιφάσεις, τὶς ὁποῖες καταδικάζει ὁ Γαληνός, γιὰτὶ σὲ κάποια ἔργα δέχεται τὴν ἀκαταληψίαν καὶ τὴν ἐποχὴν, ἀλλὰ σὲ ἄλλα προτρέπει τοὺς μαθητὲς του νὰ χρησιμοποιοῦν τὴ διαλεκτικὴ λογικὴ καὶ νὰ ἐπιχειρηματολογοῦν ὑπὲρ ἢ κατὰ ἀντικρουόμενων ἀπόψεων, μέχρι νὰ καταλήξουν σὲ κάποιο συμπέρασμα. Γιὰ τὸ λόγο αὐτό, ὁ Γαληνός ἐκθέτει στὸ παρὸν ἔργο τὴ δική του μέθοδο διδασκαλίας, ἡ ὁποία στηρίζεται στὰ πορίσματα ποὺ προκύπτουν τόσο ἀπὸ τὴ λογικὴ ὅσο καὶ ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις. Ὁ σκοπὸς γιὰ τὸν ὁποῖο εμεῖς θὰ ἐξετάσουμε τὰ ἀντίστοιχα ἀποσπάσματα εἶναι γιὰ νὰ μελετήσουμε τὴ σημασία ποὺ δίνει ὁ Γαληνός στὴ λογικὴ, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὴ βάση γιὰ τὴν ἰατρικὴ του μέθοδο¹²⁵.

Ἀρχικά, ὁ Γαληνός διευκρινίζει ὅτι τὸ νὰ θεωροῦμε κάτι ὡς ἀντιληπτό σημαίνει ὅτι μπορεῖ νὰ γίνῃ γνωστὸ μὲ βεβαιότητα, σὲ

¹²³ Γιὰ τὴ σχέση τοῦ Γαληνοῦ μὲ τὴ φιλοσοφία τῆς ἐποχῆς του βλ. Hankinson 2009: 238 – 242 καὶ Chiaradonna 2009: 243 – 260. Γενικά, ὁ Γαληνός ἔχει χαρακτηριστεῖ ὡς ἐκλεκτικιστὴς, διότι υιοθετοῦσε ἀπὸ κάθε φιλοσοφικὴ σχολὴ τὶς ἀπόψεις ἐκεῖνες ποὺ θεωροῦσε σωστὲς, προσθέτοντας τὰ δικά του στοιχεῖα, ἀλλὰ στηριζόμενος πάντα στὴν ἱπποκρατικὴ μέθοδο: βλ. Smith 2002: 102 καὶ Ackerknecht 1998: 108.

¹²⁴ Βλ. Nesselrath 2001: 557.

¹²⁵ Barnes 1991: 54 – 56: ἡ λογικὴ τοῦ Γαληνοῦ ἔχει στοιχεῖα ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τοὺς στωικὸς φιλοσόφους.

αντίθεση με τους Ακαδημαϊκούς, οι οποίοι πίστευαν ότι ο άνθρωπος δε διαθέτει εκ φύσεως κανένα κριτήριο, το οποίο να μπορεί να του προσφέρει ασφαλή γνώση των όντων¹²⁶. Προτάσσει, έτσι, την κυριαρχία των αισθήσεων ως αναμφίβολου κριτηρίου για την κατάκτηση της γνώσης, κι αυτό θα το εξηγήσει αναλυτικά από τη σελίδα 48¹²⁷ και εξής, όπου επαναλαμβάνει την ύπαρξη του φυσικού κριτηρίου, δηλαδή των αισθήσεων, και τονίζει τη σημασία της λογικής, η οποία μπορεί να καθοδηγήσει τον άνθρωπο στο να εμπιστευτεί ή όχι το φυσικό κριτήριο, δεν υπάρχει, όμως, κάποιο άλλο κριτήριο το οποίο να είναι σε θέση να αντικαταστήσει το φυσικό, επειδή όλα κρίνονται με αυτό. Επειδή, λοιπόν, ο Γαληνός αποδίδει στις αισθήσεις τον πρωταρχικό ρόλο, επομένως και στην παρατήρηση¹²⁸, δηλώνει αμέσως μετά ότι κανείς δε θα μπορέσει να διδαχθεί τίποτα από αυτόν, αν δε συμφωνεί μαζί του για την πρωτοκαθεδρία των αισθήσεων. Γιατί, όπως γράφει, κρίνει τα αισθητά με βάση όσα φαίνονται ξεκάθαρα με τις αισθήσεις και τα νοητά με βάση όσα νοούνται ξεκάθαρα με τη νόηση. Γι' αυτό και, απευθυνόμενος ο Γαληνός, στο κείμενο αυτό, σε μελλοντικό του μαθητή, δηλώνει ότι θα του διδάξει και τα κριτήρια αλλά και τα όργανα, με τα οποία θα κατασκευάζει *ἀληθεῖς λόγους* και θα κρίνει εκείνους που έχουν άλλοι κατασκευάσει. Αφού του διδάξει αυτά τα «όργανα» εύρεσης της αλήθειας, θα τον εξασκήσει με πολλά παραδείγματα, ώστε να μάθει «τον ευθύ δρόμο της απόδειξης» και να μπορεί να διακρίνει την αλήθεια από την πλάνη¹²⁹.

¹²⁶ *Περὶ τῆς ἀρίστης διδασκαλίας*: 42, 44: Ἐγὼ δ' οὐτ' ἄλλο τι τὸ καταληπτὸν ἡγοῦμαι σημαίνειν παρὰ τὸ βεβαίως γνωστὸν οὐτ' ἄλλο τι τὸ καταλαμβάνεσθαι τοῦ βεβαίως γινώσκειν, ἀνάλογον δ' αὐτοῖς λέγεσθαι τὴν τε κατάληψιν καὶ τὴν καταληπτικὴν φαντασίαν... Τοῖς μὲν γὰρ πρεσβυτέροις αὐτὸ δὴ τοῦτ' ἦν δίδαγμα, τὸ μηδὲν εἶναι κριτήριον ἀνθρώπῳ δεδομένον ὑπὸ τῆς φύσεως, ὃ παραβάλλων ἕκαστον τῶν ὄντων ἀκριβῶς διαγνώσεται. διὸ μηδ' ἀποφύνασθαι περὶ μηδενὸς ἡξίουν ἀλλὰ περὶ πάντων ἐπέχειν.

¹²⁷ Οι σελίδες δίδονται με βάση την έκδοση του Kühn.

¹²⁸ Carrick 2001: 42: η βασική μέθοδος του Γαληνού ήταν η εμπειρική παρατήρηση.

¹²⁹ *Περὶ τῆς ἀρίστης διδασκαλίας*: 49-51: Δεῖ τοίνυν ἐντεῦθεν ἄρχεσθαι. λέγει γὰρ πάλιν ὁ νοῦς, ὡς πιστεῦσαι μὲν ἢ ἀπιστήσαι τῷ φυσικῷ κριτηρίῳ δυνατὸν ἡμῖν ἐστι, κρίναι δ' οὐ δυνατὸν αὐτὸ δι' ἑτέρου τινός. ὃ γὰρ κρίνεται τᾶλλα πάντα, πῶς ἂν τοῦτο πρὸς ἄλλου

Ο ιδανικός συνδυασμός που προτείνει, λοιπόν, ο Γαληνός είναι η συνεργασία αισθήσεων και λογικής¹³⁰, προκειμένου ο ασκούμενος στις τέχνες, και φυσικά και στην ιατρική, να είναι σε θέση να αντιλαμβάνεται και να διακρίνει το ορθό από το εσφαλμένο, έχοντας εμπιστοσύνη στις δεξιότητές του, οι οποίες προέρχονται από τη βεβαιότητα που παρέχει η αίσθηση για τα αισθητά πράγματα και η νόηση για τα νοερά. Αυτή η μέθοδος που προτείνει βασίζεται στην *ἀπόδειξιν*¹³¹, η οποία έχει ως ερείσματά της την αίσθηση και τη λογική, δηλαδή στηρίζεται σε δύο κριτήρια τα οποία αξιωματικά θεωρούνται ασφαλή και βέβαια. Από εκεί κι έπειτα, εφόσον υπάρχει το θεμέλιο της λογικής, ο Γαληνός υπόσχεται ότι μπορεί να διδάξει το μελλοντικό του μαθητή να κρίνει και να οδηγείται σε ορθά συμπεράσματα σχετικά με την ιατρική τέχνη, εφόσον θα είναι σε θέση να διατυπώνει λογικούς συλλογισμούς οι οποίοι θα αποδεικνύονται αληθείς ή μη. Επομένως, η πεποίθηση του Γαληνού για

κριθείη; Πίστευε οὖν, εἰ βούλει, τοῖς ὀφθαλμοῖς ἐναργῶς ὁρῶσι καὶ τῇ γλώττῃ γενομένη, τουτὶ μὲν μῆλον εἶναι, τουτὶ δὲ σῦκον, ἢ μὴ πίστευε. [Πείσομαι ὁ βούλει ποιεῖν ἐφ' ἡμῖν.] εἰ μέντοι σπεύδεις διαλέγεσθαί μοι [μὴ πιστεύοντος δὲ ὡς παρὰ φύσιν ἔχοντος ἀφίσταμαι] κείσθω πρότερον ἀπιστεῖν σε, μὴδὲν ἔλπιζε μαθήσεσθαι παρ' ἐμοῦ. τοῦτο γὰρ ἄρτι πέπανμαι λέγων· ὑποκείσθω δὲ σε πιστεύειν, ἐλπίζειν ἔσται μαθήσεσθαι παρ' ἐμοῦ. Κρίνω δ' ἐγὼ τὰ μὲν αισθητὰ τοῖς ἐναργῶς αἰσθήσει φαινομένοις, τὰ δὲ νοητὰ τοῖς ἐναργῶς νοουμένοις. Ἐπεὶ δ' ἐκ τῶν φυσικῶν κριτηρίων αἱ τέχναι πᾶσαι κατασκευάζουσιν ὄργανά τε καὶ κριτήρια τεχνικά, δι' ὧν τὰ μὲν αὐτὰ συντιθέασι, τὰ δ' ὑφ' ἐτέρων συγκείμενα κρίνουσι, κἀγὼ διδάξω ὅλως ὄργανά τε καὶ κριτήρια, τὰ μὲν, οἷς κατασκευάσεις τοὺς ἀληθεῖς λόγους, τὰ δ', οἷς τοὺς ὑφ' ἐτέρων γεγονότας κρινεῖς. ἔχει γὰρ οὕτω τὸ πᾶν· εἰ μὲν ἐξ ἑαυτοῦ τι φαίνεται πρὸς αἴσθησιν ἢ νόησιν ἐναργῶς, οὐ χρήζει τοῦτο ζητήσεως, εἰ δὲ μὴ τι τοιοῦτον ὑπάρχει, τῆς ἐξ ἐτέρου γε προσδεῖται γνώσεως. Ἐγὼ μὲν ἐπαγγέλλομαί σοι διδάξειν ἔνια μὲν τοῖς κατὰ τὰς τέχνας ὄργανοις ἀνάλογα, ἐξ ὧν εὐρήσεις τὸ ζητούμενον, ἔνια δὲ τοῖς κριτηρίοις, ἐξ ὧν τὸ δοκοῦν εὐρήσθαι κρινεῖς. ἐπειδὴν δὲ μάθῃς ταῦτ', ἐπὶ πολλῶν παραδειγμάτων γυμνάσω σε ταχέως θ' ἅμα καὶ ἀκριβῶς εὐρίσκειν καὶ κρίνειν τὸ ζητούμενον, ὥστ' οὔτε βιβλίου δεῖσθαι τινὸς ἔτι ἤδη πρὸς τὴν τῶν ἀληθῶν εὐρεσιν οὔτε διδασκαλίας ἐτέρας, εὐθύς δὲ δῆπου καὶ τοὺς ἄλλοις τι λέγοντας ὧν εὐρες ἐτοιμῶς γνωριεῖς. ὥσπερ γὰρ ὁ τὴν εὐθειᾶν ὁδὸν γιγνώσκων μίαν οὖσαν οὐ δεῖται διδασκαλίας ἐτέρας εἰς ἔλεγχον τῶν πεπλανημένων, οὕτως ὁ τὴν εὐθειᾶν ὁδὸν τῆς ἀποδείξεως ἐκμαθὼν εὐθύς ἅμα ταύτη καὶ τὰς πεπλανημένων γνωρίζει.

¹³⁰ Ο συνδυασμός εμπειρισμού και αποδεικτικής συλλογιστικής είναι μια από τις στωικές επιδράσεις που δέχτηκε ο Γαληνός (βλ. σχετικά Καραμπατζάκη 1998: 92).

¹³¹ Ο Αριστοτέλης ασχολήθηκε διεξοδικά με την έννοια της *ἀποδείξεως*, ως φιλοσοφικού ὄρου, στα *Ἵστερα Αναλυτικά*. Για την ανάλυση της αποδεικτικής μεθόδου του Γαληνού βλ. Barnes 2005: 66.

την ύπαρξη βέβαιων κριτηρίων ανίχνευσης της αλήθειας και για τη σημασία της λογικής αποδεικτικής διαδικασίας σχηματίζει την εικόνα της μεθοδολογίας που ακολουθούσε σε όλους τους τομείς της εξάσκησης της ιατρικής τέχνης. Στο κείμενο που θα εξετάσουμε στη συνέχεια, θα φανεί αυτή του η μέθοδος όσον αφορά την κατηγοριοποίηση των στοιχείων που αποτελούν την τέχνη της ιατρικής αλλά και τη μεθοδολογία σχετικά με την πρόληψη, τη διάγνωση και τη θεραπεία.

ii. Τέχνη Ιατρική

Στο έργο αυτό του Γαληνού, όπως προαναφέρθηκε, γίνεται ο χωρισμός στα στοιχεία που αποτελούν την τέχνη της ιατρικής και η αναλυτική τους παρουσίαση, με την κατάταξή τους σε κατηγορίες και υποκατηγορίες. Πιο συγκεκριμένα, ονομάζει ο Γαληνός την ιατρική ως τη γνώση των υγιεινών, των νοσηρών και των ουδέτερων στοιχείων, τα οποία αναφέρονται και στα σώματα και στα αίτια αλλά και στα συμπτώματα των νόσων. Όπως παρουσιάστηκε και στο πρώτο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας, ο Γαληνός θα εισαγάγει κι άλλες παραμέτρους στη μελέτη αυτών των όρων της ιατρικής, όπως τις έννοιες του «γενικά» και του «προς το παρόν». Έπειτα, στο υπόλοιπο εκτενές κείμενο του *Τέχνη Ιατρική* θα εξηγήσει και θα αναλύσει όλους αυτούς τους όρους και τις παραμέτρους τους, με μεθοδικότητα, οργάνωση και συστηματική παρουσίαση.

Έχοντας υπόψη το καθαρά θεωρητικό μέρος της μεθόδου του Γαληνού, το οποίο είδαμε στο προηγούμενο κείμενο, μπορούμε να μελετήσουμε τώρα το παρόν έργο υπό την οπτική αυτής της μεθόδου και να δούμε πώς την εφαρμόζει ο Γαληνός επιχειρώντας να κάνει μια επισκόπηση των στοιχείων που αποτελούν την ιατρική τέχνη. Έτσι, έχοντας μιλήσει για τις αισθήσεις και τη λογική ως αδιάσειστα κριτήρια

για την ανεύρεση της αλήθειας, όπως και για τη σημασία των αποδεικτικών συλλογισμών, δηλώνει ότι έχει παρουσιάσει τη μέθοδο που μπορεί και πρέπει να εφαρμόζει ο κάθε θεραπευτής, προκειμένου να προλαμβάνει, να διαγιγνώσκει και να θεραπεύει τις νόσους. Στα αποσπάσματα που θα εξετάσουμε στη συνέχεια, θα επιχειρήσουμε να ανιχνεύσουμε την εφαρμογή αυτής της μεθόδου, έχοντας κατά νου ότι το κείμενο *Τέχνη Ιατρική* συνδυάζει με ιδανικό, ίσως, τρόπο το θεωρητικό με το πρακτικό μέρος της ιατρικής. Επειδή είναι ευνόητο ότι, στην παρούσα εργασία, δεν είναι δυνατό να εξαντληθεί η παρουσίαση όλου του έργου *Τέχνη Ιατρική*, έγινε επιλογή χαρακτηριστικών αποσπασμάτων που καθιστούν σαφή την εφαρμογή της προαναφερθείσας μεθόδου του Γαληνού στην ιατρική πρακτική. Θα εξεταστεί, δηλαδή, κατά πόσο ο Γαληνός προτάσσει τη σημασία των αισθήσεων και της λογικής, αλλά και σε ποιο βαθμό διατυπώνει λογικούς συλλογισμούς, με στόχο να καλύψει όλα, σχεδόν, τα ιατρικά περιστατικά.

Αρχικά, η ίδια η δομή του έργου *Τέχνη Ιατρική* καταδεικνύει τη λογική της οργάνωσης· ο Γαληνός ξεκινά δίνοντας τον ορισμό της ιατρικής με βάση την ουσία της – είναι η γνώση των υγιεινών, των νοσηρών και των ουδέτερων - κι έπειτα αναφέρει τα μέρη που αφορά η ιατρική, δηλαδή τα σώματα, τα αίτια και τα συμπτώματα των νόσων. Θα ξεκινήσει την παρουσίασή του από την κατασκευή των υγιεινών σωμάτων και θα εξηγήσει τις έννοιες της ουδετερότητας και της γενικής ή προς το παρόν υγείας ή νόσου¹³² και, στη συνέχεια, θα προχωρήσει στην παρουσίαση των γνωρισμάτων των ατελών κατασκευών του σώματος. Ως αφετηρίες των λειτουργιών του σώματος θεωρεί τέσσερα όργανα, τον εγκέφαλο, την καρδιά, το ήπαρ και τους όρχεις, από τα οποία εξαρτώνται όλα τα μέλη του σώματος, το καρδιαγγειακό και το νευρικό σύστημα. Αφού αυτά είναι

¹³² Σελίδες 310 – 318 της έκδοσης Kühn.

τα κεντρικά όργανα, θα ασχοληθεί, έπειτα, με την παρουσίαση των ειδών της κράσεως¹³³ του καθενός, εξετάζοντας το σχήμα και την ποιότητα της κατασκευής, την επίδραση της θερμότητας ή της ψυχρότητας του οργάνου στις λειτουργίες του σε συνδυασμό με την ξηρότητα και την υγρασία του και παρουσιάζει όλους τους πιθανούς συνδυασμούς συμπτωμάτων, δίνοντας, για την κάθε περίπτωση, τη νόσο που θα αναπτυχθεί, όπως και προτεινόμενες θεραπείες, στηριζόμενος σε λογικούς αποδεικτικούς συλλογισμούς¹³⁴. Ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα από την ανάλυση των κράσεων της καρδιάς θα αποσαφηνίσει τα παραπάνω:

Κατὰ δὲ συζυγίαν τῶν πρώτων ποιότητων αἱ **δυσκρασίαι** τῆς καρδιάς ὧδε ἔχουσιν. **Θερμῆς καὶ ξηρᾶς καρδιάς** οἱ σφυγμοὶ σκληροὶ καὶ μεγάλοι, καὶ ταχεῖς, καὶ πυκνοὶ, καὶ αἱ ἀναπνοαὶ μεγάλαι τε καὶ ταχεῖαι, καὶ πυκναί. καὶ πολὺ δὴ μᾶλλον εἰς τάχος ἐπιδιδόασιν καὶ πυκνότητα, οὐ συναυξηθέντος ἀνάλογον τῇ καρδίᾳ τοῦ θώρακος. πάντων οὗτοι λασιώτατοι τὰ κατὰ τὸ στέρνον εἰσὶ (**335.**) καὶ τὸ ὑποχόνδριον. εἰς δὲ τὰς πράξεις ἔτοιμοι καὶ θυμικοὶ καὶ ταχεῖς, ἄγριοι, καὶ ἀνήμεροι, καὶ ἰταμοὶ, καὶ ἀναίσχυντοι, καὶ τυραννικοὶ τοῖς ἤθεσι, καὶ γὰρ ὀξύθυμοι καὶ δύσπαστοι. περὶ δὲ τῆς ἅπαντος τοῦ σώματος κράσεως, ἔτι τε τῆς τοῦ θώρακος εὐρυχωρίας, ἀνάλογον τοῖς ἔμπροσθεν εἰρημένοις διοριστέον. εἰ δ' ὑγρότης ἐπικρατήσειεν ἅμα θερμότητι, λάσιοι μὲν ἦττον οἱ τοιοῦτοι τῶν προειρημένων, ἔτοιμοι δὲ εἰς τὰς πράξεις οὐδὲν ἦττον· οὐ μὴν ἄγριός γε ὁ θυμὸς, ἀλλ' εἰς ὄργην μόνον ἔτοιμοι. οἱ σφυγμοὶ δὲ μαλακοὶ τε καὶ μεγάλοι, καὶ ταχεῖς, καὶ πυκνοί. καὶ ἡ ἀναπνοή, τοῦ μὲν θώρακος ἀνάλογον ἔχοντος τῇ καρδίᾳ, κατὰ τὴν αὐτὴν ἰδέαν τοῖς σφυγμοῖς· μικροτέρου δὲ γενομένου,

¹³³ Η κρᾶσις στον Γαληνό είναι θεμελιώδης έννοια για την ιατρική του θεωρία και πρακτική και σημαίνει την ισόρροπη σύνθεση των τεσσάρων βασικών ποιότητων μέσα στο σώμα, του θερμού, του υγρού, του ξηρού και του ψυχρού. Καραμπατζάκη 1998: 92: η κρᾶσις ήταν στωική έννοια.

¹³⁴ Η πραγμάτευση των πληροφοριών γίνεται με τρόπο παραγωγικό, ξεκινώντας από τον ορισμό της ιατρικής και δίνοντας την ανάλυσή του, η οποία καλύπτει όλο το εύρος του έργου.

τοσοῦτον θάπτων τε καὶ πυκνοτέρα τῶν προειρημένων, ὅσον καὶ ὁ θώραξ μικρότερός ἐστιν¹³⁵.

Ο Γαληνός αναφέρει, λοιπόν, στο προκείμενο απόσπασμα, τις δυσκρασίες της καρδιάς, δηλαδή τους συνδυασμούς των πρώτων ποιοτήτων, οι οποίοι απέχουν λίγο ή πολύ από την τέλεια κρᾶσιν¹³⁶. Μέτρο σύγκρισης ὅσον αφορά την τελειότητα δεν είναι κάποια εξιδανικευμένη κρᾶσις αλλά το ίδιο το σώμα ή το μέλος, όταν βρίσκεται σε κατάσταση υγείας¹³⁷. Περνώντας στην ανάλυση των προβληματικών κράσεων της καρδιάς, ο Γαληνός ξεκινά από τη θερμή και ξηρή καρδιά και γράφει ότι οι σφυγμοί της είναι σκληροί, μεγάλοι, γρήγοροι και πυκνοί και αντίστοιχα οι αναπνοές μεγάλες, γρήγορες και συχνές. Αν ο θώρακας δεν έχει το

¹³⁵ Τέχνη Ἰατρική: 334 – 335. Βλ. και 335 – 336: πολλῆς δὲ τῆς κατὰ τὴν κρᾶσιν ἐκτροπῆς γινομένης, καὶ μάλιστα εἰ κατὰ τὴν ὑγρότητα συμπέση τοῦτο, πρὸς τοῖς εἰρημένοις ἔτι καὶ τὰ σηπεδονώδη νοσήματα γίνεται, διαφθειρομένων τε καὶ σηπομένων αὐτοῖς τῶν χυμῶν συμπεσεῖται, καὶ αἱ ἐκπνοαὶ (336.) μείζους τε καὶ θάπτους τῶν εἰσπνοῶν, κἂν τοῖς σφυγμοῖς ἢ συστολῇ ταχεῖα. ὑγροτέρας δὲ καὶ ψυχροτέρας καρδιάς οἱ μὲν σφυγμοὶ μαλακοὶ, τὸ δὲ ἦθος ἄτολμόν τε καὶ δειλόν, καὶ ὀκνηρόν. εἰσὶ δὲ καὶ ψιλοὶ τριχῶν οἱ τοιοῦτοι τὰ στέρνα, καὶ ἥκιστα μνηῶσιν, ὥσπερ καὶ εἰς ὄργην οὐχ ἔτοιμοι. τὰ δὲ κατὰ θώρακα καὶ τὸ σύμπαν σῶμα τοῖς ἔμπροσθεν ὡσαύτως διοριστέον. ἢ ψυχροτέρα δὲ καὶ ξηροτέρα καρδιά τὸς μὲν σφυγμοὺς σκληροὺς ἐργάζεται καὶ μικροὺς· τὴν δὲ ἀναπνοὴν, εἰ μὲν ἀνάλογον τῇ ψυχρότητι μικρὸς ὁ θώραξ γένοιτο, σύμμετρον· εἰ δὲ μείζων, ἀραιὰν καὶ βραδεῖαν. ἀοργητότατοι πάντων οὗτοι· βιασθέντες μέντοι τισὶν ὀργισθῆναι, φυλάττουσι τὴν μῆνιν. εἰσὶ δὲ καὶ ἄτριχοι τὰ στέρνα πάντων μάλιστα.

¹³⁶ Για τον Γαληνό, τέλεια κρᾶσις δεν υπάρχει, αλλά το κάθε σώμα έχει τη δική του κατάλληλη σύνθεση των παραπάνω ιδιοτήτων - τὴν οἰκείαν εὐκρασίαν. Χρησιμοποιούσε τους ὀρους εὐκρασία και δυσκρασία, τους οποίους, σύμφωνα με τον Smith 2002: 230, είχε πάρει από τους πνευματικούς γιατρούς, αλλά τους απέδωσε στον Ιπποκράτη. Βλ. επίσης Hankinson 2008: 289.

¹³⁷ Τέχνη Ἰατρική: 331: Περί δὲ τῶν τῆς καρδιάς κράσεων ἐξῆς λεγέσθω, πρότερόν γε τοῦτο ἀναμνησάντων ἡμῶν, ὡς ἕκαστον μέρος ἦτοι θερμότερον, ἢ ψυχρότερον, ἢ ξηρότερον, ἢ ὑγρότερον ἑαυτοῦ γεγονέναι φαιμέν, οὐ πρὸς ἕτερόν τι παραβάλλοντες, ἀλλὰ πρὸς ἑαυτό. Πρβλ. γενικά για το τι σημαίνει υγιές σώμα: 310: Ὑγιεινόν ἐστιν ἀπλῶς σῶμα τὸ ἐκ γενετῆς εὐκρατον μὲν ὑπάρχον τοῖς ἀπλοῖς καὶ πρώτοις μορίοις· (310.) σύμμετρον δὲ τοῖς ἐκ τούτων συγκειμένοις ὀργάνοις. ὑγιεινὸν δὲ νῦν ἐστι σῶμα, τὸ κατὰ τὸ παρὸν ὑγιαῖνον. ἔστι δὲ δὴ πού καὶ τοῦτο, καθ' ὃν ὑγιαίνει χρόνον, εὐκρατόν τε καὶ σύμμετρον, οὐ τὴν ἀρίστην εὐκρασίαν τε καὶ συμμετρίαν, ἀλλὰ τὴν οἰκείαν. αὐτοῦ δὲ τοῦ ἀπλῶς ὑγιεινοῦ σώματος, διὰ παντός μὲν τοιοῦτόν ἐστι τὸ εὐκρατότατόν τε καὶ συμμετρότατον, ὡς τὸ πολὺ δὲ τὸ τῆς ἀρίστης κατασκευῆς ἀπολειπόμενον οὐ πολλῶ.

ανάλογο μέγεθος, οι σφυγμοί αυξάνονται ακόμη περισσότερο. Οι άνθρωποι με αυτήν την ποιότητα καρδιάς είναι πολύ δασύτριχοι και ορμητικοί στις πράξεις τους, θυμώνουν εύκολα και έντονα και ηρεμούν δύσκολα. Η καρδιά που είναι θερμή και υγρή κάνει τους ανθρώπους λιγότερο δασύτριχους, αλλά όχι και λιγότερο αποφασιστικούς· είναι οργίλοι, αλλά χωρίς έντονο θυμό. Έχουν σφυγμούς μαλακούς και μεγάλους, γρήγορους και συχνούς και ισχύει για την αναπνοή τους ό,τι και στην προηγούμενη κατηγορία, σχετικά με το μέγεθος του θώρακα. Έτσι, στο παρόν απόσπασμα, ο Γαληνός, με γνώμονα την παρατήρηση των συμπτωμάτων που είναι ορατά μέσα από τις αισθήσεις, δηλαδή των στοιχείων του χαρακτήρα ενός ατόμου, των σφυγμών του και της διάπλασής του, συμπεραίνει, με βάση τη λογική, και για τα άδηλα, δηλαδή για το είδος της προβληματικής κράσεως που υπάρχει στο σώμα. Είναι, συνεπώς, ορατή εδώ η σύζευξη αισθήσεων και λογικής προκειμένου να καταρτιστεί ένα είδος «πίνακα» με τα είδη της σύνθεσης των ποιοτήτων και τα συμπτώματα που προκαλούν.

Θα πρέπει, ωστόσο, να προχωρήσουμε και στο επόμενο απόσπασμα, ώστε να δούμε πώς ο Γαληνός περνά, έπειτα, στη διατύπωση των συλλογισμών, στηριζόμενος σε όσα στοιχεία έχει μαζέψει από τις παρατηρήσεις του, ώστε να προβεί στην ορθή διάγνωση και, συνακόλουθα, στη θεραπεία μιας νόσου¹³⁸:

Ὅσα δὲ ἐν τῷ νῦν ἔστι νοσώδη σώματα, τουτέστιν ὅσα νοσεῖ, διαγινώσκειν χρή καὶ ταῦτα, ταῖς μὲν αἰσθήσεσιν ὑποπίπτοντα τῇ μεταβολῇ τῶν κατὰ φύσιν αὐτοῖς ὑπαρχόντων, ἐν μεγέθει, καὶ χροιά, καὶ σχήματι, καὶ ἀριθμῷ, καὶ θέσει, καὶ τῇ κατὰ σκληρότητα, καὶ μαλακότητα, καὶ θερμότητα, καὶ ψυχρότητα διαφορᾶ· μὴ φαινόμενα δὲ, καθόλου μὲν φάναι,

¹³⁸ Εδώ φαίνεται σαφέστερα ότι η μέθοδός του είναι εμπειρική – συστηματική, στηρίζεται στην παρατήρηση και έχει αναμφίβολες επιρροές από τον Ιπποκράτη (βλ. και Carrick 2001: 42).

ταῖς βλάβαις τῶν ἐνεργειῶν, ἢ τοῖς ἐκκρινόμενοις, ἢ ταῖς ὀδύναις, ἢ τοῖς ὄγκοις τοῖς παρὰ φύσιν, ἢ τισιν τούτων, ἢ πᾶσι¹³⁹.

Γράφει, λοιπόν, στο συγκεκριμένο απόσπασμα ο Γαληνός ότι τα σώματα που νοσοῦν σε μια προσωρινή φάση θα διαγνωστούν ως νοσηρά με δύο τρόπους: είτε από τα μέλη τους, που οι αισθήσεις του ἱατροῦ μπορούν να διαπιστώσουν αν είναι νοσηρά, είτε, εάν πρόκειται για πάσχοντα ὄργανα που δεν είναι ορατά, από τις βλάβες των ενεργειῶν τους ή από τις εκκρίσεις ή, γενικά, από ὅσα συμπτώματα μπορούν να προσφέρουν στην ὄραση και τις υπόλοιπες αισθήσεις του ἱατροῦ. Ἐτσι, στο σημεῖο αυτό ο Γαληνός εφαρμόζει και πάλι τη συνεργασία αισθήσεων και λογικής, για την οποία εἶχε μιλήσει στο ἔργο *Περὶ τῆς ἀρίστης διδασκαλίας*. Πιο συγκεκριμένα, οι αισθήσεις είναι αυτές που βοηθοῦν τον ἱατρό να διαγνώσει μια νόσο ὅταν αυτή είναι ορατή, στην περίπτωση, ὁμως, που δεν είναι, η λογική θα αναλάβει αυτόν το ρόλο.

Στη συνέχεια, ο Γαληνός θα μιλήσει για τη μέθοδο με την οποία γίνονται οι διαγνώσεις για κάθε ὄργανο, η οποία κινείται και ἐδῶ στο πλαίσιο που διαμορφώνουν η αντίληψη μέσω των αισθήσεων και η λογική. Ἐχοντας εξετάσει τα χαρακτηριστικά της καρδιάς, μπορούμε και τώρα να δούμε τον τρόπο με τον οποίο θα γίνει η διάγνωση των παθήσεών της. Από τα εἶδη της δύσπνοιας και των παλμών της, από τους σφυγμούς και τις αρτηρίες της, από την ἔντασή ή ὄχι του θυμού, από τις θερμοκρασίες της και από τα χρώματα και τους πόνους της θα διαγνώσει ο ἱατρὸς την πάθησή της. Αυτό που ισχύει γενικά, για ὅλα τα μέλη και ὄργανα του σώματος, είναι ὅτι η διάγνωση μιας νόσου θα στηριχτεί στην παρατήρηση των συμπτωμάτων, δηλαδή στην ὑπαρξη ὄγκων, πόνου, στη διαπίστωση της βλάβης που υπάρχει σε κάποια από τις ἐνεργειές τους και στις εκκρίσεις που παρουσιάζουν. Οι ὄγκοι θα κριθοῦν βάσει της ὑπαρξης

¹³⁹ *Τέχνη Ἱατρική*: 355.

φλεγμονών, εκζεμάτων, σκληρύνσεων ή πρηξιμάτων. Ο πόνος είναι σημείο ότι η συνοχή ενός οργάνου ή μέλους έχει διαταραχθεί ή ότι υπάρχει κάποια αλλοίωση γενικά. Η αλλοίωση μπορεί να προήλθε είτε από κόψιμο, διάβρωση, θλάση ή τέντωμα είτε από τη μεταβολή μιας εκ των τεσσάρων βασικών ποιοτήτων του σώματος, ενώ, αν πρόκειται για κάποιο όργανο, η ενέργειά του είτε δεν εκτελείται καθόλου είτε εκτελείται ελλιπώς:

τὰς δὲ κατὰ τὴν καρδίαν ἔκ τε τῶν τῆς δυσπνοίας εἰδῶν καὶ παλμῶν τῶν κατ' αὐτὴν, (356.) ἔτι τε τῶν κατ' αὐτὴν σφυγμῶν καὶ τὰς ἀρτηρίας, ὀξυθυμίας τε καὶ ἀθυμίας, καὶ πυρετῶν, καὶ τῶν καταψύξεων, καὶ τῶν ἐν τῷ χρώματι διαφορῶν, ἀλγημάτων τε τῶν κατ' αὐτὴν. ἀνάλογον δὲ καὶ πὶ τῶν ἄλλων μορίων ἀπάντων ἐξ ὄγκου, καὶ ὀδύνης, καὶ βλάβης ἐνεργειῶν, ἔτι τε τῆς τῶν ἐκκρινομένων διαφορᾶς αἱ διαγνώσεις ἔσσονται. ὄγκους μὲν δὴ τοὺς παρὰ φύσιν ἐν φλεγμοναῖς, καὶ ἐρυσιπέλασι, καὶ σκίρροις, καὶ οἰδήμασιν ἐξεταστέον. ἄλγημα δὲ, καθ' ὃν ἂν ἐρείδη τόπον, ἤτοι συνεχείας λύσιν, ἢ αλλοίωσιν ἀθρόαν ἐνδείκνυται. λύεται μὲν οὖν ἢ συνέχεια τομῇ, καὶ διαβρώσει, καὶ θλάσει, καὶ τάσει. ἀλλοιοῦνται δὲ ἡ οὐσία θερμότητι, καὶ ψυχρότητι, καὶ ξηρότητι, καὶ ὑγρότητι. βλάπτεται δὲ ἡ ἐνέργεια τριχῶς, ἢ ἀρρώστως, ἢ πλημμελῶς, ἢ μηδ' ὅλως γιγνομένη.

Εδώ γίνεται φανερό ότι ο Γαληνός χρησιμοποιεί λογικούς συλλογισμούς ώστε να οργανώνει τις ιατρικές του γνώσεις και να οδηγείται στην ορθή διάγνωση, συνεπώς και θεραπεία, πάντοτε με αφετηρία τα στοιχεία που έχει συλλέξει από την κλινική παρατήρηση του ασθενούς¹⁴⁰. Η λογική του συλλογιστική πορεία καθίσταται ακόμη σαφέστερη στο παρακάτω απόσπασμα, στο οποίο θα πραγματευτεί τα υγιεινά αίτια και θα πει βάσει ποιου κριτηρίου αυτά μεταβάλλονται σε νοσηρά:

¹⁴⁰ Πρόκειται, επομένως, για το συνδυασμό λογικής και εμπειρίας (βλ. σχετικά Ackerknecht 1998: 108).

πάλιν οὖν κἀνταῦθα τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τῆς ἀρίστης κατασκευῆς τοῦ σώματος ποιητέον, ἐπισκεπτομένους τὰ πρὸς ταύτην **ὑγιεινά**. τὴν δὲ εὗρεσιν αὐτῶν ἢ τοῦ πράγματος αὐτοῦ φύσις ὑπαγορεύει. **εἰ μὲν γὰρ ἦν ἀπαθὲς καὶ ἀναλλοίωτον τὸ σῶμα, διὰ παντός ἂν ἔμενεν ἡ ἀρίστη κατασκευή,** καὶ οὐδὲν ἂν ἐδεῖτο τέχνης ἐπιστατούσης αὐτῶ. ἐπειδὴ δὲ ἀλλοιοῦται, καὶ διαφθείρεται, καὶ τρέπεται, μὴ φυλάττον ἦν εἶχεν ἐξ ἀρχῆς κατάστασιν, ἐπικουρίας ἐν τοσοῦτῳ δεῖται. καθ' ὅσους οὖν τρόπους ἀλλοιοῦται, τοσαῦτα γένη καὶ τῶν ἐπικουριῶν ἔξει, τουτέστι τῶν φυλακτικῶν αἰτίων, ἃ πρόδηλον ἦδη κἀξ αὐτῶν τῶν εἰρημένων, ὡς ἐπανορθωτικὰ τῶ γένει τετύχηκεν ὄντα. τῶ δὲ κατὰ βραχὺ ποιεῖσθαι τὰς ἐπανορθώσεις, πρὶν ἀθρόον **(367.)** ἀπαντῆσαι τὸ βλάβος, οὐ προφυλακτικὰ τοῦ μέλλοντος ἔσσεσθαι κακοῦ πρὸς τῶν ἰατρῶν κέκληται, ἀλλὰ φυλακτικὰ τῆς παρούσης κατασκευῆς. **ἀλλοιοῦται τοίνυν τὸ σῶμα, πρὸς μὲν τινῶν ἐξ ἀνάγκης, πρὸς δὲ τινῶν οὐκ ἐξ ἀνάγκης.** λέγω δὲ ἐξ ἀνάγκης μὲν, οἷς ἀδύνατον αὐτῶ ἐστὶ μὴ πλησιάζειν, οὐκ ἐξ ἀνάγκης δὲ τὰ λοιπά. τὸ μὲν γὰρ τῶ περιέχοντι διὰ παντός ὀμιλεῖν, ἐσθίειν τε καὶ πίνειν, καὶ ἐγρηγορέναι, καὶ ὑπνοῦν ἀναγκαῖον αὐτῶ, ξίφεσι δὲ καὶ θηρίοις οὐκ ἀναγκαῖον. ὅθεν ἐν μὲν τῶ προτέρῳ γένει τῶν αἰτίων ἢ περὶ τὸ σῶμα τέχνη καταγίνεται, κατὰ δὲ δευτέρον οὐκέτι. ὅποσα τοίνυν ἐστὶ τὰ ἐξ ἀνάγκης ἀλλοιοῦντα τὸ σῶμα, διελόμενοι, καθ' ἕκαστον αὐτῶν ἰδίον τι γένος αἰτίων ὑγιεινῶν εὐρήσομεν. ἔστιν οὖν ἐν μὲν ἐκ τῆς τοῦ περιέχοντος ἀέρος ὀμιλίας, ἕτερον δὲ ἐκ κινήσεως καὶ ἡσυχίας ὅλου τε τοῦ σώματος καὶ κατὰ τὰ μέρη. τρίτον, ἐξ ὕπνου καὶ ἐγρηγόρσεως. τέταρτον, ἐκ τῶν προσφερομένων. πέμπτον, ἐκ τῶν ἐκκρινόμενων, ἢ ἐπεχομένων. ἕκτον, ἐκ τῶν ψυχικῶν παθῶν. ὑπὸ τούτων γὰρ ἀπάντων **(368.)** ἀνάγκη τὸ σῶμα διατίθεσθαι πως. ὑπὸ μὲν τοῦ περιέχοντος, ἢτοι θερμαινόμενον, ἢ ψυχόμενον, ἢ ξηραινόμενον, ἢ ὑγραινόμενον, ἢ κατὰ συζυγίαν τούτων τι πάσχον, ἢ καθ' ὅλην τὴν οὐσίαν ἀλλοιούμενον. ἐκ κινήσεως δὲ καὶ ἡσυχίας, ἀμέτρων ἀμφοῖν γινομένων, ἢ θερμαινόμενον, ἢ ξηραινόμενον, ἢ ψυχόμενον, ἢ ὑγραινόμενον, ἢ κατὰ

συζυγίαν τι τούτων πάσχον. οὕτω δὲ καὶ ἐξ ὕπνου καὶ ἐγρηγόρσεως ἀνάγκη πῶς πάσχειν αὐτό. κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν λόγον ἐκ τῶν προσφερομένων, ἢ ἐκκρινομένων, ἢ ἐπεχομένων. ἅπαντα γὰρ ταῦτα, τὰ μὲν ἀντικρυς, τὰ δὲ διὰ μέσων ἐτέρων αἰτίων ἀλλοιοῖ τὸ σῶμα, καὶ διαφθείρει τὴν ὑγίαν. καὶ γέγραπται περὶ τούτων αὐτῶν ἰδίᾳ καθ' ἕκαστον ἐν τῇ τῶν ὑγιεινῶν πραγματείᾳ. τὰ μὲν οὖν ἅπαντα τὰ νῦν εἰρημένα γένη τῶν ὑγιεινῶν αἰτίων ὕλαι τινὲς ὑπάρχουσι. μετὰ δὲ τῆς δεούσης χρήσεως αἴτια γίνεται φυλακτικά τε καὶ ὑγιεινά· **διαμαρτανόμενα δὲ τῆς συμμετρίας, νοσώδη καθίσταται.** ὥστε δῆλον ἤδη κακ τούτων, ὡς οὐχ ἑτέρας μὲν οὐσίας τῶν ἐκτὸς τούτων πραγμάτων ὑγιεινὰς ἡμῖν, ἑτέρας **(369.)** δὲ νοσερὰς ὑποληπτέον, ἀλλὰ τὰς αὐτὰς ἐν τῷ πρὸς τι ποτὲ μὲν ὑγιεινὰς, ποτὲ δὲ νοσώδεις γινομένας. ἡνίκα μὲν γὰρ δεῖται κινήσεως τὸ σῶμα, τὸ μὲν γυμνάσιον ὑγιεινὸν, ἢ δὲ ἡσυχία νοσερόν· ἡνίκα δὲ ἀναπαύσεως, ὑγιεινὸν μὲν ἢ ἡσυχία, νοσερόν δὲ τὸ γυμνάσιον. ὡσαύτως δὲ καὶ περὶ σιτίων καὶ πομάτων καὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων. ἕκαστον γὰρ, ἐπειδὴν δεομένῳ τῷ σώματι προσάγεται μετὰ τῆς οἰκείας ποσότητος καὶ ποιότητος, ὑγιεινὸν γίνεται· τῷ δὲ ἤτοι μηδ' ὄλως δεομένῳ προσφερόμενον, ἢ οὐκ ἐν τῷ προσήκοντι μέτρῳ, νοσώδες καθίσταται. καὶ δύο εἰσὶν οὗτοι σκοποὶ περὶ τε τὸ ὑγιεινὸν καὶ τὸ νοσερόν, ἢ **ποιότης τε καὶ ἢ ποσότης** τοῦ προσφερομένου· τὸ γὰρ καὶ τὸν καιρὸν, ὡς ἕτερόν τι τούτων, τρίτον ἐπεισάγειν ἐν τοῖς εἰρημένοις περιεχόμενον, οὐκ εὐλογον. εἰ γὰρ δεῖται τὸ σῶμα τοιοῦδε καὶ τοσοῦδε τοῦ προσφερομένου, δηλονότι καὶ κατὰ τὸν καιρὸν τὸν δέοντα προσφέρεται. καὶ ἢ γένεσις τῷ καιρῷ ἐκ τοῦ ρευστὸν καὶ εὐμετάβλητον εἶναι τὸ θνητὸν σῶμα, καὶ δεῖσθαι κατὰ τὰς μεταβολὰς ἄλλοτ' ἄλλοίων τῶν ὠφελούντων. **(370.)** ὥστε οὐκ ἔστιν ἐπὶ τῷ γένει τρίτον ἐν τοῖς εἰρημένοις ὁ **καιρός.** εἰς δὲ τὴν διδασκαλίαν αὐτῷ πολλάκις ὡς τρίτῳ χρώμεθα διὰ τὴν εἰρημένην αἰτίαν. Ἐπεὶ δὲ ἐν τούτοις τοῖς σκοποῖς τὰ τε ἄλλα τῶν αἰτίων τῶν ὑγιεινῶν καὶ τὸ νῦν ἡμῖν προκείμενόν ἐστι γένος, αὐθις ἀναλάβωμεν αὐτά. τῇ τοίνυν ἀρίστη κατασκευῇ τοῦ σώματος, ἐπειδὴν **εὐκρατον** ἢ τὸ περιέχον, ἀρμόσει

συμμετρία τῶν τε ἄλλων ἀκριβῆς, ὧν ἀρτίως εἶπον, ἡσυχίας τε καὶ κινήσεως, καὶ ὕπνου καὶ ἐγρηγόρσεως, καὶ τῶν προσφερομένων τε καὶ ἐκκρινομένων. ἐπειδὴν δὲ δύσκρατον ἦ, εἰς τοσοῦτον καὶ τὰς συμμετρίας ἐξαλλάττειν προσήκει, εἰς ὅσον καὶ τὰ τῆς εὐκρασίας διέφθαρται. σκοποὶ δὲ τῆς συμμετρίας, ἐπὶ μὲν τοῦ περιέχοντος, ὡς μήτε φρίττειν διὰ κρύος, μήθ' ἰδροῦν διὰ θάλπος· ἐν δὲ τοῖς γυμνασίοις, ὅταν πρῶτον ἄρξηται πονεῖν τὸ σῶμα, καταπαύειν εὐθύς· ἐν δὲ τοῖς ἐδέσμασι, πέψεως ἀκρίβεια, καὶ διαχωρήσεως *συμμετρία* κατὰ τε τὸ ποιὸν καὶ κατὰ τὸ ποσόν. ἰσάζει δὲ πῶς ἐπὶ τούτων ἢ ὄρεξις τῇ πέψει, (371.) ὥστε οὐδ' ἐπιστάτου δέονται, τοῦ τὸ ποσὸν ἐκάστου τῶν προσφερομένων μετρήσοντος. ἢ γὰρ ἀρίστη φύσις, ὅσον ὀρέγεται, τοσοῦτον καὶ πέττει καλῶς. οὕτω δὲ καὶ τῶν ὕπνων τὸ ποσὸν ἢ φύσις αὐτῇ μετρεῖ τοῖς ἐν ἀρίστη κατασκευῇ, καὶ παύονται τηνικαῦτα ὑπνοῦντες, ὅταν μηκέτι δέηται τὸ σῶμα. καὶ δὴ καὶ οὕτως αὐτῶν διαιτωμένων, ἐν ταῖς ἐκκρίσεσιν οὐδὲν πλημμελεῖται κατὰ γαστέρα, καὶ οὔρα, καὶ ὅλον τὸ σῶμα. τὰς μὲν γὰρ ἢ *συμμετρία* τῶν προσφερομένων, τὴν δὲ καθ' ὅλον τὸ σῶμα διαπνοὴν ἢ τῶν γυμνασίων ὑγιεινὴν ἀπεργάζεται χρῆσις. ἀπέχεσθαι δὲ δηλονότι τῆς ἀμετρίας αὐτοῦς χρῆ ἀπάντων τῶν ψυχικῶν παθῶν, ὀργῆς, λύπης, θυμοῦ, φόβου, καὶ φθόνου, καὶ φροντίδος. ἐξίστησι γὰρ καὶ ταῦτα, καὶ ἀλλοιοῖ τὸ σῶμα τῆς κατὰ φύσιν συστάσεως. Ἀφροδισίων δὲ κατὰ μὲν Ἐπίκουρον οὐδεμία χρῆσις ὑγιεινὴ, κατὰ δὲ τὸ ἀληθὲς ἐκ διαλειμμάτων τηλικούτων, ὡς ἐπὶ ταῖς χρήσεσι μήτ' ἐκλύσεως αἰσθάνεσθαι, καὶ κουφότερον αὐτὸν ἑαυτοῦ δοκεῖν γεγονέναι καὶ εὐπνούστερον. ὁ δὲ καιρὸς τῆς χρήσεως, ὅταν ἀκριβῶς μέσον (372.) ἢ τῶν ἔξωθεν περιστάσεων ἀπασῶν τὸ σῶμα, μήθ' ὑπερπεπληρωμένον, μήτ' ἐνδεές, μήθ' ὑπερεψυγμένον, μήθ' ὑπερτεθερμασμένον, ἢ ἐξηρασμένον, ἢ ὑγρασμένον ἀμέτρως. εἰ δὲ καὶ διαμαρτάνοιεν ποτε κατὰ τι, σμικρὸν μὲν ἔσται τὸ διαμαρτανόμενον. ἄμεινον δὲ τεθερμασμένῳ μᾶλλον, ἢ ὑπερεψυγμένῳ, καὶ ὑπερπεπληρωμένῳ, ἢ ἐνδεεῖ, καὶ ὑγρασμένῳ, ἢ ἐξηρασμένῳ τῷ σώματι χρῆσθαι τοῖς ἀφροδισίοις. Ποιότητα δὲ ἐκάστου τῶν

εἰρημένων ἐπὶ τῆς ἀρίστης κατασκευῆς ἐκλέγεσθαι δεῖ. γυμνασίου μὲν γὰρ, ἐν ᾧ πάντα τὰ μόρια τοῦ σώματος ἀνάλογον κινεῖται, καὶ μὴ τὸ μὲν ὑπερπονεῖ, τὸ δὲ ἐνδεέστερον πονεῖ· τῶν δὲ ἐσθιομένων τε καὶ πινομένων τὸ εὐκράτοτατον· ταῦτα γὰρ οἰκειότερα ταῖς εὐκράτοις φύσεσιν. ὡσαύτως δὲ καὶ πὶ τῶν ἄλλων¹⁴¹.

Σ' αυτό το πολύ ενδιαφέρον και χαρακτηριστικό, για τη σκέψη του Γαληνού, απόσπασμα, γίνεται λόγος για τα αίτια που διατηρούν την υγεία, τα φυλακτικά. Αυτά θεωρεί ο Γαληνός ως πρωτεύοντα, γιατί προηγούνται σε σχέση με τα αίτια που δημιουργούν την υγεία, επομένως αντιμάχονται μια νόσο. Η διατήρηση, λοιπόν, της καλής υγείας είναι περισσότερο σημαντική, αλλά αυτό, για να πραγματοποιηθεί, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη η ιδιαίτερη σύσταση και κατασκευή του κάθε σώματος. Γιατί τέλεια κατασκευή δεν υπάρχει, υπάρχουν απλώς εκείνες που υπολείπονται λιγότερο ή περισσότερο της τέλειας, μιας και το σώμα του ανθρώπου δεν παραμένει αναλλοίωτο αλλά υφίσταται μεταβολές και φθορές. Κι επειδή τα φυλακτικά αίτια, για ένα σώμα να μην υγιές, αλλά όχι τέλειο, έχουν και το ρόλο της διόρθωσης κάποιων μικρών βλαβών, αυτά τα ονομάζει ο Γαληνός και *ἐπανορθωτικά*.

Ἐπειτα ἀπὸ αὐτὲς τις διευκρινίσεις σχετικά με τὴ φύση τῶν φυλακτικῶν υγιεινῶν αἰτιῶν, ὁ Γαληνός θὰ διακρίνει δύο κατηγορίες αἰτιῶν που ασκοῦν ἐπίδραση στο ἀνθρώπινο σῶμα καὶ προξενοῦν μεταβολές. Ἀφενὸς πρόκειται γιὰ τὰ αἰτία ἐξ ἀνάγκης, τὰ ὁποῖα εἶναι ἐκεῖνα που ἔχουν νὰ κάνουν με τὴν ἰατρική, γιὰτὶ ἀφοροῦν ὅλες τις δραστηριότητες τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τις ὁποῖες δε γίνεται νὰ ἀπέχει· ἀναγκαστικά, λοιπόν, ὁ ἀνθρώπος θὰ ἐρθεῖ σε ἐπαφή με τὴν ἀτμόσφαιρα, θὰ κινηθεῖ ἢ θὰ μείνει ἀδρανής, θὰ κοιμηθεῖ, θὰ τραφεῖ, θὰ ἀποβάλλει ἢ θὰ κατακρατήσῃ οὐσίες στο σῶμα τοῦ καὶ θὰ ἔχει συναισθήματα καὶ πάθη.

¹⁴¹ *Τέχνη Ἰατρική*: 366 – 372.

Από όλες αυτές τις δραστηριότητες μπορούν να προκληθούν αλλοιώσεις στο σώμα, οι οποίες έχουν να κάνουν με την υπερίσχυση μιας εκ των τεσσάρων βασικών ποιότητων, οπότε εκεί δημιουργούνται τα νοσηρά αίτια, λόγω της υπέρβασης του μέτρου. Με την κατάλληλη, όμως, προσαρμογή των παραπάνω δραστηριοτήτων στη φύση του κάθε σώματος, μπορούν αυτές να αποτελέσουν υγιεινά αίτια και να συμβάλλουν στη συντήρηση ή στην αποκατάσταση της υγείας. Η δεύτερη μεγάλη κατηγορία αιτίων που προκαλούν αλλοιώσεις είναι τα *οὐκ ἐξ ἀνάγκης*, δηλαδή εκείνα με τα οποία ο άνθρωπος δεν έρχεται αναγκαστικά σε επαφή, κι είναι, για παράδειγμα, οι τραυματισμοί από ξίφη και θηρία. Με αυτά ασχολείται και πάλι η ιατρική, αλλά μόνο στον τομέα της θεραπευτικής, όχι, όπως είναι εύλογο, για λόγους πρόληψης.

Επανερχόμενοι στην ανάλυση των υγιεινών αιτίων από τον Γαληνό, είναι καίριο να σταθούμε στην αντιμετώπισή του απέναντι στο τι είναι η υγεία, τι είναι η νόσος και πώς αυτή προκαλείται. Γράφει, λοιπόν, ο Περγαμηνός *ιατρός* ότι οι δραστηριότητες που αναφέρθηκαν στα αναγκαστικά αίτια είναι παράγοντες διατήρησης της υγείας, αν και εφόσον γίνονται με μέτρον και δε φτάνουν στην υπερβολή. Το πέρασμα στην υπερβολή ή την έλλειψή τους καθιστά αυτές τις δραστηριότητες νοσηρά αίτια. Έτσι, τα κριτήρια που πρέπει να τίθενται είναι η *ποιότης* και η *ποσότης* σε ό,τι κάνει ή προσλαμβάνει ένα σώμα, στην τροφή, στον ύπνο, στην κίνηση, στα συναισθήματα, οπουδήποτε. Επιπλέον, πολύ σημαντικός παράγοντας είναι ο *καιρός*, η χρονική καταλληλότητα, δηλαδή, κάθε ενέργειας, ώστε να είναι συμβατή με τις εκάστοτε ανάγκες του σώματος.

Η χρυσή τομή, λοιπόν, που προτείνει ο Γαληνός είναι η ισορροπία, η *συμμετρία*, για την οποία μιλά αναλυτικά στη σελίδα 370. Όταν, δηλαδή, ένα σώμα είναι ισορροπημένο και υγιές (*εὐκρατον*), τότε του ταιριάζει και η απόλυτη ισορροπία όλων των δραστηριοτήτων του. Όταν, για κάποιο

λόγο, η ισορροπία του διαταραχθεί, τότε πρέπει ανάλογα να προσαρμοστεί η ισορροπία και όλων των δραστηριοτήτων, με βάση, όμως, τον περιβάλλοντα αέρα, ο οποίος δεν πρέπει να δημιουργεί στο σώμα ούτε θερμότητα υπερβολική ούτε ψύχος. Τα κριτήρια που διαμορφώνουν αυτήν την ισορροπία στις δραστηριότητες λαμβάνονται, ουσιαστικά, από την ίδια τη φύση του πάσχοντος σώματος, το οποίο καθοδηγεί τόσο τον θεραπευτή όσο και το ίδιο το άτομο που νοσεί στην προτίμηση ή την απομάκρυνση από κάποια τροφή, στον περισσότερο ή λιγότερο ύπνο, στην εκγύμναση ή τη διακοπή της, αλλά και στη συνειδητοποίηση της ανάγκης για ηρεμία και αποφυγή κάθε υπερβολής στα ψυχικά πάθη¹⁴². Όλα πρέπει να γίνονται με βάση τη μεσότητα, να είναι ποιοτικά και τίποτα να μην αποφεύγεται εντελώς, εκτός αν υπάρχει σοβαρός και προφανής λόγος.

Από την εξέταση των παραπάνω αποσπασμάτων του έργου *Τέχνη Ιατρική*, μπορεί να γίνει σαφές ότι η μέθοδος της εμπιστοσύνης στις αισθήσεις, τη λογική και τους λογικούς συλλογισμούς εφαρμόζεται και τηρείται πιστά από τον Γαληνό. Τα αποσπάσματα που παρουσιάστηκαν καταδεικνύουν ότι ο Περγαμηνός *ιατρός* έδινε μεγάλη σημασία στην παρατήρηση, μέσω των αισθήσεων, των συμπτωμάτων ενός ασθενούς κι έπειτα, στηριζόμενος στη λογική, προέβαινε στη διάγνωση, αφού, όμως, είχε καταρτίσει πρώτα ένα οργανωμένο σύστημα θεωρητικών γνώσεων, πάνω στο οποίο στήριζε την πρακτική του δραστηριότητα. Συνεπώς, μπορούμε και στην περίπτωση του, όπως είδαμε και στα ιπποκρατικά κείμενα, να μιλήσουμε για σύζευξη θεωρίας και πράξης.

¹⁴² Ακόμη και η σαρκική επαφή δεν πρέπει να αποφεύγεται κατά τον Γαληνό, ο οποίος δε συμφωνεί με τον Επίκουρο και την άποψή του περί ερωτικής αποχής (βλ. *Προσφώνησις* LI).

Γ. Συγκριτική εξέταση της ιπποκρατικής και της γαληνικής μεθόδου

Τα αποσπάσματα των ιπποκρατικών και γαληνικών κειμένων που εξετάστηκαν παραπάνω καταδεικνύουν τα άφθονα κοινά σημεία που υπάρχουν μεταξύ της μεθόδου των ιπποκρατικών *ιατρῶν* και εκείνης του Γαληνού. Εύλογο, βέβαια, είναι αυτό, ιδιαίτερα αν αναλογιστεί ο μελετητής ότι ο Γαληνός θαύμαζε απεριόριστα τον Ιπποκράτη και τον θεωρούσε ως αξεπέραστο πρότυπο. Ωστόσο, φαίνεται ότι ο Γαληνός εξέλιξε τα όσα υιοθέτησε από την ιπποκρατική μέθοδο και τους έδωσε τη δική του, ξεχωριστή οπτική. Στη συνέχεια, θα λάβουμε ένα προς ένα τα σημεία που απαρτίζουν τη θεωρητική μεθοδολογία των δύο *ιατρῶν* και θα τα συγκρίνουμε μεταξύ τους.

Ξεκινώντας από τα ιπποκρατικά κείμενα, είδαμε στο *Περὶ Ἀρχαίης Ἱητρικῆς* ότι ο συγγραφέας τόνισε τη σημασία της έρευνας, η οποία, από τα πολύ παλαιά χρόνια, έδωσε σπουδαίες ανακαλύψεις και δημιούργησε ένα ευρύ πεδίο ιατρικών γνώσεων, το οποίο πρέπει να αποτελεί αντικείμενο μελέτης του κάθε επίδοξου νέου θεραπευτή. Η έρευνα συνδυάζεται με το πείραμα κι από εκεί προκύπτουν τα πορίσματα που επιτρέπουν στον *ιατρὸν* να εξαγάγει γενικότερα συμπεράσματα και να εντάσσει σε κατηγορίες την πληροφορία που αποκτά, ώστε να είναι σε θέση να διαγιγνώσκει και να θεραπεύει όσο το δυνατό περισσότερες νόσους, ανατρέχοντας στον νοητό «πίνακα» γνώσεων που έχει καταρτίσει. Εδώ πρόκειται, επομένως, για τον ιδανικό συνδυασμό θεωρίας και πράξης, για τον οποίο ήταν αξιοθαύμαστοι οι ιπποκρατικοί, μολονότι είχαν θεωρηθεί κατά καιρούς απλοί εμπειριστές¹⁴³. Η θεωρητική γνώση στηρίζει και προάγει την πρακτική ενασχόληση, γιατί αποτελεί το

¹⁴³ Smith 2002: 208 – 209.

υπόβαθρο πάνω στο οποίο ο θεραπευτής θα βασιστεί, ώστε να φτάσει στο ορθό συμπέρασμα. Τα παραπάνω δεν μπορούν να εφαρμοστούν αν δεν υπάρχει εμπιστοσύνη στη λογική, η οποία τονίστηκε και στο *Περὶ Ἀρχαίης Ἱητρικῆς* αλλά και στο *Περὶ Τέχνης*. Στο τελευταίο, ο συγγραφέας του είδαμε ότι προέβαλε έντονα τη σημασία των λογικών συλλογισμών, οι οποίοι έχουν τη δυνατότητα να παρακάμπτουν την αδυναμία της ιατρικής να βλέπει και να ακούει συμπτώματα νόσων μη ορατών. Στο κείμενο *Παραγγελίαι*, ο συγγραφέας του παρουσίασε το σχήμα *αἴσθησις - λογισμός - ἀληθείη*, το οποίο στηρίζεται στην παρατήρηση της κλινικής εικόνας του ασθενούς και τη συλλογή των συμπτωμάτων της νόσου με στόχο να οδηγείται στην εξαγωγή του συμπεράσματος, το οποίο προκύπτει από τη λογική επεξεργασία των στοιχείων που συνέλεξαν οι αισθήσεις.

Από τα παραπάνω, συνάγεται ότι ο συνδυασμός θεωρίας και πράξης, ο οποίος παίρνει σάρκα και οστά μέσα από τη σύζευξη αισθήσεων (παρατήρησης) και λογικής, είχε καθοριστική σημασία για τους ιπποκρατικούς. Όπως προέκυψε και από τα αποσπάσματα των έργων που μελετήθηκαν, οι *ιατροὶ* αυτοὶ είχαν βρει τη χρυσή τομή μεταξύ θεωρητικής και πρακτικής ενασχόλησης της ιατρικής, εφόσον στήριζαν τις διαγνώσεις και τις θεραπείες τους πάνω σε ερείσματα γνώσης που είχε κατακτηθεί μέσα από την έρευνα και το πείραμα. Έτσι, δεν έδιναν βαρύτητα σε μια μόνο από τις δύο πλευρές, αλλά ισορροπούσαν μεταξύ και των δύο, γι' αυτό και όλες οι μεταγενέστερες σχολές ιατρικής φιλοδοξούσαν να χαρακτηριστούν «συνεχιστές» του Ιπποκράτη¹⁴⁴.

Περνώντας, τώρα, στον Γαληνό, είδαμε στο *Περὶ τῆς ἀρίστης διδασκαλίας* ότι κι αυτός έκανε λόγο για τον απαραίτητο συνδυασμό αισθήσεων (παρατήρησης) και λογικής, τεκμηριώνοντας αυτήν του την

¹⁴⁴ Ackerknecht 1998: 98 – 104.

άποψη στρεφόμενος εναντίον του Φαβωρίνου και υποστηρίζοντας ότι δεν είναι δυνατό να μη λαμβάνει ένας επιστήμονας τίποτα ως ακλόνητο, γιατί, με τον τρόπο αυτό, δε θα υπήρχε επιστήμη. Έτσι, δέχεται ως αξίωμα την εμπιστοσύνη στις αισθήσεις και τη λογική, εκ των οποίων η καθεμιά επιτελεί διαφορετικό ρόλο, τον οποίο παρουσιάζει στο *Τέχνη Ιατρική* – οι αισθήσεις ασχολούνται με την παρατήρηση των εξωτερικών ορατών συμπτωμάτων και η λογική με την ανάπτυξη συλλογισμών για όσα πρέπει να συλληφθούν με τη νόηση. Για τον Γαληνό, ένας *ιατρός* μπορεί να γίνει σεβαστός μόνο εάν στηρίζει τη γνώση του πάνω σε γερά θεμέλια, τα οποία να μην μπορούν να ανατραπούν εύκολα. Τα θεμέλια αυτά είναι η πίστη στο ότι η γνώση υπάρχει, μπορεί να κατακτηθεί και ο νέος *ιατρός* οφείλει να καταβάλλει προσπάθεια για να μάθει, αλλά και για να γνωρίσει πώς να μαθαίνει, γι' αυτό και ο Γαληνός δεσμεύεται ότι μπορεί να διδάξει τα κατάλληλα «εργαλεία» ανεύρεσης της αλήθειας.

Στο έργο *Τέχνη Ιατρική* που εξετάστηκε στη συνέχεια, διαπιστώθηκε ότι ο Γαληνός εφάρμοζε πιστά τη μέθοδο που εξήγγειλε στο προηγούμενο έργο κι έτσι παρατηρήσαμε ότι συνέλεξε και οργάνωσε ένα εκτενές σύνολο πληροφοριών σχετικά με την ιατρική τέχνη, το οποίο χώρισε σε γένη, είδη και μικρότερες ακόμη ομάδες, ως μια γενική επισκόπηση της ιατρικής και των στοιχείων που την απαρτίζουν. Αυτό το σύνολο γνώσεων το κατάρτισε και το συστηματοποίησε σαφώς με τη λογική ως βάση, στηριζόμενος σε πορίσματα από τις κλινικές του παρατηρήσεις, και, ακόμη πιο σημαντικό, διακρίνεται στο παρόν κείμενο η προτίμηση του Γαληνού στη διατύπωση λογικών συλλογισμών, όπως είδαμε, λόγου χάρη, στην ανάλυση που έκανε για τα υγιεινά αίτια. Έτσι, ο τρόπος διαχείρισης του υλικού του, που καταδεικνύει τον τρόπο σκέψης και εξάσκησης της θεραπευτικής του ιδιότητας, μας οδηγεί στο να συμπεράνουμε ότι πρόκειται για έναν άνθρωπο πολυδιάστατο και φιλέρευνο, έναν επιστήμονα της εποχής του, που στηρίζεται στη δύναμη

της αποδεικτικής λογικής, προκειμένου να βασίσει την επιστημονική του γνώση σε στέρεα ερείσματα.

Στο σημείο αυτό αξίζει να τονίσουμε τις κοινές διαστάσεις που υπάρχουν μεταξύ των μεθόδων των δύο αρχαίων *ιατρῶν*. Η κλινική παρατήρηση των συμπτωμάτων των ασθενών, που βασίζεται στα ερεθίσματα που προσλαμβάνει με τις αισθήσεις του ο *ιατρός* από τον ασθενή, καταλαμβάνει και στους δύο τη σπουδαιότερη θέση, γιατί από την κλινική παρατήρηση προκύπτουν τα συμπεράσματα που, με βάση τους λογικούς συλλογισμούς, θα αποτελέσουν τη διάγνωση και θα οδηγήσουν στην εύρεση της κατάλληλης θεραπείας. Από την άλλη, και οι δύο *ιατροὶ* προβάλλουν τη σημασία της εξατομίκευσης της ιατρικής, με το σκεπτικό ότι κανένα ανθρώπινο σώμα δεν είναι το ίδιο με κάποιο άλλο, επομένως ο τρόπος διάγνωσης και η θεραπεία πρέπει να αναπροσαρμόζονται στην εκάστοτε περίπτωση. Η πιο σημαντική, ίσως, διαπίστωση που προκύπτει από τη μελέτη της θεωρητικής μεθοδολογίας των ιπποκρατικών και του Γαληνού είναι ότι, και στις δύο πλευρές, έχουμε να κάνουμε με αξίες που στηρίζονται σε βάσεις ορθολογικές και επιστημονικές, για τα δεδομένα της εποχής τους, και αναμφισβήτητα αποτέλεσαν ακλόνητα θεμέλια για την ιατρική επιστήμη των επόμενων αιώνων, δίνοντας αξία στην κριτική σκέψη και διορατικότητα του *ιατροῦ* και απέχοντας από κάθε υπερφυσική ή επιπόλαιη αντιμετώπιση των νόσων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Ο ΑΡΙΣΤΟΣ ΙΑΤΡΟΣ

Το τελευταίο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας έχει ως αντικείμενο τη διερεύνηση των αρετών που έπρεπε να διαθέτει ο καλός *ιατρός*, όχι τόσο σε σχέση με την πρακτική εξάσκηση της ιατρικής, αλλά κυρίως στον τομέα της ηθικής. Η βαρύτητα θα δοθεί, επομένως, στην ιατρική δεοντολογία που προβάλλεται μέσα από τα κείμενα, η οποία καθορίζει και διαμορφώνει ένα γενικό πλαίσιο κανόνων μέσα στο οποίο όφειλε να κινείται ο θεραπευτής. Η μελέτη των κατάλληλων αποσπασμάτων από τα ιπποκρατικά και γαληνικά έργα θα συμβάλει στην κατανόηση του πνεύματος της αρχαίας ιατρικής και στη διαμόρφωση της εικόνας του άριστου *ιατροῦ* όπως εμφανίζεται στα κείμενα.

A. Ο ιπποκρατικός *ιατρός*

ι. Περί Εὐσχημοσύνης

Όπως παρουσιάστηκε και στο πρώτο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας, στο κείμενο *Περί Εὐσχημοσύνης* γίνεται συσχετισμός της ιατρικής τέχνης με τη φιλοσοφία, καθώς ο συγγραφέας αναφέρει ότι υπάρχουν πολλά κοινά χαρακτηριστικά μεταξύ τους, γιατί όλα τα στοιχεία της φιλοσοφίας βρίσκονται και στην ιατρική¹⁴⁵. Ο *ιατρός* – φιλόσοφος χαρακτηρίζεται ισόθεος, γιατί η φιλοσοφική του ενασχόληση τον κάνει να είναι αφιλάργυρος, σεμνός, σοφός, ήρεμος, ετοιμόλογος,

¹⁴⁵ Βλ. *Περί Εὐσχημοσύνης*: 5.

καθαρός, να έχει ευθυκρισία και να είναι ελεύθερος από δεισιδαιμονίες. Έπειτα παρουσιάζει πιο συγκεκριμένα τις αρετές που πρέπει να έχει ο καλός *ιατρός*: οφείλει ώστε η γενική του εικόνα, τόσο η εξωτερική όσο και η εσωτερική, να είναι μετρημένη και να μην υπερβάλλει σε τίποτα, ούτε στην ευθυμία ούτε στην αυστηρότητα, αλλά να δείχνει ισορροπία κυρίως ως προς τις συζητήσεις που κάνει με τους ασθενείς του¹⁴⁶. γιατί εκείνοι κάνουν πολλά λάθη, λένε ψέμματα συχνά και δε συμμορφώνονται εύκολα στις ιατρικές υποδείξεις¹⁴⁷.

Στις παραγράφους 8, 9 και 10 που ακολουθούν, ο συγγραφέας του *Περὶ Εὐσχημοσύνης* περιγράφει όλες τις διαδικασίες που πρέπει να έχει φροντίσει από πριν ο *ιατρός* να γίνουν και να ολοκληρωθούν, ώστε να είναι πανέτοιμος, οποιαδήποτε ώρα τον καλέσουν, να προσφέρει τις υπηρεσίες του. Πρέπει τα εργαλεία του να είναι καθαρά και ταξινομημένα, να γνωρίζει άριστα τη φαρμακολογία και, πρωτίστως, να επιμελείται για την υγιεινή όλων των κλινικών εξετάσεων που κάνει¹⁴⁸. Περισσότερο απ' όλα, όμως, ο συγγραφέας δίνει έμφαση στη συμπεριφορά του *ιατροῦ* όταν μπαίνει στο δωμάτιο του ασθενούς, όπου

¹⁴⁶ *Περὶ Εὐσχημοσύνης*: 7: Ὅντων οὖν τοιουτέων τῶν προειρημένων ἀπάντων, χρή τὸν ἱητρὸν ἔχειν τινὰ εὐτραπελίην παρακειμένην· τὸ γὰρ αὐστηρὸν δυσπρόσιτον καὶ τοῖσιν ὑγιαίνουσι καὶ τοῖσι νοσέουσιν. Τηρεῖν δὲ χρή ἑωυτὸν ὅτι μάλιστα, μὴ πολλὰ φαίνοντα τῶν τοῦ σώματος μερέων, μηδὲ πολλὰ λεσχηνεύομενον τοῖσιν ιδιώτησιν, ἀλλὰ τὰναγκαῖα· νομίζειν γὰρ τῶντὸ βίη εἶναι ἐς πρόκλησιν θεραπήης. Ποιέειν δὲ κάρτα μηδὲν περιέργως αὐτέων, μηδὲ μετὰ φαντασίης· ἐσκέφθω δὲ ταῦτα πάντα, ὅκως ἢ σοι προκατηρτισμένα ἐς τὴν εὐπορίην, ὡς δέοι· εἰ δὲ μὴ, ἐπὶ τοῦ χρέους ἀπορίη ἀηδής.

¹⁴⁷ *Περὶ Εὐσχημοσύνης*: 14: Ἐπιτηρεῖν δὲ δεῖ καὶ τὰς ἀμαρτίας τῶν καμνόντων, δι' ὧν πολλοὶ πολλάκις διεψεύσαντο ἐν τοῖσι προσάρμασι τῶν προσφερομένων· ἐπεὶ τὰ μισητὰ ποτήματα οὐ λαμβάνοντες, ἢ φαρμακευόμενοι ἢ θεραπευόμενοι, ἀνηρέθησαν· καὶ αὐτῶν μὲν οὐχ ὡς ὁμολογίην τρέπεται τὸ ποιηθὲν, τῷ δὲ ἱητρῷ τὴν αἰτίην προσῆψαν.

¹⁴⁸ *Περὶ Εὐσχημοσύνης*: 8 (ενδεικτικά): Μελετᾶν δὲ χρή ἐν ἱητρικῇ ταῦτα μετὰ πάσης καταστολῆς, περὶ ψηλαφίης, καὶ ἐγχρίσιος, καὶ ἐγκαταντλήσιος, πρὸς τὴν εὐρυθμίην τῶν χειρέων, περὶ τιλμάτων, περὶ σπληνῶν, περὶ ἐπιδέσμων, περὶ τῶν ἐκ καταστάσιος, περὶ φαρμάκων, ἐς τραύματα καὶ ὀφθαλμικά, καὶ τουτέων τὰ πρὸς τὰ γένεα, ἴν' ἢ σοι προκατηρτισμένα ὄργανά τε καὶ μηχαναὶ καὶ σίδηρος καὶ τὰ ἐξῆς· ἢ γὰρ ἐν τουτέοισιν ἀπορίη ἀμηχανίη καὶ βλάβη ἐστίν. Ἔστω δὲ σοι ἐτέρη παρέξοδος ἢ λιτοτέρη πρὸς τὰς ἀποδημίας ἢ διὰ χειρέων· ἢ δ' εὐχερεστάτη διὰ μεθόδων· οὐ γὰρ οἷόν τε διέρχεσθαι πάντα τὸν ἱητρὸν.

οφείλει να δείχνει, ουσιαστικά, την ανωτερότητά του και να εμπνέει το σεβασμό σε όλους. Πρέπει να προσέχει τα πάντα, από τον τρόπο που θα καθίσει έως τον τρόπο που θα μιλήσει, τόσο στον ασθενή όσο και στους συγγενείς του, οι οποίοι συχνά δυσχεραίνουν το έργο του *ιατροῦ*. Κύριο μέλημά του, όμως, θα είναι ο ασθενής, γι' αυτό και πρέπει να είναι προσεκτικός στην εξέταση, τη διάγνωση αλλά και τη θεραπεία που θα προτείνει, στηρίζοντάς τον ψυχολογικά, υποδεικνύοντάς του τι πρέπει να κάνει, χωρίς περιττές λεπτομέρειες, ειδικά για την πρόγνωση της νόσου του, οι οποίες μάλλον θα τον τρομάξουν παρά θα τον ωφελήσουν¹⁴⁹. Κι όλα αυτά είναι απαραίτητα, καταλήγει ο συγγραφέας του κειμένου, διότι υπάρχει πάντα ο κίνδυνος, αν κάτι δεν πάει καλά, να κατηγορηθεί ο θεραπευτής κι αυτό θα έχει επιπτώσεις στη φήμη του· γι' αυτό πρέπει να έχει τον απόλυτο έλεγχο των πράξεών του, ώστε οποιαδήποτε αποτυχία να μη θεωρηθεί δική του υπαιτιότητα, αλλά και η επιτυχία του να αποδοθεί σ' εκείνον, ώστε να επαινεθεί και ο ίδιος αλλά και όσοι μαθητεύσουν κοντά του¹⁵⁰.

ii. Περί Ἰητροῦ

Απόψεις παρεμφερείς με εκείνες του συγγραφέα του *Περί Εὐσχημοσύνης* θα βρούμε και στο έργο *Περί Ἰητροῦ*. Ο συγγραφέας του δίνει γενικές συμβουλές χειρουργικής, αναφερόμενος στην κατάλληλη χρήση των εργαλείων, αλλά και σε πρακτικές, όπως τα καταπλάσματα,

¹⁴⁹ *Περί Εὐσχημοσύνης*: 12, 13, 16.

¹⁵⁰ *Περί Εὐσχημοσύνης*: 18: *Τοιούτων οὖν ἐόντων τῶν πρὸς εὐδοξίην καὶ εὐσχημοσύνην τῶν ἐν τῇ σοφίῃ καὶ ἰητρικῇ καὶ ἐν τῆσιν ἄλλησι τέχνησι, χρὴ τὸν ἰητρὸν διειληφῶτα τὰ μέρηα περὶ ὧν εἰρήκαμεν, περιεννύμενον πάντοτε τὴν ἑτέραν διατηρέοντα φυλάσσειν, καὶ παραδιδόντα ποιέεσθαι· εὐκλεᾶ γὰρ ἐόντα πᾶσιν ἀνθρώποισι διαφυλάσσεται· οἳ τε δι' αὐτέων ὀδεύσαντες δοξασταὶ πρὸς γονέων καὶ τέκνων· κῆν τινες αὐτέων μὴ πολλὰ γινώσκωσιν, ὑπ' αὐτέων τῶν πρηγμάτων ἐς σύνεσιν καθίστανται.*

τις βεντούζες και τις επιδέσεις¹⁵¹. Το κομμάτι, όμως, που αξίζει της προσοχής μας εδώ είναι η πρώτη παράγραφος του κειμένου, στην οποία δίδονται τα χαρακτηριστικά του καλού θεραπευτή, κυρίως σε σχέση με τα ψυχικά του χαρίσματα, τα οποία συμπληρώνουν εκείνα του *Περὶ Εὐσχημοσύνης*:

Ἱητροῦ μὲν ἐστὶ προστασίη, ὁρῆν εὐχρως τε καὶ εὐσαρκος πρὸς τὴν ὑπάρχουσαν αὐτῷ φύσιν· ἀξιοῦνται γὰρ ὑπὸ τῶν πολλῶν οἱ μὴ εὐ διακειμένοι τὸ σῶμα οὕτως, οὐδ' ἂν ἐτέρων ἐπιμεληθῆναι καλῶς· ἔπειτα τὰ περὶ αὐτὸν καθαρῶς ἔχειν, ἐσθῆτι χρηστῇ καὶ χρίσμασιν εὐδόμοις, ὁδμὴν ἔχουσιν ἀνυπόπτως· πρὸς ἅπαντα ταῦτα γὰρ ἡδέως ἔχειν ξυμβαίνει τοὺς νοσέοντας. Δεῖ δὲ σκοπέειν τάδε περὶ τὴν ψυχὴν τὸν σώφρονα, μὴ μόνον τὸ σιγᾶν, ἀλλὰ καὶ περὶ τὸν βίον [τὸ] πάνυ εὐτακτον, μέγιστα γὰρ ἔχει πρὸς δόξαν ἀγαθὰ, τὸ δὲ ἦθος εἶναι καλὸν καὶ ἀγαθὸν, τοιοῦτον δ' ὄντα πᾶσι καὶ σεμνὸν καὶ φιλάνθρωπον· τὸ γὰρ προπετὲς καὶ τὸ πρόχειρον καταφρονεῖται, κἂν πάνυ χρήσιμον ἦ· σκεπτέον δὲ ἐπὶ τῆς ἐξουσίας· τὰ γὰρ αὐτὰ παρὰ τοῖς αὐτέοις σπανίως ἔχοντα ἀγαπᾶται. Σχήμασι δὲ, ἀπὸ μὲν προσώπου σύννον μὴ πικρῶς· ἀνθάδης γὰρ δοκέει εἶναι καὶ μισάνθρωπος, ὁ δὲ εἰς γέλωτα ἀνιέμενος καὶ λίην ἰλαρὸς φορτικὸς ὑπολαμβάνεται· φυλακτέον δὲ τὸ τοιοῦτον οὐχ ἥκιστα. Δίκαιον δὲ πρὸς πᾶσαν ὁμιλίην εἶναι· χρή γὰρ πολλὰ ἐπικουρέειν δικαιοσύνην· πρὸς δὲ ἱητρὸν οὐ μικρὰ συναλλάγματα τοῖσι νοσοῦσιν ἐστίν· καὶ γὰρ αὐτοὺς ὑποχειρίους ποιέουσι τοῖς ἱητροῖς, καὶ πᾶσαν ὥρην ἐντυγχάνουσι γυναῖξιν, παρθένοις, καὶ τοῖς ἀξίοις πλείστου κτήμασιν· ἐγκρατέως οὖν δεῖ πρὸς ἅπαντα ἔχειν ταῦτα. Τὴν μὲν οὖν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα οὕτω διακεῖσθαι.

Ο συγγραφέας του *Περὶ Ἱητροῦ* τονίζει, λοιπόν, αρχικά τη σημασία της περιποιημένης εμφάνισης του θεραπευτή, μέσα από ένα αναλογικό επιχείρημα, που ισχύει μέχρι τις μέρες μας στις συνειδήσεις των ασθενών·

¹⁵¹ *Περὶ Ἱητροῦ*: 4, 6-13.

«πώς είναι δυνατόν», θα σκεφτεί ο ασθενής που βλέπει έναν απεριποίητο, ασθενικό ή βρώμικο γιατρό, «να εμπιστευτώ την υγεία μου στα χέρια του;» Αυτή η πολύ συνηθισμένη σκέψη σήμερα βρίσκεται και στην αρχή του κειμένου που εξετάζουμε. Αφού τονίσει τη σημασία του ευπαρουσίαστου *ιατροῦ*, ο συγγραφέας περνά έπειτα στο χαρακτήρα του. Ο σώφρων *ιατρός* πρέπει να έχει ήθος, τιμιότητα, να είναι καλός κάγαθος, εχέμυθος και οργανωμένος και στην προσωπική του ζωή, η οποία επηρεάζει την επαγγελματική του δραστηριότητα. Οφείλει να φροντίζει για την καλή του φήμη μέσα από τις ορθές του πράξεις, την τιμιότητα, τη δικαιοσύνη, τη σεμνότητα και την αγάπη του προς τον συνάνθρωπο, γιατί ό,τι ξεχωριστό θα προσφέρει, αυτό και εκτιμάται. Τέλος, ο συγγραφέας του κειμένου θα τονίσει τη σημασία της έκφρασης του προσώπου, η οποία, όπως είδαμε και στο *Περὶ Εὐσχημοσύνης*, είναι καθοριστική για την εντύπωση που προκαλεί στους υπόλοιπους ο *ιατρός*, γι' αυτό και πρέπει να ισορροπεί μεταξύ της σοβαρότητας και της ευθυμίας, ώστε να μη γίνεται κουραστικός στους άλλους, αλλά να διεκδικεί το σεβασμό τους.

Το τελευταίο απόσπασμα αυτού του κειμένου που είναι καίριο να εξετάσουμε είναι η παράγραφος 5. Εδώ προτείνεται η υιοθέτηση της κατάλληλης ταχύτητας στις χειρουργικές επεμβάσεις, με στόχο ο ασθενής να μην υποφέρει. Στις περιπτώσεις, δηλαδή, όπου απαιτείται μία και μόνο τομή, αυτή πρέπει να γίνει όσο το δυνατό γρηγορότερα, ώστε ο ασθενής να μην πονά για πολλή ώρα. Όταν, όμως, χρειάζεται να γίνουν περισσότερες τομές, εκεί η βραδύτητα είναι προτιμητέα, γιατί τα διαλείμματα θα ανακουφίσουν κάπως τον πόνο του πάσχοντος¹⁵².

¹⁵² *Περὶ Ἰητροῦ: 5: Ἐπὶ δὲ τῶν χειρουργιῶν, ὅσαι διὰ τομῆς εἰσιν ἢ καύσιος, τὸ ταχέως ἢ βραδέως ὁμοίως ἐπαινεῖται· χρήσις γὰρ ἔστιν ἀμφοτέρων αὐτῶν. Ἐν οἷς μὲν γὰρ ἔστι διὰ μῆς τομῆς ἢ χειρουργία, χρή ποιέεσθαι ταχεῖαν τὴν διαίρεσιν· ἐπεὶ γὰρ συμβαίνει τοὺς τεμνομένους πονέειν, τὸ λυπέον μὲν ὡς ἐλάχιστον χρόνον δεῖ παρεῖναι· τοῦτο δὲ ἔσται ταχείης τῆς τομῆς γενομένης. Ὅπου δὲ πολλὰς ἀναγκαῖον γενέσθαι τὰς τομὰς, βραδείη χρηστέον τῇ χειρουργίᾳ· τὸ μὲν γὰρ ταχὺ ξυνεχῆ ποιέει τὸν πόνον καὶ πουλύν· τὸ δὲ διαλιπὸν ἀνάπαυσιν ἔχει τινὰ τοῦ πόνου τοῖς θεραπευομένοις.*

Μπορούμε, συνεπώς, να κάνουμε λόγο εδώ για μια ενδιαφέρουσα αναφορά στα δικαιώματα του ασθενούς, στα οποία, εκτός της θεραπείας, εντάσσεται και ο στόχος της μείωσης του πόνου, ειδικά όταν αυτός προέρχεται από θεραπευτικές μεθόδους.

iii. Παραγγελία

Το κείμενο *Παραγγελία* περιέχει, εκτός από στοιχεία που συγκροτούσαν την ιπποκρατική μέθοδο, δηλαδή την εμπιστοσύνη στις αισθήσεις και τη λογική, και ένα εκτενές κομμάτι που είναι αφιερωμένο σε ηθικούς κανόνες που πρέπει να διέπουν την εξάσκηση της ιατρικής. Ξεκινώντας από την παράγραφο 2, ο συγγραφέας του κειμένου προτρέπει τους ιατρούς να δίνουν προτεραιότητα στην έμπρακτη απόδειξη των ισχυρισμών τους, χωρίς να παραγκωνίζουν το ρόλο της λογικής· εξάλλου, έχουμε ήδη διαπιστώσει ότι η θεωρητική και η πρακτική γνώση βρίσκονταν σε απόλυτη ισορροπία στους ιπποκρατικούς. Αλλά για να επιτύχει αυτή η μέθοδος, πρέπει ο ιατρός να δείχνει αφοσίωση στην τέχνη του, ώστε να αποκτήσει την εμπειρία που θα του προσδώσει την ικανότητα να γίνεται αλάνθαστος, ή, τουλάχιστον, θα τον διδάξει, ώστε να ενεργεί με σύνεση και ωριμότητα, κάνοντας όσο το δυνατό λιγότερα λάθη¹⁵³.

Είναι ενδιαφέρον το γεγονός ότι στα πρωταρχικά χαρακτηριστικά του καλού ιατροῦ ο συγγραφέας των *Παραγγελιών* τοποθετεί την

¹⁵³ *Παραγγελία*: 2: Τῶν δ' ὡς λόγου μόνου ξυμπεραινομένων μὴ εἶη ἐπαύρασθαι, τῶν δὲ ὡς ἔργου ἐνδείξιος· σφαιερὴ γὰρ καὶ εὐπταιστος ἢ μετ' ἀδολεσχίης ἰσχύρισις. Διὸ καὶ καθόλου δεῖ ἔχεσθαι τῶν γινομένων, καὶ περὶ ταῦτα μὴ ἐλαχίστως γίνεσθαι, ἣν μέλλη ἔξειν ῥηϊδίην καὶ ἀναμάρτητον ἔξιν, ἣν δὴ ἰητρικὴν προσαγορεύομεν. Κάρτα γὰρ μεγάλην ὠφελίην περιποιήσει τοῖσι γε νοσέουσι καὶ τοῖσι τουτέων δημιουργοῖσιν. Μὴ ὀκνέειν δὲ καὶ παρὰ ἰδιωτέων ἰστορέειν, ἣν τι δοκέη συνοίσειν εἰς καιρὸν θεραπείης. Οὕτω γὰρ δοκέω τὴν ξύμπασαν τέχνην ἀναδειχθῆναι, διὰ τὸ ἐξ ἑκάστου τοῦ τέλους τηρηθῆναι καὶ εἰς ταῦτό ξυναλισθῆναι. Προσέχειν οὖν δεῖ περιπτώσει τῇ ὡς ἐπιτοπὸν, καὶ μετ' ὠφελίης καὶ ἡρεμαιοτήτος μᾶλλον ἢ ἐπαγγελίης καὶ ἀπολογίης τῆς μετὰ πρήξιας.

αποφυγή καθορισμού της αμοιβής του από την αρχή της θεραπείας. Προτάσσει τη σεμνότητα και την επιδίωξη της καλής φήμης από πλευράς του *ιατροῦ*, γιατί, όπως υποστηρίζει, αυτό είναι που θα εκτιμηθεί από τον ασθενή, ενώ το αντίθετο, δηλαδή η συζήτηση για την αμοιβή, ενόσω δεν είναι ακόμη η κατάλληλη ώρα, αγχώνει τον ασθενή και τον κάνει να φοβάται ότι ο *ιατρός* του θα τον εγκαταλείψει, αν δεν υπάρξει συμφωνία ως προς την αμοιβή¹⁵⁴. Έτσι, αυτό που συμβουλεύει εδώ ο ιπποκρατικός συγγραφέας είναι να μη γίνεται ο θεραπευτής φιλάργυρος, αλλά να κρίνει με βάση την οικονομική δυνατότητα του κάθε ασθενούς και να ζητά την ανάλογη αμοιβή. Ακόμη και το να μην αμειφθεί είναι σκόπιμο, αν έχει ευεργετηθεί ο ίδιος από τον ασθενή του στο παρελθόν, ή αν υπάρχει κάποιος άλλος σοβαρός λόγος που δικαιολογεί αυτήν την επιλογή, όπως η προσπάθεια για καλλιέργεια καλής φήμης. «Τους ξένους και τους φτωχούς πρέπει ακόμη πιο πρόθυμα να τους βοηθάμε», γράφει ο συγγραφέας, γιατί αυτό αποδεικνύει περίτρανα την αγάπη του *ιατροῦ* για την επιστήμη του, η οποία είναι, και πρέπει να είναι, υπεράνω διακρίσεων, κοινωνικών τάξεων και χρηματικών αμοιβών. Αλλά το πιο σπουδαίο ακόμη είναι ότι η υγεία του ασθενούς μπορεί να βελτιωθεί, όταν ο τελευταίος αγαπά και εμπιστεύεται τον *ιατρόν* του, καθώς η εμπιστοσύνη αυτή δρα υποστηρικτικά για την ίασή του, εφόσον τονώνει την ψυχολογία του. Επομένως, δε μένει παρά να εστιάσουμε κι εμείς στη διάσημη ιπποκρατική φράση, ότι «όπου υπάρχει αγάπη για τον άνθρωπο, εκεί υπάρχει και αγάπη για την τέχνη»:

Παρακελεύομαι δὲ μὴ λίην ἀπανθρωπίνην εἰσάγειν, ἀλλ' ἀποβλέπειν ἕξ γε περιουσίην καὶ οὐσίην· ὅτε δὲ προῖκα, ἀναφέρων μνήμην εὐχαριστίης

¹⁵⁴ Παραγγελίαι: 4: *Παrainέσιος δ' ἂν καὶ τοῦτο ἐπιδηθεῖη τῆς θεωρίας· εἰ γὰρ ἄρξαιο παρὰ μισθαρίων, ξυμβάλλει γάρ τι καὶ τῷ ξύμπαντι, τῷ μὲν ἀλγέοντι τοιαύτην διανόησιν ἐμποιήσεις τὴν ὅτι ἀπολιπὼν αὐτὸν πορεύσῃ μὴ ξυνθέμενος, ἢ ὅτι ἀμελήσεις, καὶ οὐχ ὑποθήσεις τινὰ τῷ παρεόντι. Ἐπιμελεῖσθαι οὖν οὐ δεῖ περὶ στάσιος μισθοῦ· ἄχρηστον γὰρ ἡγεύμεθα ἐνθύμησιν ὀχλεομένῳ τὴν τοιαύτην...*

προτέρην ἢ παρεούσαν εὐδοκίην. Ἦν δὲ καιρὸς εἶη χορηγίης ξένω τε ἐόντι καὶ ἀπορέοντι, μάλιστα ἐπαρκέειν τοῖσι τοιουτέοισιν· ἦν γὰρ παρῆ **φιλανθρωπίη, πάρεστι καὶ φιλοτεχνίη.** Ἐνιοὶ γὰρ νοσέοντες ἠσθημένοι τὸ περὶ ἑωυτοῦς πάθος μὴ εἶναι ἐν ἀσφαλείῃ, καὶ τῇ τοῦ ἰητροῦ ἐπεικείη εὐδοκέοντες, μεταλλάσσονται ἐς ὑγιείην. Εὖ δ' ἔχει νοσεόντων μὲν ἐπιστατέειν, ἔνεκεν ὑγιείης· ὑγαινότων δὲ φροντίζειν, ἔνεκεν ἀνοσίης· φροντίζειν καὶ ὑγαινότων, ἔνεκεν εὐσχημοσύνης.

Ο συσχετισμός που κάνει ο συγγραφέας εδώ, μεταξύ φιλανθρωπίας και φιλοτεχνίας, είναι χαρακτηριστικός για το πνεύμα της ιπποκρατικής ιατρικής. Η φιλανθρωπία, που έχει εδώ την έννοια της γενικότερης αγάπης προς τον άνθρωπο, η οποία εκδηλώνεται από μέρους του θεραπευτή με την προθυμία του να κάνει καλό στον ασθενή, αποδεικνύει την άδολη αγάπη προς την τέχνη του, γιατί αυτήν βάζει πάνω απ' όλα κι όχι την επιθυμία της καλής αμοιβής ή όποιο άλλο συμφέρον. Έτσι, ο καλός ἰατρός θα προσφέρει τις υπηρεσίες του χωρίς δισταγμό σε όποιον έχει την ανάγκη του, γιατί αυτό επιτάσσει η αγάπη προς την τέχνη του, η οποία πρεσβεύει την προσφορά ωφέλειας και όχι βλάβης: *ὠφελέειν ἢ μη βλάπτειν.*

Ολοκληρώνοντας την εξέταση των *Παραγγελιῶν*, θα σταθούμε σε δύο ακόμη βασικά σημεία που σχετίζονται με την ιατρική δεοντολογία: τη χρησιμότητα των ιατρικών συμβουλίων και τη σπουδαιότητα της ενασχόλησης με την ιατρική από μικρή ηλικία. Στην παράγραφο 8, προτείνεται η συνεργασία των θεραπευτῶν, ώστε να αποφεύγονται τα σφάλματα στις κρίσιμες ώρες μιας νόσου. Αυτό, κατά τον συγγραφέα, δε μειώνει τις ικανότητες του ἰατροῦ, αντιθέτως, ενισχύει το κύρος του, γιατί χρειάζεται, όπως γράφει, θάρρος για να ζητήσεις τη συνδρομή άλλων. Εξάλλου, οι ἰατροὶ εἶναι, κατά την άποψή του, ανώτερα πλάσματα που δεν

έχουν σχέση με τους «αγοραίους» επαγγελματίες¹⁵⁵. Τέλος, στην παράγραφο 13, ο συγγραφέας τονίζει ότι δεν είναι σκόπιμο να έχει κάποιος εμπιστοσύνη σε *ιατρὸν που απέκτησε αργά στη ζωή του τις γνώσεις του, γιατί η μνήμη του δεν τον βοηθάει και τον οδηγεί είτε στην υπερβολή είτε στην έλλειψη συγκέντρωσης και στη σύγχυση*. Γι' αυτό, παροτρύνει να προσέχουν όλοι αυτούς τους *ιατρούς, επειδή έμειναν, τελικά, προσκολλημένοι στη θεωρία, λόγω της μεγάλης τους ηλικίας*¹⁵⁶.

iv. Νόμος

Το ιπποκρατικό αυτό έργο, του οποίου ο τίτλος έχει την έννοια των προϋποθέσεων, στη συγκεκριμένη περίπτωση των απαραίτητων για την ορθή εξάσκηση της ιατρικής τέχνης προϋποθέσεων, διασώζει, παρά τη συντομία του, μια ολοκληρωμένη εικόνα του άριστου *ιατροῦ* κατά την εποχή του Ιπποκράτη.

¹⁵⁵ Παραγγελία: 8: *Περὶ σημασίας τοιαύτης ἄλις ἔστω· ἄνεσις γὰρ καὶ ἐπίτασις νοσέοντος ἐπινέμησιν ἱητρικὴν κέχρηται. Οὐκ ἄσχημον δὲ, οὐδ' ἦν τις ἱητρὸς στενοχωρέων τῷ παρεόντι ἐπὶ τινὶ νοσέοντι καὶ ἐπισκοτεόμενος τῇ ἀπειρίῃ κελεύη καὶ ἐτέρους εἰσάγειν εἴνεκα τοῦ ἐκ κοινολογίας ἱστορήσαι τὰ περὶ τὸν νοσέοντα, καὶ συνεργοὺς γενέσθαι ἐς εὐπορίην βοηθήσιος. Ἐν γὰρ κακοπαθείης παρεδρίῃ, ἐπιτείνοντος τοῦ πάθεος, δι' ἀπορίην τὰ πλεῖστα ἐκκλίνουσι τῷ παρεόντι· θαρρήτερον οὖν ἐν καιρῷ τοιούτῳ· οὐδέποτε γὰρ ἐγὼ τὸ τοιοῦτο ὀριεῦμαι, ὅτι ἡ τέχνη κέκριται περὶ τουτέου. Μηδέποτε φιλονεικείην προσκυρέοντας ἀλλήλοισι καὶ κατασιλλαίνειν· ὁ γὰρ ἂν μεθ' ὄρκου ἔρέω, οὐδέποτε ἱητροῦ λογισμὸς φθονήσειεν ἂν ἐτέρω, ἀκιδνὸς γὰρ ἂν φανείη· ἀλλὰ μᾶλλον οἱ ἀχιστεύοντες ἀγοραίης ἐργασίης πρήσσουσι ταῦτα εὐμαρέως.*

¹⁵⁶ Παραγγελία: 13: *Εὐκτέῃ δὲ καὶ διάθεσις ἐκτὸς εὐσοῦσα ὀψιμαθίης· παρεόντων μὲν οὐδὲν ἐπιτελέει· ἀπεόντων δὲ μνήμη ἀνεκτὴ. Γίνεται τοίνυν πάμμαχος ἀτυχίῃ, μετὰ λύμης νεαρῆς, ἀφροντιστεῦσα εὐπρεπίης, ὀρισμοῖς τε καὶ ἐπαγγελίῃσιν ὄρκοις τε παμμεγέθεσι, θεῶν εἴνεκεν, ἱητροῦ προστατέοντος νόσου, ἀναγνώσιος ξυνεχείης, κατηχήσιός τε ἰδιωτέων φιλαλυστέων λόγους ἐκ μεταφορῆς διαζηλευομένου, καὶ πρηνὴ νοῦσῳ καταπορέωσιν ἠθροισμένοι. Τῶν μὲν οὖν τοιούτων ὅποι ἂν καὶ ἐπιστατήσαιμι, οὐκ ἂν ἐπὶ θεραπιῆς ξυλλόγου αἰτήσαιμι ἂν θαρσαλέως βοηθεῖν· ἱστορίας γὰρ εὐσχήμονος σύνεσις ἐν τοιούτοις διεφθαρμένη. Τουτέων οὖν δι' ἀνάγκην ἀξυνέτων ἐόντων, παρακελεύομαι χρησίμην εἶναι τὴν τριβὴν, μὴ τὴν τήρησιν δογμάτων ἱστορίας. Τίς γὰρ ἐπιθυμεῖ δογμάτων πολυσχιδὴν ἀτρεκέως ἱστορέειν, μὴ γε χειροτριβίης ἀτρεμεότητι; διὸ παραινέω τοιούτοις λέγουσι μὲν προσέχειν, ποιέουσι δὲ ἐγκόπτειν.*

Αρχικά, ο συγγραφέας του κειμένου τονίζει τη σπουδαιότητα της ιατρικής τέχνης, η οποία, όμως, κατά την εποχή του, έχει φτάσει στο σημείο να υστερεί πολύ σε σχέση με τις άλλες τέχνες, εξαιτίας της *ἀμαθίης* πολλών που την ασκούν αλλά και πολλών που την κρίνουν. Η κύρια αιτία που τροφοδοτεί την αμάθεια είναι το γεγονός ότι η πολιτεία δεν έχει θεσπίσει καμιά τιμωρία για όλους αυτούς τους ψεύτικους και ανεπαρκείς γιατρούς, παρά μόνο το ότι πέφτουν σε ανυποληψία¹⁵⁷. Έτσι, όποιος θέλει να ακολουθήσει την ιατρική, πρέπει να απέχει από αυτό το είδος των *ιατρῶν* και να καταπολεμά, κυρίως, την αμάθεια.

Στη συνέχεια, περιγράφονται τα προσόντα του καλού *ιατροῦ*: αυτός που θέλει να μελετήσει σε βάθος την ιατρική, ώστε να πετύχει την *ἀτρεκῆ* γνώση της, πρέπει να έχει εκ φύσεως την κλίση, να λάβει την κατάλληλη διδασκαλία, να βρεθεί στο κατάλληλο περιβάλλον, να ξεκινήσει όσο το δυνατό νωρίτερα τη μελέτη και να δείξει εργατικότητα, καταβάλλοντας την απαραίτητη προσπάθεια για όσο χρόνο χρειαστεί¹⁵⁸. Η φυσική κλίση τοποθετείται πρώτη, γιατί, όπως πιστεύεται και στις μέρες μας, αν κάποιος δεν έχει την κατάλληλη προδιάθεση, για να ασχοληθεί με κάτι, δηλαδή αν δεν του κινεί εκ φύσεως το ενδιαφέρον, τότε είναι πολύ πιθανό να αποτύχει. Πρέπει να υπάρχει, με άλλα λόγια, η *ἐμφυτη φιλοτεχνίη*, ώστε η διδασκαλία έπειτα να καλλιεργήσει αυτό που η φύση προσέφερε. Ο συγγραφέας κάνει, μάλιστα, μια αρκετά λογοτεχνική σύγκριση της

¹⁵⁷ Νόμος: 1: *Ἱητρικὴ τεχνέων μὲν πασέων ἐστὶν ἐπιφανεστάτη· διὰ δὲ ἀμαθίην τῶν τε χρεομένων αὐτῇ, καὶ τῶν εἰκῆ τοὺς τοιούσδε κρινόντων, πολὺ τι πασέων ἤδη τῶν τεχνέων ἀπολείπεται. Ἡ δὲ τῶνδε ἀμαρτὰς τὰ μάλιστά μοι δοκεῖ εἶχειν αἰτίην τοιήνδε· πρόστιμον γὰρ ἱητρικῆς μούνης ἐν τῆσι πόλεσιν οὐδὲν ὄρισται, πλὴν ἀδοξίης· αὕτη δὲ οὐ τιτρώσκει τοὺς ἐξ αὐτέης συγκειμένους.*

¹⁵⁸ Νόμος: 2: *Χρὴ γὰρ, ὅστις μέλλει ἱητρικῆς ζῆνεσιν ἀτρεκέως ἀρμόζεσθαι, τῶνδὲ μιν ἐπήβολον γενέσθαι· φύσιος· διδασκαλίης· τόπου εὐφύεος· παιδομαθίης· φιλοπονίης· χρόνου. Πρῶτον μὲν οὖν πάντων δεῖ φύσιος· φύσιος γὰρ ἀντιπρησσοσύης, κενεὰ πάντα· φύσιος δὲ ἐς τὸ ἄριστον ὀδηγεούσης, διδασκαλίη τέχνης γίνεται· ἦν μετὰ φρονήσιος δεῖ περιποιήσασθαι, παιδομαθεῖα γενόμενον ἐν τόπῳ, ὁκοῖος εὐφύης πρὸς μάθησιν ἔσται· ἔτι δὲ φιλοπονίην προσενέγκασθαι ἐς χρόνον πουλὺν, ὅκως ἢ μάθησις, ἐμφυσιωθεῖσα, δεξιῶς τε καὶ εὐαλδέως τοὺς καρποὺς ἐξενέγκηται.*

ιατρικής με τη φύση· η φυσική προδιάθεση του ανθρώπου να μάθει μια τέχνη παραλληλίζεται με ένα χωράφι, στο οποίο πέφτουν οι σπόροι της διδασκαλίας, η εκμάθηση από την παιδική ηλικία παρομοιάζεται με τη σπορά στην κατάλληλη εποχή, ο περιβάλλον αέρας παραλληλίζεται με το περιβάλλον της εκμάθησης και η καλλιέργεια του αγρότη με την εργατικότητα του σπουδαστή. Και σε όλα αυτά, συμβάλλει ο χρόνος ώστε να αναπτυχθούν, είτε πρόκειται για την εκμάθηση της ιατρικής είτε για την καλλιέργεια ενός χωραφιού:

Οκοίη γὰρ τῶν ἐν τῇ γῆ φυομένων [ἢ] θεωρίη, τοιήδε καὶ τῆς ἰητρικῆς ἢ μάθησις. Ἡ μὲν γὰρ φύσις ἡμέων, ὀκοῖον ἢ χώρη· τὰ δὲ δόγματα τῶν διδασκόντων, ὀκοῖον τὰ σπέρματα· ἢ δὲ παιδομαθίη, τὸ καθ' ὥρην αὐτὰ πεσεῖν εἰς τὴν ἄρουραν· ὁ δὲ τόπος ἐν ᾧ ἢ μάθησις, ὀκοῖον ἢ ἐκ τοῦ περιέχοντος ἡέρος τροφή γιγνομένη τοῖσι φυομένοισιν· ἢ δὲ φιλοπονίη, ἐργασίη· ὁ δὲ χρόνος ταῦτα ἐνισχύει πάντα, ὡς τραφῆναι τελέως.

Το κείμενο στη συνέχεια μάς παρέχει μια σημαντική πληροφορία για τον τρόπο άσκησης του ιατρικού επαγγέλματος. Οι *ιατροὶ* της εποχής περιόδευαν¹⁵⁹ από πόλη σε πόλη, προσφέροντας τις υπηρεσίες τους. Με αυτόν τον τρόπο αποκτούσαν την απαραίτητη πείρα, την οποία οι ιπποκρατικοί, όπως έχουμε δει και αλλού, τοποθετούσαν πολύ ψηλά. Αντίθετα, η απειρία χαρακτηρίζεται *κακὸς θησαυρὸς* για ὅποιον τη διαθέτει αδιαλείπτως – και *ὄναρ* και *ὕπαρ* - γιατί γίνεται *τιθήνη* δειλίας και θρασύτητας. Η δειλία δείχνει αδυναμία και η θρασύτητα την έλλειψη τεχνικών γνώσεων. Ακολουθώντας το φιλοσοφικό στοχασμό του Πλάτωνα στον *Θεαίτητον*¹⁶⁰, ο συγγραφέας του *Νόμου* θα καταλήξει στο ότι υπάρχει μεγάλη διάσταση μεταξύ της *ἐπιστήμης*, που είναι η αληθινή γνώση, και της *δόξης*, που ουσιαστικά σημαίνει την άγνοια, γιατί πρόκειται για τη φαινομενική γνώση:

¹⁵⁹ Βλ. Ackerknecht 1998: 94.

¹⁶⁰ Βλ. σχετικά *Θεαίτητος* 187b κ. εξ.

Ταῦτα ὧν χρή ἐς τὴν ἰητρικὴν τέχνην ἐσενεγκαμένους, καὶ ἀτρεκέως αὐτέης γνῶσιν λαβόντας, οὕτως ἀνὰ τὰς πόλιας φοιτεῦντας, μὴ λόγῳ μούνον, ἀλλὰ καὶ ἔργῳ ἰητροῦς νομίζεσθαι. **Ἡ δὲ ἀπειρίη, κακὸς θησαυρὸς καὶ κακὸν κειμήλιον τοῖσιν ἔχουσιν αὐτέην, καὶ ὄναρ καὶ ὕπαρ,** εὐθυμίας τε καὶ εὐφροσύνης ἄμοιρος, δειλίας τε καὶ θρασύτητος τιθήνη. Δειλίη μὲν γὰρ ἀδυναμίην σημαίνει· θρασύτης δὲ, ἀτεχνίην. Δύο γὰρ, **ἐπιστήμη τε καὶ δόξα,** ὧν τὸ μὲν ἐπίστασθαι ποιέει, τὸ δὲ ἀγνοεῖν.

Ἡ τελευταία παράγραφος του κειμένου ολοκληρώνει αὐτὴν τὴν φιλοσοφική, θὰ λέγαμε, παρουσίαση των χαρακτηριστικῶν του ἀριστου θεραπευτή. Ὁ συγγραφέας καταλήγει στο ὅτι ἡ ἰατρικὴ χρειάζεται «μυημένους» στις γνώσεις της καὶ τα μυστικά της ἰατρούς, ὥστε να γίνουν αυτοὶ «ιεροί» καὶ να μπορέσουν, ἔτσι, να μετάσχουν στα ἱερά πρήγματα της τέχνης αὐτής. Ἡ ἰατρικὴ, λοιπόν, ὄχι μόνο εἶναι ἱερή, ἀλλὰ καὶ απαιτεῖ να μείνουν μακριὰ της ὅσοι δεν ἔχουν ἀσκηθεῖ κατάλληλα μέσα ἀπὸ τὴν ἐμπειρία καὶ τὴν αποτελεσματικότητά τους· γιατί αυτοί, οἱ βέβηλοι, δεν πρέπει να σπιλώσουν τὴν ἱερότητά της:

Τὰ δὲ ἱερά ἐόντα πρήγματα ἱεροῖσιν ἀνθρώποισι δείκνυται· βεβήλοισι δὲ, οὐ θέμις, πρὶν ἢ τελεσθῶσιν ὀργίοισιν ἐπιστήμης¹⁶¹.

v. Ὀρκος

Δε θα ἦταν δυνατό να ἐξεταστούν ζητήματα της ἰατρικῆς δεοντολογίας χωρὶς να μελετηθεῖ τὸ κείμενο του ἱπποκρατικοῦ Ὀρκου, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ, ἀνὰ τους αἰῶνες, τὸ κείμενο βάσει του ὁποῖου ορκίζονται κατὰ τὴν ἀπονομή του πτυχίου τους οἱ νέοι γιατροί, μέχρι καὶ τις μέρες μας. Ὁ Ὀρκος περιλαμβάνει δεσμεύσεις του νέου ἰατροῦ σχετικά με τὴν ἐξάσκηση της τέχνης του, οἱ ὁποῖες ξεκινούσαν, κατὰ τα πρώτα χρόνια

¹⁶¹ Νόμος: 5.

της χρήσης του Όρκου, από την υποχρέωση να τηρεί ο νέος θεραπευτής βασικούς κανόνες ηθικής, μιας και η εκμάθηση της ιατρικής τέχνης είχε πλέον διαφύγει από το περιορισμένο περιβάλλον των Ασκληπιαδών¹⁶².

Ο Όρκος ξεκινά με την επίκληση στις θεότητες της ιατρικής, τον Απόλλωνα, την Υγεία, την Πανάκεια, αλλά και όλους τους υπόλοιπους, στους οποίους ορκίζεται ο *ιατρός* ότι θα τηρήσει το «συμβόλαιο» που προκύπτει από τον όρκο. Πρωτίστως ο συγγραφέας του όρκου τοποθετεί στην ύψιστη θέση το δάσκαλο της τέχνης, ο οποίος πρέπει να χαίρει του σεβασμού του μαθητή *ιατροῦ* σαν να είναι ο γονιός του. Γι' αυτό και γράφεται στον όρκο ότι ο ομνύων *ιατρός* θα τον τιμά και θα μοιράζεται μαζί του τα προς το ζην, αν παραστεί τέτοια ανάγκη, όπως και ότι θα θεωρεί την οικογένεια του δασκάλου του σαν τη δική του και θα διδάξει, αν χρειαστεί, την τέχνη στα παιδιά του δασκάλου. Ο διδάξας, λοιπόν, την ιατρική τέχνη προηγείται στη λίστα με τα καθήκοντα και τις ηθικές υποχρεώσεις του νέου *ιατροῦ*, λόγω τιμής και σεβασμού προς τον άνθρωπο εκείνο που τον μύησε στα «μυστικά» της τέχνης¹⁶³:

Ὅμνυμι Απόλλωνα ἱητρὸν, καὶ Ασκληπιὸν, καὶ Υγείαν, καὶ Πανάκειαν, καὶ θεοὺς πάντας τε καὶ πάσας, ἴστορας ποιεύμενος, ἐπιτελέα ποιήσῃν κατὰ δύναμιν καὶ κρίσιν ἐμήν ὄρκον τόνδε καὶ ξυγγραφὴν τήνδε· ἡγήσασθαι μὲν τὸν διδάξαντά με τὴν τέχνην ταύτην ἴσα γενέτησιν ἐμοῖσι, καὶ βίου κοινώσασθαι, καὶ χρεῶν χρηῖζοντι μετάδοσιν ποιήσασθαι, καὶ γένος τὸ ἐξ αὐτέου ἀδελφοῖς ἴσον ἐπικρινέειν ἄρρεσι, καὶ διδάξειν τὴν

¹⁶² Βλ. υποσημείωση 149.

¹⁶³ Το γεγονός ότι ο συγγραφέας του Όρκου αναφέρει ότι ο ομνύων θα διδάσκει την ιατρική μόνο σε εκείνους με τους οποίους έχει κάνει κάποιο είδος συμφωνίας και όχι σε οποιονδήποτε δείχνει επιρροή από παλαιότερες εποχές, κατά τις οποίες η εκμάθηση της ιατρικής ήταν υπόθεση μόνο της οικογένειας των Ασκληπιαδών. Την εποχή του Ιπποκράτη, όμως, φαίνεται ότι αυτό δεν ίσχυε πια κι ότι ο ίδιος ήταν αυτός που διέυρνε τη διδασκαλία της ιατρικής έξω από τα στενά όρια της οικογένειας. Ο Γαληνός, μάλιστα, υπομνηματίζοντας τον Όρκον, υποστηρίζει ότι γι' αυτόν ακριβώς το λόγο τον συνέταξε ο Ιπποκράτης, ώστε να προφυλάξει την τέχνη από τη διάδοσή της σε ανθρώπους που δε θα τη σεβαστούν. Βλ. σχετικά Jouanna 1998: 58-60.

τέχνην ταύτην, ἣν χρηϊζωσι μανθάνειν, ἄνευ μισθοῦ καὶ ξυγγραφῆς, παραγγελίης τε καὶ ἀκροήσιος καὶ τῆς λοιπῆς ἀπάσης μαθήσιος μετάδοσιν ποιήσασθαι υἰοῖσί τε ἑμοῖσι, καὶ τοῖσι τοῦ ἐμὲ διδάξαντος, καὶ μαθηταῖσι συγγεγραμμένοισί τε καὶ ὠρκισμένοις νόμῳ ἱητρικῷ, ἄλλῳ δὲ οὐδενί.

Στη συνέχεια, ο συγγραφέας του Ὁρκου περνά στις υποχρεώσεις του ἱατροῦ ἀπέναντι στους ασθενεῖς του. Καταρχήν, ἡ βασικὴ υποχρέωση εἶναι νὰ θεραπεύει, κατὰ τὴν κρίση του καὶ τὴν ικανότητά του, γιατί δεν παύει νὰ εἶναι ἕνας ἄνθρωπος που οἱ γνώσεις καὶ οἱ δεξιότητές του ἔχουν πεπερασμένο χαρακτήρα. Ωστόσο, ἀκόμη κι αν κάνει σφάλματα, τα οποία δικαιολογούνται ἀπὸ τὴν παραπάνω θέση, ἡ μόνη πρόθεσή του πρέπει νὰ εἶναι ἡ πρόκληση ωφέλειας καὶ ὄχι βλάβης στον ασθενή, τὸ γνωστὸ ἱπποκρατικὸ ρητὸ «ὠφελέειν ἢ μὴ βλάπτειν». Γι' αὐτὸ κι ἀμέσως μετὰ ο συγγραφέας ἀπαγορεύει τὴ χρήση θανατηφόρων φαρμάκων¹⁶⁴, ἀκόμη κι αν πρόκειται γιὰ ἔμβρυο, δίνοντας ἔτσι τὸ στίγμα τῆς ἀντίθεσης τόσο στὴν εὐθανασία, ἢ, γενικότερα, στὴν κατευθυνόμενη αυτοκτονία, ὅσο καὶ στὴν ἔκτρωση¹⁶⁵. Επιπλέον, ἀπαγορεύεται ἡ χειρουργικὴ επέμβαση σε

¹⁶⁴ Jouanna 1998: 168: ἡ ἀπαγόρευση χορήγησης θανατηφόρων φαρμάκων ἀφήνει νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι γίνονταν καταχρήσεις τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἱπποκράτη πάνω σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα.

¹⁶⁵ Στὴν ἱπποκρατικὴ συλλογὴ, ὠστόσο, δεν ὑπάρχει σαφὴς ἐναντίωση, οὔτε πρὸς τὴν εὐθανασία οὔτε πρὸς τὴν ἔκτρωση. Βλ. σχετικὰ Carrick 2001: 173 - 176. Miles 2004: 82-84: ἡ ἔκτρωση δεν ἦταν ἀπαγορευμένη πρακτικὴ, ἀπ' ὅσο μπορούμε νὰ συνάγουμε ἀπὸ τὴν ἱπποκρατικὴ συλλογὴ ἔργων. Ωστόσο, ἐπειδὴ ἡ χορήγηση πεσσοῦ φθορίου μόνο ἀπαγορεύεται στὸν Ὁρκον, συμπεραίνεται ὅτι οἱ λοιπὲς ἐκτρωτικὲς μέθοδοι δεν ἀπαγορεύονταν. Ἡ χρήση ἐκτρωτικῶν φαρμάκων ἀναφέρεται καὶ στὸν Diepgen 1937: 301. Ἡ ἀπόψη τοῦ Edelstein 1967a: 16 εἶναι ὅτι ἡ νομοθεσία στὴν ἀρχαία Ελλάδα δεν ἦταν ἰδιαίτερα ἀυστηρὴ στὶς περιπτώσεις αυτοκτονίας ἢ ἔκτρωσης, ὁπότε εἶναι πιθανὸ ὁ Ὁρκος ἐδῶ νὰ ἀπηχεῖ κάποια φιλοσοφικὴ ἀντίληψη καὶ ὄχι μιὰ πρακτικὴ ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν ἀρχαίων θεραπευτῶν. Ἐτσι, καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Ὁρκος γράφτηκε τὸν 4^ο αἰῶνα ὑπὸ πυθαγόρεια ἐπιρροή, στηρίζοντας αὐτὴν τὴν ἀπόψη στὸ ὅτι οἱ Πυθαγόρειοι ἱατροὶ ἐναντιώνονταν στὴν αυτοκτονία, τὴν ἔκτρωση, τὴ χειρουργικὴ, τὴν ἀδικία καὶ ἔδιναν μεγάλη σημασία στὴ σωστὴ διαίτα καὶ τὶς σχέσεις μαθητῆ καὶ δασκάλου (Edelstein 1967a: 18 - 61). Ὁ Carrick 2001: 89 - 94 θεωρεῖ ὅτι στὸν Ὁρκον δεν ὑπάρχει μόνο πυθαγόρεια ἐπιρροή ἀλλὰ ἐπίδραση καὶ τοῦ Ἡράκλειτου. Ἐπίσης, ὁ Αποστολίδης 2000: 22 σημ. 18 ἀναφέρει ὅτι ὁ Edelstein δε δίνει ἐπαρκὴ αἰτιολόγηση γιὰ τὴν παράλειψη τοῦ πυθαγορείου ὄρκου τῆς τετρακτύος στὸν ἱπποκρατικὸ Ὁρκον.

ασθενείς που πάσχουν από λιθίασιν, αν και το συγκεκριμένο χωρίο έχει προκαλέσει πολλούς προβληματισμούς σχετικά με την ακριβή του σημασία¹⁶⁶:

Διαιτήμασί τε χρήσομαι ἐπ' ὠφελείῃ καμνόντων κατὰ δύναμιν καὶ κρίσιν ἐμήν, ἐπὶ δηλήσει δὲ καὶ ἀδικίῃ εἴρξω. Οὐ δώσω δὲ οὐδὲ φάρμακον οὐδενὶ αἰτηθεὶς θανάσιμον, οὐδὲ ὑφηγήσομαι ξυμβουλίην τοιήνδε· ὁμοίως δὲ οὐδὲ γυναικὶ πεσσὸν φθόριον δώσω. Ἀγνῶς δὲ καὶ ὁσίως διατηρήσω βίον τὸν ἐμὸν καὶ τέχνην τὴν ἐμήν. Οὐ τεμέω δὲ οὐδὲ μὴν λιθιῶντας, ἐκχωρήσω δὲ ἐργάτησιν ἀνδράσι πρήξιος τῆσδε.

Ο Ὀρκος ολοκληρώνεται με τις τελευταίες συμβουλές ηθικής, οι οποίες έχουν να κάνουν με τη συμπεριφορά του ἱατροῦ προς τους ασθενείς που φροντίζει αλλά και προς το περιβάλλον τους. Γίνεται ειδική απαγόρευση της ερωτικής συνεύρεσης με γυναίκες και δούλους του σπιτιού στο οποίο θα μπει ο ἱατρός, είτε αυτοί είναι ελεύθεροι είτε δούλοι. Δίνεται, επίσης, ειδική βαρύτητα σε θέματα εχεμύθειας, το ιατρικό απόρρητο, όπως θα το ονομάζαμε εμείς σήμερα, το οποίο το επεκτείνει σε όλες τις πλευρές της κοινωνικής συναναστροφῆς του ἱατροῦ, και όχι μόνο σε σχέση με την εξάσκηση του επαγγέλματός του¹⁶⁷. Ἐτσι, ο ἄριστος ἱατρός είναι εκείνος που θα ξεχωρίσει όχι μόνο λόγω των ιατρικών του γνώσεων και ικανοτήτων, αλλά και εξαιτίας της κοσμιότητάς του, τόσο στην προσωπική του ζωή όσο και στην επαγγελματική και κοινωνική του δράση:

¹⁶⁶ Η λιθίασις ήταν η ασθένεια κατά την οποία σχηματίζονταν πέτρες, είτε στα νεφρά είτε στην ουροδόχο κύστη. Το χωρίο έχει προβληματίσει γιατί δεν είναι σαφές αν απαγορεύεται μόνο η επέμβαση της θεραπείας της λιθιάσεως ή γενικά οι επεμβάσεις, αν και στην ιπποκρατική συλλογή υπάρχουν χειρουργικές πραγματείες. Ἐχουν προταθεί και διορθώσεις του κειμένου, όπως του Littre που προτείνει αἰτοῦντας ἀντὶ λιθιῶντας. Ωστόσο, η απαγόρευση ἔστω και μίας χειρουργικής επέμβασης μπορεί να θεωρηθεί ἔνδειξη για τη μη αυθεντικότητα του Ὀρκου. Βλ. σχετικά Αποστολίδη 2000: 44 κ. εξ. Για μια επισκόπηση των απόψεων που ἔχουν διατυπωθεῖ σχετικά με το ακριβές νόημα του χωρίου βλ. Miles 2004: 106 – 108.

¹⁶⁷ Η διάκριση του ιδιωτικού ἀπὸ το δημόσιο βίο ἄρχισε να γίνεται συνείδηση ἀπὸ την εποχὴ της ἐμφάνισης της ιδιότητος του πολίτου. Βλ. σχετικά Cohen 1991: 70 – 91.

Ἐς οἰκίας δὲ ὀκόσας ἂν ἐσίω, ἐσελεύσομαι ἐπ' ὠφελείῃ καμνόντων, ἐκτὸς ἐὼν πάσης ἀδικίης ἐκουσίης καὶ φθορίης, τῆς τε ἄλλης καὶ ἀφροδισίων ἔργων ἐπὶ τε γυναικείων σωμάτων καὶ ἀνδρῶν, ἐλευθέρων τε καὶ δούλων. Ἄ δ' ἂν ἐν θεραπείῃ ἢ ἴδω, ἢ ἀκούσω, ἢ καὶ ἄνευ θεραπήϊς κατὰ βίον ἀνθρώπων, ἃ μὴ χρή ποτε ἐκλαλέεσθαι ἔξω, **σιγήσομαι**, ἄρῶρητᾶ ἡγεύμενος εἶναι τὰ τοιαῦτα. Ὀρκον μὲν οὖν μοι τόνδε ἐπιτελέα ποιέοντι, καὶ μὴ ξυγγέοντι, εἴη ἐπαύρασθαι καὶ βίου καὶ τέχνης δοξαζομένῳ παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐς τὸν αἰεὶ χρόνον· παραβαίνοντι δὲ καὶ ἐπιорκοῦντι, τὰναντία τουτέων.

Παρά το γεγονός ὅτι ο ἱπποκρατικός Ὀρκος ἀπηχεῖ τὴν ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία γράφτηκε, δὲν προξενεῖ ἐντύπωση τὸ ὅτι ἐξακολουθεῖ μέχρι τὶς μέρες μας νὰ ἀποτελεῖ τὸν ὄρκο στὸν ὁποῖο ορκίζονται οά νέοι πτυχιούχοι τῆς ἰατρικῆς σχολῆς καὶ, μάλιστα, δὲν ἔχει πάψει νὰ θεωρεῖται ὅλους αὐτοὺς τοὺς αἰῶνες τὸ βασικὸ κείμενο τῆς ἰατρικῆς δεοντολογίας, τὸ ὁποῖο παραμένει ἀξεπέραστο. Παρὰ τὶς ὅποιες ἐλλείψεις του, οά ὁποῖες ἔχουν κυρίως νὰ κάνουν με τὸ ὅτι κάποιες παράμετροι τῆς ἰατρικῆς δὲν εἶχαν γίνῃ ἀκόμη ἀντικείμενο ἐνασχόλησης κατὰ τὴν ἀρχαιότητα¹⁶⁸, τὸ γεγονός ὅτι καλύπτει τὴν ἠθικὴ που πρέπει νὰ διαθέτῃ ο ἱατρός σὲ ὅλο τὸ φάσμα τῆς ἰδιωτικῆς καὶ δημόσιας δραστηριότητάς του τὸν καθιστᾶ ἐγκυρο καὶ ἐπὶκαιρο ἀκόμη καὶ σήμερα¹⁶⁹.

¹⁶⁸ Για παράδειγμα, στὸν Ὀρκον δὲν ἀναφέρεται ἡ ἀντιμετώπιση πρὸς τοὺς ψυχικὰ ἀσθενεῖς καὶ πρὸς ὅσους πάσχουν ἀπὸ μολυσματικὴς νόσου. Βλ. καὶ Miles 2004: vii.

¹⁶⁹ Για τὴν ἐγκυρότητα τοῦ Ὀρκου σήμερα βλ. Leven 1999: 645. Για τὶς προεκτάσεις του στὸ σήμερα βλ. Miles 2004: 180 -190, καθὼς καὶ Jotterand 2005: 107 – 128, ὅπου, με ἀφορμὴ τὸν ἱπποκρατικὸ Ὀρκον, ἡ συγγραφέας ἐπιχειρηματολογεῖ υπὲρ τῆς ἀνάγκης γιὰ «φιλοσοφοῦσα» ἰατρικὴ στὶς μέρες μας.

B. Ο γαληνικός ιατρός

ι. Ότι ο άριστος ιατρός και φιλόσοφος

Στο έργο *Ότι ο άριστος ιατρός και φιλόσοφος*, όπως εξετάστηκε και στο πρώτο κεφάλαιο αυτής της εργασίας, ο Γαληνός προβάλλει την αντίληψή του ότι ο άριστος ιατρός πρέπει να ασχολείται και με τη φιλοσοφία, αν θέλει να μοιάσει στον πατέρα της ιατρικής, τον Ιπποκράτη. Παρόλα αυτά, οι σύγχρονοι του Γαληνού ιατροί δεν έχουν καμία σχέση με τον Ιπποκράτη ούτε αντιλαμβάνονται τα όσα δίδασκε, αν και οι ίδιοι πιστεύουν ότι τον ακολουθούν πιστά. Ο Γαληνός επιχειρεί στο παρόν έργο να διερευνήσει τα αίτια αυτής της κατάστασης κι έτσι προκύπτει η συγγραφή αυτής της πραγματείας, η οποία δίνει την εικόνα που θα έπρεπε, κατά τον Γαληνό, να έχει ο άριστος ιατρός.

Καταρχήν για τον Γαληνό έχει ύψιστη σημασία το αυτονόητο, δηλαδή η ύπαρξη γνώσης. Χωρίς τη γνώση, δεν είναι δυνατό να γίνει κάποιος καλός θεραπευτής ούτε να διατηρήσει για πολύ αυτήν του την ιδιότητα. Η γνώση, όμως, που πρέπει να έχει ο ιατρός δεν περιορίζεται μόνο στη φύση του ανθρώπινου σώματος, η οποία, φυσικά, οφείλει να υπάρχει στον κάθε ιατρόν σε άριστο επίπεδο, αλλά πρέπει να επεκτείνεται και σε άλλες επιστήμες, όπως την αστρονομία και τη γεωμετρία, οι οποίες σχετίζονται αρκετά με την ιατρική, τουλάχιστον κατά τον Ιπποκράτη, κι επιπλέον ασκούν τη λογική και κριτική ικανότητα του ιατροῦ. Για να πετύχει, όμως, ο ιατρός αυτά, πρέπει σαφώς να διαθέτει θέληση και ψυχική δύναμη, αλλιώς δεν μπορεί να δείξει την αφοσίωση που χρειάζεται για το έργο του. Επειδή, ωστόσο, πολλοί ιατροί κατά την εποχή του Γαληνού προτιμούν την εύκολη απόκτηση χρημάτων παρά την ενάρετη εξάσκηση της τέχνης τους και δεν εφαρμόζουν τα παραπάνω, το

αποτέλεσμα είναι να λείπουν, κατά την άποψη του Γαληνού, οι καλοί *ιατροί*¹⁷⁰.

Μια άλλη αιτία που προκρίνει ο Γαληνός για την παρακμή της ιατρικής της εποχής του είναι ότι δεν υπάρχει εργατικότητα από πλευράς των *ιατρῶν*, δηλαδή *φιλοπονίη*¹⁷¹. Οι περισσότεροι αρέσκονται στις απολαύσεις και τις υπερβολές, είτε αυτές έχουν να κάνουν με τη διατροφή είτε με τις σαρκικές απολαύσεις. Όμως, μόνο όσοι είναι φίλοι της σωφροσύνης και της αλήθειας είναι άξιοι να γίνονται και να λέγονται *ιατροί*. Εκτός από αυτές τις δύο αρετές, τη σωφροσύνη και τη φιλαλήθεια, ο καλός *ιατρός* πρέπει να διαθέτει και τη λογική ικανότητα, η οποία θα τον βοηθήσει στη μελέτη της ιατρικής, καθώς θα του δώσει τα εφόδια για να κατανοήσει σε βάθος τον τρόπο με τον οποίο είναι δομημένο το ανθρώπινο σώμα, έτσι ώστε να μπορέσει να το θεραπεύσει έπειτα¹⁷². Αν, λοιπόν, συνοψίσει κάποιος όλες αυτές τις αρετές του *ιατροῦ*, δηλαδή τη γνώση, τη σωφροσύνη, την πίστη στην ανεύρεση της αλήθειας, την αποφυγή του κερδοσκοπισμού και την κριτική λογική ικανότητα, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι ο άριστος *ιατρός* πρέπει να είναι και

¹⁷⁰ Ὅτι ὁ ἄριστος ἱατρός καὶ φιλόσοφος: 53 – 56: ὁ μὲν γὰρ οὐ σμικρὰν μοῖραν εἰς ἱατρικὴν φησι συμβάλλεσθαι τὴν ἀστρονομίαν καὶ δηλονότι τὴν ταύτης ἡγουμένην ἐξ ἀνάγκης (54.) γεωμετρίαν· καὶ μὲν δὴ καὶ φύσιν σώματος ὁ μὲν ἀκριβῶς ἀξιοῖ γινώσκειν ἀρχὴν εἶναι φάσκων αὐτὴν τοῦ κατ' ἱατρικὴν λόγου παντός... Ἱπποκράτει μὲν εἴρηται προτρέποντι τὴν λογικὴν ἡμᾶς ἐξασκεῖν θεωρίαν... Διόπερ ἔδοξέ μοι ζητῆσαι τὴν αἰτίαν ἣτις ποτ' ἐστὶ, δι' ἣν καίτοι θαυμάζοντες ἅπαντες τὸν ἄνδρα μὴτ' ἀναγιγνώσκουσιν αὐτοῦ τὰ συγγράμματα μὴτ', εἰ καὶ <ποτ' αὐ>τοῖς τοῦτο παρασταίῃ, συνιᾶσι τῶν λεγομένων ἢ, εἰ καὶ τοῦτ' εὐτυχήσειαν, ἀσκήσει τὴν θεωρίαν ἐπεξέρχονται βεβαιώσασθαι τε καὶ εἰς ἕξιν ἀγαγεῖν βουλόμενοι. εὐρίσκω δὴ καὶ σύμπαντα <τὰ> κατορθούμενα (56.) βουλήσει τε καὶ δυνάμει τοῖς ἀνθρώποις παραγιγνώμενα· θατέρου δ' αὐτῶν ἀτυχήσαντας καὶ τοῦ τέλους αὐτοῦ ἀναγκαῖον ἀποτυχεῖν.

¹⁷¹ Ἡ *φιλοπονίη* αναφέρεται στο ἔργο *Πρὸς Πατρόφιλον Περὶ Συντάσεως Ἱατρικῆς*: 244.

¹⁷² Για τον Γαληνό, η δομή του ανθρώπινου σώματος στηριζόταν πράγματι σε λογικούς συλλογισμούς, οι οποίοι είχαν πορεία από το ειδικό προς το γενικό. Πιο συγκεκριμένα, υποστήριξε ότι υπάρχουν πρωταρχικές ουσίες, οι οποίες αναμειγνύονται ισόρροπα στο σώμα (*εὐκράσια*) και από αυτές δημιουργούνται οι ιστοί (*ὁμοιομερῆ*). Ἐπειτα οι ιστοί δημιουργοῦν, με κατάλληλες συνθέσεις, τα ὄργανα (*ἀνομοιομερῆ*) κι από αυτά, πάλι με την κατάλληλη σύνθεση, προκύπτει το ὅλον, δηλαδή το ανθρώπινο σώμα. Βλ. και Ὅτι ὁ ἄριστος ἱατρός καὶ φιλόσοφος: 60.

φιλόσοφος, εφόσον οι προαναφερθείσες αρετές καλύπτουν τους τρεις τομείς της φιλοσοφίας¹⁷³. Με τον τρόπο αυτό, ο Γαληνός αποδεικνύει ότι η φιλοσοφία είναι απαραίτητη για όποιον επιθυμεί να ενασχοληθεί με την ιατρική, εφόσον μια από τις βασικές αρετές που αυτή διδάσκει είναι η σύνεση και η αφιλοκέρδεια· συνεπώς, ο *ιατρός* που διαθέτει αυτές τις αρετές δεν μπορεί παρά να είναι και φιλόσοφος¹⁷⁴.

Ολοκληρώνοντας την πραγματεία, ο Γαληνός θα επιχειρήσει να καταστήσει ακόμη πιο σαφή την ανάγκη για την ύπαρξη φιλοσοφούντων *ιατρῶν*, υποστηρίζοντας ότι, αν ένας *ιατρός* είναι εγκρατής και σώφρων και ανιδιοτελής και δίκαιος, τότε δε γίνεται να μην είναι και φιλόσοφος, όπως, επίσης, εάν ο *ιατρός* γνωρίζει τη φύση του σώματος, τις ενέργειες των οργάνων, τη χρήση των μελών, τα είδη των νόσων και τα συμπτώματα στα οποία στηρίζονται οι θεραπείες, πώς είναι δυνατό να μην κατέχει τη *λογικὴν θεωρίαν*, η οποία είναι μέρος της φιλοσοφίας; Με άλλα λόγια, όποιος θεραπευτής κατέχει τις αρετές τις οποίες θεωρεί απαραίτητες ο Γαληνός για την ορθή εξάσκηση του επαγγέλματος αυτού, τότε αυτός είναι και φιλόσοφος και βαδίζει στο σωστό δρόμο της επαγγελματικής αρετής¹⁷⁵.

¹⁷³ Ὅτι ὁ ἄριστος ἱατρός καὶ φιλόσοφος: 59 – 61: ὥστ' οὐ μόνον ἀνάγκη χρημάτων καταφρονεῖν τὸν τοιοῦτον ἐσόμενον ἀλλὰ καὶ φιλόπονον ἐσχάτως ὑπάρχειν. καὶ μὴν οὐκ ἐνδέχεται φιλόπονον εἶναι τινα μεθυσκόμενον <ἢ> ἐμιπιπλάμενον ἢ ἀφροδισίοις προσκείμενον ἢ συλλήβδην εἰπεῖν αἰδοίοις καὶ γαστρὶ δουλεύοντα. σωφροσύνης οὖν φίλος ὥσπερ γε καὶ ἀληθείας ἐταῖρος ὃ γ' ἀληθῆς ἱατρός ἐξεύρηται. καὶ μὲν δὴ καὶ τὴν λογικὴν μέθοδον ἀσκεῖν <ἀνάγκη> χάριν τοῦ γνῶναι, πόσα τὰ πάντα κατ' εἶδη τε καὶ γένη (60.) νοσήματα ὑπάρχει καὶ πῶς ἐφ' ἑκάστου ληπτέον ἐνδειξίν τιν' ἰαμάτων... τί δὴ οὖν ἔτι λείπεται πρὸς τὸ μὴ <οὐκ> εἶναι φιλόσοφον τὸν ἱατρόν, ὃς ἂν Ἰπποκράτους ἀξίως ἀσκήσῃ τὴν τέχνην; εἰ γάρ, ἵνα μὲν ἐξεύρῃ φύσιν σώματος καὶ νοσημάτων διαφορὰς καὶ ἰαμάτων ἐνδείξεις, ἐν τῇ λογικῇ θεωρίᾳ γεγυμνάσθαι προσήκει, ἵνα δὲ φιλοπόνως τῇ τούτων ἀσκήσει παραμένῃ, χρημάτων τε καταφρονεῖν καὶ σωφροσύνην ἀσκεῖν, πάντα δὴ τῆς φιλοσοφίας ἔχει (61.) τὰ μέρη, τὸ τε λογικὸν καὶ τὸ φυσικὸν καὶ τὸ ἠθικόν.

¹⁷⁴ Στην πραγματεία Ὅτι ταῖς τοῦ σώματος κράσεσιν αἱ τῆς ψυχῆς δυνάμεις ἐπονται, ο Γαληνός υποστηρίζει ότι «ο *ιατρός* πλέον, και όχι ο φιλόσοφος, ανακηρύσσεται ως ο κατ' ἐξοχὴν σύμβουλος των ανθρώπων για την κατάκτηση όχι μόνον της υγείας, αλλά και της ορθῆς συμπεριφορὰς και της αρετῆς.» (Μπάζου 2011: 5)

¹⁷⁵ Ὅτι ὁ ἄριστος ἱατρός καὶ φιλόσοφος: 62: Πότερον οὖν ὑπὲρ ὀνομάτων ἔτι διενεχθήσῃ καὶ ληρήσεις ἐρίζων, ἐγκρατῆ μὲν καὶ σώφρονα καὶ χρημάτων κρείττονα καὶ δίκαιον ἀξιῶν

ii. Πρὸς Πατρόφιλον Περί Συστάσεως Ἰατρικῆς

Το ἔργο αὐτό του Γαληνοῦ, μίας και ἀπευθύνεται σε ἓνα νέο μαθητὴ που ἐπιθυμεί να σπουδάσει τὴν ἰατρικὴ τέχνη, περιλαμβάνει και τις ἀπόψεις του Γαληνοῦ σχετικά με τα χαρακτηριστικὰ που πρέπει να διαθέτει ὁ ἰατρός, για να εἶναι ἀριστος σὴν τέχνη του. Οἱ παράγραφοι 244 και 245 συνοψίζουν αὐτὰ τα χαρακτηριστικὰ:

πρῶτον μὲν **ὄξεια φύσις**, ὥστε ὅπερ ἂν ἐκδιδάσκηται μάθημα λογικὸν ἐτοίμως ἐπεσθαι. δεῦτερον δὲ **ἢ ἐκ τῆς παιδικῆς ἡλικίας ἀγωγή τε και ἄσκησις**, ὡς ἐν τοῖς πρώτοις γενέσθαι μαθήμασι. μάλιστα δ' αὐτὸν ἐν ἀριθμητικῇ τε και γεωμετρίᾳ γυμνάσασθαι δεῖ, καθάπερ και Πλάτων συμβουλεύει. τρίτον ἐπὶ τούτοις ἅπασιν **ὑποσχεῖν τὰ ὦτα τοῖς κατὰ τὸν ἑαυτοῦ χρόνον ἀρίστοις εἶναι δοκοῦσιν**. εἶτα τέταρτον αὐτὸν εἶναι **φιλοπονώτατον**, ὡς μηδὲν μῆθ' ἡμέρας, μήτε νυκτὸς ἐκμελετᾶν ἄλλο πλὴν τῶν μαθημάτων. εἶτα πέμπτον, ὅπερ ὀλιγίστοις ὑπῆρξεν, **ἀληθείας ὀρεχθῆναι**, και τοῦτο σπουδάσαι μόνον ἐν ἅπαντι τῷ βίῳ, καταφρονήσαντα τῶν ἄλλων ἀπάντων, ἃ τοῖς (245.) πολλοῖς διεσπούδασται. πρὸς τούτοις ἕκτον, **ἐκμαθεῖν τινὰ μέθοδον**, ἣ διακρίνεται τὸ ἀληθές τε και τὸ ψεῦδος. οὐ γὰρ δὴ ἀποχρήσει γε μόνον εἰς τὴν εὕρεσιν ὧν ζητοῦμεν **ἐπιθυμῆσαι τῆς ἀληθείας**, ἀλλὰ χρὴ και δύναμιν τινὰ τῆς εὕρέσεως πορίσασθαι. ἑβδομον ἐπὶ τούτοις ἅπασιν, **ἀσκήσαι τὴν μέθοδον**, ὡς μὴ γινώσκειν μόνον, ἀλλὰ κεχρῆσθαι δύνασθαι.

Τι πρέπει να διαθέτει, λοιπόν, ὄχι μόνον ὁποῖος θέλει να ἀσχοληθεῖ με τὴν ἰατρικὴ, ἀλλὰ και, γενικὰ, ὁ ἐπιτυχημένος θεραπευτής; Ἀρχικὰ, τὴ φυσικὴ κλίση, ὅπως εἶδαμε και στα ἱπποκρατικὰ κείμενα. Εφόσον ἡ ἰατρικὴ θεωρεῖται τέχνη, ἀπαιτεῖ τεχνικὲς δεξιότητες, και πρέπει αὐτός που θα τὴν ἐξασκήσει να τις κατέχει, να τις ἔχει μετατρέψει σε

εἶναι τὸν ἰατρόν, οὐ μὴν φιλόσοφόν γε, και φύσιν <μὲν> γινώσκειν σωματῶν και ἐνεργείας ὀργάνων και χρεῖας μορίων και διαφορὰς νοσημάτων και θεραπειῶν ἐνδείξεις, οὐ μὴν ἠσκήσθαι γε κατὰ τὴν λογικὴν θεωρίαν ἢ τὰ πράγματα συγχωρήσας ὑπὲρ ὀνομάτων αἰδεσθήσει διαφέρεσθαι;

ικανότητες, αλλά και να τις έχει αξιοποιήσει από μικρή ηλικία, γιατί, με την πάροδο των ετών, η όποια φυσική κλίση παρακμάζει. Παράλληλα, σημασία έχει για τον Γαληνό η εμπιστοσύνη προς τους μεγαλύτερους και καταξιωμένους *ιατρούς*: με άλλα λόγια, αυτό που προτείνει εδώ είναι η εμπιστοσύνη στην εμπειρία, η οποία αποδεικνύεται ανεκτίμητη, ειδικά για ένα νεότερο θεραπευτή. Αλλά όλα αυτά, αν δεν υπάρχει εργατικότητα από την πλευρά του σπουδαστή ή του *ιατροῦ*, δεν μπορούν να αξιοποιηθούν· όπως γράφει ο Γαληνός χαρακτηριστικά, αυτός που επιθυμεί να γίνει *ιατρός* πρέπει να μελετά νυχθημερόν και να δίνει την απόλυτη προτεραιότητα στα μαθήματά του. Στη συνέχεια, αυτό που είναι απαραίτητο να υπάρχει, και που ο Γαληνός συχνά το αναφέρει και αλλού, είναι η επιθυμία για την αναζήτηση της αλήθειας. Αν αυτή δεν κινεί τον *ιατρόν* στη μελέτη και την πρακτική του εξάσκηση, τότε θα ασχολείται με άλλα πράγματα, όπως το κέρδος, και θα παρεκκλίνει από τον ορθό δρόμο. Τέλος, απαραίτητη είναι η ύπαρξη μεθόδου, την οποία πρέπει ο *ιατρός* να κατέχει και να εφαρμόζει τόσο σε θεωρητικό όσο και σε πρακτικό επίπεδο, ώστε να ασκεί την ιατρική με το βέλτιστο τρόπο.

Με όσα αναφέρθηκαν, ο Γαληνός συνοψίζει τις βασικές αρετές που πρέπει να διαθέτει ο ικανός θεραπευτής, για τις οποίες έχει μιλήσει, περισσότερο ή λιγότερο, και σε άλλα κείμενά του. Ο τρόπος, όμως, που παρουσιάζονται εδώ θυμίζει «εγχειρίδιο», δηλαδή ένα είδος βιβλίου που εκθέτει με οργανωμένο τρόπο τις βασικές αρχές της ιατρικής τέχνης και παρέχει οδηγίες και πληροφορίες προς τους *ιατρούς* και προς όσους επιθυμούν να σπουδάσουν ιατρική. Με τον τρόπο αυτό, δημιουργεί μια σαφή εικόνα για τα χαρακτηριστικά του καλού *ιατροῦ*.

iii. Αποσπάσματα από τα Υπομνήματα του Γαληνού για τα ιατρικά έργα του Ιπποκράτη.

Επιχειρώντας να μελετήσει κάποιος ζητήματα ηθικής στον Γαληνό, έρχεται αντιμέτωπος με το γεγονός ότι ο Γαληνός, με εξαίρεση το έργο *Ότι ο άριστος ιατρός και φιλόσοφος, δεν έχει γράψει κάποιο άλλο κείμενο στο οποίο να ασχολείται αποκλειστικά ή, ως επί το πλείστον, με θέματα ιατρικής ηθικής. Αυτό καθιστά δύσκολη την προσπάθεια να δημιουργηθεί μια ολοκληρωμένη εικόνα για τον Γαληνό, όχι μόνο ως θεραπευτή, αλλά και από πλευράς ιατρικής δεοντολογίας. Ωστόσο, υπάρχει η δυνατότητα να συγκεντρωθούν αρκετά στοιχεία για την ιατρική του ηθική μέσα από τα υπομνήματα που έγραψε ο ίδιος για θεραπευτικά έργα της ιπποκρατικής συλλογής, μιας και δεν ασχολήθηκε με τα αμιγώς δεοντολογικά ιπποκρατικά έργα, δηλαδή τον *Όρκον*, τον *Νόμον*, το *Περί Ίητροῦ*, το *Περί Εὐσχημοσύνης* και τις *Παραγγελίας*¹⁷⁶. Στα υπομνήματά του, δηλαδή, ο Γαληνός σχολιάζει εκτενώς μικρές αναφορές που κάνουν οι ιπποκρατικοί συγγραφείς σχετικά με την ιατρική δεοντολογία, δίνοντας, έτσι, και το δικό του στίγμα για την ιατρική ηθική. Ο αριθμός των αποσπασμάτων δεν είναι ιδιαίτερα μεγάλος ούτε καλύπτει όλο το φάσμα της ηθικής της ιατρικής, μπορεί, όμως, να δώσει μια σαφή εικόνα του ήθους του Γαληνού. Στο παρόν κεφάλαιο, θα εξετάσουμε μόνο τα αποσπάσματα εκείνα που αφορούν τον *ιατρὸν* και είναι συγκρίσιμα με τις αντίστοιχες απόψεις των συγγραφέων της ιπποκρατικής συλλογής, οι οποίες παρουσιάστηκαν στην προηγούμενη ενότητα αυτού του κεφαλαίου¹⁷⁷.*

¹⁷⁶ Jouanna 2012: 262: Ο Γαληνός ενδεχομένως δε θεωρούσε ως αυθεντικά τα τρία τελευταία έργα, τα οποία ούτε ο Ερωτιανός τοποθετούσε μεταξύ των αυθεντικών ιπποκρατικών κειμένων. Βλ. Ερωτιανού, *Τῶν παρ' Ἱπποκράτει Λέξεων Συναγωγή*.

¹⁷⁷ Για το σύνολο των αποσπασμάτων του Γαληνού από τα υπομνήματά του στον Ιπποκράτη βλ. Jouanna 2012: 261 – 275.

Ξεκινώντας από το υπόμνημα του Γαληνού στα βιβλία των *Επιδημιῶν*, είναι ενδιαφέρον να δούμε πώς σχολιάζει το γνωστό απόσπασμα από το πρώτο βιβλίο, στο οποίο ο ιπποκρατιστής συγγραφέας μιλά για τα τρία στοιχεία που απαρτίζουν την ιατρική τέχνη, δηλαδή το νόσημα, τον ασθενή και τον *ιατρόν*¹⁷⁸:

Τρία πάντ' εἶναί φησι, περὶ ὧν καὶ δι' ὧν ἡ θεραπεία περαίνεται, πρῶτον μὲν τὸ νόσημα, εἰθ' ὁ ἰατρός, ἀνταγωνιζομένων ἀλλήλοις καί, ὡς ἂν τις εἴποι, διαμαχομένων τε καὶ πολεμούντων τοῦ τε ἰατροῦ καὶ τοῦ νοσήματος. ὁ μὲν γὰρ ἰατρός ἀνελεῖν ἐπιχειρεῖ τὸ νόσημα, <τῷ δέ> τὸ μὴ νικηθῆναι πρόκειται. τρίτος δ' ἐπ' αὐτοῖς ὁ κάμνων ἐστίν, ἐὰν μὲν πείθεται τῷ ἰατρῷ καὶ τὰ προσταττόμενα πράττη, συναγωνιστῆς

γενόμενος αὐτῷ καὶ πολεμῶν τῷ νοσήματι, ἐὰν δ' ἀποστάς αὐτοῦ τὰ κελευόμενα πρὸς τοῦ νοσήματος ποιῆ, κατὰ διττὸν τρόπον ἀδικεῖ τὸν ἰατρόν, ἓνα μὲν ὅτι τοῦτον μόνον εἴασεν, <ὄντα πρότερον διττόν,> δεύτερον <δέ, ὅτι τὸν ἕτερον εὖ> ἐποίησεν, ὄντα πρότερον ἓνα¹⁷⁹.

Στο απόσπασμα αυτό, προβάλλεται η μάχη του θεραπευτή απέναντι στο νόσημα, ενώ ο ασθενής αναφέρεται ως τρίτος στη σειρά των στοιχείων που απαρτίζουν την ιατρική τέχνη και ως συναγωνιστής του *ιατροῦ* στην προσπάθειά του να καταπολεμήσει τη νόσο. Ο *ιατρός*, λοιπόν, αναλαμβάνει να πολεμήσει μια ασθένεια, αλλά χρειάζεται σ' αυτό και τη σωστή συνεργασία του ασθενούς, η οποία έχει να κάνει κυρίως με την υπακοή του στις συμβουλές του *ιατροῦ*. Για να

¹⁷⁸ *Επιδημιῶν* 1.2.5: *Ἡ τέχνη διὰ τριῶν, τὸ νόσημα, ὁ νοσέων, καὶ ὁ ἰητρός· ὁ ἰητρός, ὑπηρέτης τῆς τέχνης· ὑπεναντιοῦσθαι τῷ νοσήματι τὸν νοσεῦντα μετὰ τοῦ ἰητροῦ χρή.*

¹⁷⁹ Γαληνού *Εἰς το Πρῶτον Βιβλίον των Ἐπιδημιῶν Ἰπποκράτους Ὑπόμνημα*: 17Α 150.

ολοκληρώσουμε την εικόνα που έχει ο Γαληνός για τον *ιατρὸν*, χρειάζεται να συνεξετάσουμε και το παρακάτω απόσπασμα:

καὶ ὡς τριῶν ὄντων, ἰατροῦ καὶ νοσήματος καὶ κάμνοντος, ἐὰν ὁ

νοσῶν ἔαση μόνον πολεμεῖν τῷ νοσήματι τὸν ἰατρὸν ἢ καὶ πρὸς αὐτὸ μεταστὰς ἐναντιώσῃται τῷ ἰατρῷ, συμβήσεται νικηθῆναι τὸν ἰατρὸν ὑπὸ τοῦ νοσήματος. ἐὰν δὲ καταλιπὼν τὸ νόσημα σύμμαχος κατ' αὐτοῦ γένηται

τῷ ἰατρῷ, μεγάλην ἐλπίδα τῆς νίκης ἔσεσθαι δυοῖν ἀνθρώπων πρὸς ἐν

νόσημα μαχομένων, ὡς τό γε ἐναντίον ἔμπαλιν οὐδεμιᾶς ἐλπίδος ἔσται

παρεκτικόν, ἐὰν ὁ κάμνων μετὰ τοῦ νοσήματος γενόμενος ἐναντιῶται τῷ ἰατρῷ· μονωθεὶς γὰρ ἂν οὗτος ὑπὸ τῶν δυοῖν νικηθεῖ ἄν¹⁸⁰.

Αυτό που αξίζει να σημειωθεί είναι ότι στο απόσπασμα του ιπποκρατικού έργου η προτεραιότητα δίνεται στο νόσημα, το οποίο αποτελεί την ουσία της ύπαρξης της ιατρικής, και έπειτα στον ασθενή, ο οποίος πρέπει να συνεργαστεί με τον *ιατρὸν* για να καταπολεμήσουν τη νόσο. Ο τελευταίος, μάλιστα, χαρακτηρίζεται ως υπηρέτης της τέχνης και δε φαίνεται να του δίνει, στο συγκεκριμένο απόσπασμα, ο ιπποκρατικός συγγραφέας την πρωτοκαθεδρία. Αντιθέτως, στα αποσπάσματα του Γαληνού παρατηρείται ότι ο *ιατρὸς* έχει την προτεραιότητα, όχι μόνο

¹⁸⁰ Γαληνοῦ *Εἰς τὸ Ἑκτὸν Βιβλίον τῶν Ἐπιδημιῶν Ἰπποκράτους Ὑπόμνημα*: 17B 147.

επειδή, στο απόσπασμα του 6^{ου} βιβλίου, τον τοποθετεί πρώτο στα τρία στοιχεία της ιατρικής τέχνης, αλλά κι επειδή αναφέρει ότι ο *ιατρός* είναι εκείνος που θα νικηθεί από το νόσημα, αν ο ασθενής δεν ακολουθήσει τις συμβουλές του. Επομένως, ο *ιατρός* είναι εκείνος που εμφανίζεται ως «πρωταγωνιστής» στη «μάχη» με τη νόσο, κι όχι ο ασθενής, ο οποίος, μάλιστα, συχνά παρακωλύει το έργο του. Συνεπώς, μπορούμε να συνάγουμε από τα προκείμενα αποσπάσματα ότι ο Γαληνός θεωρούσε το έργο του *ιατροῦ* ανεκτίμητο και τον ίδιο άξιο σεβασμού.

Εάν προχωρήσουμε την ανάγνωσή μας στη συνέχεια του υπομνήματος¹⁸¹, θα βρούμε συμβουλές που δίνει ο Γαληνός προς τους θεραπευτές, οι οποίοι οφείλουν να έχουν όχι μόνο την *διάνοιαν πεπαιδευμένην*, αλλά και την εμφάνισή τους και τη συμπεριφορά τους. Ως εκ τούτου, τονίζει πόσο σημαντική είναι, κατ' αρχάς, η στάση του σώματος, ώστε να μη φαίνεται ο *ιατρός* ούτε ταπεινός αλλά ούτε και αλαζονικός· έπειτα, σπουδαίο ρόλο διαδραματίζει και η ενδυμασία του *ιατροῦ*, η οποία δεν πρέπει να είναι ούτε υπερβολική, γιατί θα δημιουργήσει στον ασθενή και πάλι την εντύπωση της αλαζονείας, αλλά ούτε και βρώμικη, ώστε να προκαλεί απέχθεια και έλλειψη εμπιστοσύνης. Ακόμη και η μυρωδιά του *ιατροῦ* είναι καθοριστική για την εντύπωση που θα δημιουργήσει. Γενικά, η όλη όψη του θεραπευτή πρέπει να χαρακτηρίζεται από *συμμετρία*, το μέτρο, όπως και η θεραπευτική του συμπεριφορά, ώστε να νιώσει ασφάλεια ο ασθενής στα χέρια του. Ο Γαληνός, λοιπόν, προβάλλει έντονη την ανάγκη για την τήρηση της μεσότητας από πλευράς του *ιατροῦ*, είτε πρόκειται για τη θεραπεία που θα ακολουθήσει είτε για τη γενικότερη συμπεριφορά του, η οποία πρέπει να διέπεται από το σεμνόν, την αποφυγή της υπερβολής· μόνο έτσι θα μπορέσει να διατηρήσει ο *ιατρός* το κύρος του, κάτι που ο Γαληνός

¹⁸¹ Γαληνοῦ *Εἰς τὸ Ἑκτὸν Βιβλίον τῶν Ἐπιδημιῶν Ἱπποκράτους Ὑπόμνημα*: 17B 148 – 151.

προτάσσει ως τον σπουδαιότερο παράγοντα για την επιτυχή συνεργασία με τον ασθενή.

Γ. Σύγκριση του ιπποκρατικού και του γαληνικού ιατρικού προτύπου

Έπειτα από τη μελέτη των ιπποκρατικών και γαληνικών αποσπασμάτων, αυτό που εύκολα διαπιστώνεται είναι ότι, και από τις δύο πλευρές, προτείνεται ένα πρότυπο *ιατροῦ* το οποίο δίδει μεγάλη σημασία όχι μόνο στη γνωσιακή κατάρτιση, αλλά και στους δεοντολογικούς κανόνες που πρέπει να διέπουν όποιον επιθυμεί να ασκήσει αυτήν την τέχνη.

Αυτό που αρχικά παρατηρείται είναι ότι, και στα ιπποκρατικά και στα γαληνικά έργα, προτάσσεται η έννοια του φιλοσόφου *ιατροῦ* ή, αλλιώς, του *ιατροφιλοσόφου*. Η φιλοσοφία, της οποίας τα διδάγματα ήταν γνωστά στους *ιατρούς*, επηρέασε σημαντικά τη διαμόρφωση ενός πλαισίου κανόνων ιατρικής δράσης και συμπεριφοράς, το οποίο, ουσιαστικά, συνέδεε τις αρχές της φιλοσοφίας, δηλαδή τη σωφροσύνη, την αληθή γνώση, το μέτρον, τη σεμνότητα, ακόμη και τη μετρημένη, χωρίς υπερβολές, εξωτερική εμφάνιση, με την εικόνα του *ἄριστου ιατροῦ*. Τόσο οι ιπποκρατικοί συγγραφείς όσο και ο Γαληνός μιλούν για την αξία της αναζήτησης της αλήθειας από τον *ιατρόν*, η οποία αποτελεί την επιστημονική γνώση, σε αντίθεση με τη δόξα, η οποία οδηγεί σε εσφαλμένα συμπεράσματα. Αλλά για να επιτευχθεί αυτό, πρέπει ο θεραπευτής να συνδυάζει τη θεωρία με την πράξη, δίνοντας ίση βαρύτητα και στις δύο αυτές, οι οποίες, συνδυαζόμενες, θα του προσδώσουν την απαραίτητη εμπειρία που χρειάζεται για την ορθή εφαρμογή των ιατρικών μεθόδων.

Είναι αξιοσημείωτη η έμφαση που δίνουν και οι δύο πλευρές στη συμπεριφορά και την εμφάνιση του *ιατροῦ*. Και οι δύο δηλώνουν την επιρροή που υπάρχει στο κομμάτι αυτό από τη φιλοσοφία, λόγω της ανάγκης για την τήρηση του *μέτρου* και της σύνεσης, ωστόσο μας προξενεί ευχάριστη εντύπωση το γεγονός ότι η εμμονή αυτή στην εμφάνιση του θεραπευτή συνδέεται με τον αντίκτυπο που έχει στην ψυχολογία του ασθενούς, ο οποίος επηρεάζεται, υποστηρίζουν και τα ιπποκρατικά και τα γαληνικά κείμενα, από την εξωτερική εικόνα του *ιατροῦ* και προδιατίθεται θετικά ή αρνητικά απέναντί του. Λόγω αυτού, μπορούμε να μιλάμε ακόμη και για επίδραση στην επιτυχή ή αποτυχή έκβαση της θεραπείας, εφόσον ο *ιατρός* μπορεί να εμπνεύσει εμπιστοσύνη ή αναξιοπιστία, αντίστοιχα, στον ασθενή του.

Ένας άλλος κοινός άξονας που προβάλλεται στους δύο αρχαίους *ιατρούς* είναι η ανάγκη για την εντρύφωση στην ιατρική από μικρή ηλικία, ώστε η απαραίτητη φυσική κλίση να καλλιεργηθεί το συντομότερο δυνατό. Εκτός του ότι τονίζουν, έτσι, τη σημασία της ανάπτυξης τεχνικών δεξιοτήτων στον *ιατρόν*, οι οποίες δεξιότητες σαφώς καλλιεργούνται καλύτερα σε μικρή ηλικία, συνδέουν την εκμάθηση της ιατρικής με αρκετό κόπο και προσπάθεια, καταδεικνύοντας, έτσι, την ανωτερότητά της ως επιστήμης. Οι ιπποκρατικοί συγγραφείς μιλούν για τη *φιλοτεχνίη*, η οποία πηγάζει από τη *φιλανθρωπίη*, επομένως η εργατικότητα του θεραπευτή συνδέεται εδώ με την αγάπη προς τον άνθρωπο αλλά και την τέχνη· από την άλλη, ο Γαληνός κάνει λόγο για τη *φιλοπονίη*, την οποία κι εκείνος συνδυάζει με το ενδιαφέρον για τον άνθρωπο. Έχουμε, λοιπόν, να κάνουμε με εντελώς ανθρωπιστική προσέγγιση του επαγγέλματος του *ιατροῦ*, και στους δύο συγγραφείς, και οφείλουμε να τονίσουμε ότι ο *ἄριστος ἱατρός*, και στις δύο πλευρές, αποκτά μια εικόνα εντελώς αλτρούιστική, ανιδιοτελή, μιας και η αμοιβή δεν προτάσσεται πουθενά, αντιθέτως, υπάρχει διάχυτη η αίσθηση και στις δύο πλευρές ότι ο *ιατρός*

πρέπει να στοχεύει στο να προσφέρει το αγαθό της υγείας, αλλά, για να το επιτυγχάνει αυτό, οφείλει να καταβάλλει προσπάθειες συνεχείς, να μην επαναπαύεται, να αποφεύγει την αλαζονεία, χωρίς, όμως, και να υποτιμά τις επιτυχίες του, γιατί αυτές θα τον βοηθούν να συνειδητοποιεί τι κάνει σωστά, ώστε να το επαναλαμβάνει μελλοντικά, όπου χρειάζεται.

Ολοκληρώνοντας, θα πρέπει να αναφερθούμε ιδιαίτερα στα κείμενα της ιπποκρατικής συλλογής, τα οποία σαφώς είναι πλουσιότερα σε πληροφορίες σχετικά με την ηθική του *ιατροῦ*, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι για τον Γαληνό δεν είχε ιδιαίτερη σημασία αυτή. Περισσότερο μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι ο Γαληνός ήταν το πρότυπο του επιστήμονα, με τη σημερινή έννοια, δηλαδή εκείνου ο οποίος ενδιαφέρεται περισσότερο για την πρόοδο της επιστημονικής γνώσης και για τις νέες ανακαλύψεις, παρά για τις θεωρητικές παραμέτρους, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι στερείται ηθικής. Απλώς, οφείλουμε να παρατηρήσουμε ότι στα ιπποκρατικά κείμενα καλύπτονται περισσότερες περιπτώσεις ιατρικής ηθικής, όπως η προσπάθεια για μείωση του πόνου του ασθενούς ή η απαγόρευση της χρήσης συγκεκριμένων φαρμάκων, παράμετροι, δηλαδή, οι οποίες μας παραπέμπουν στις σημερινές αρχές της βιοηθικής, μιας νεοεμφανιζόμενης, σχετικά, επιστήμης, η οποία, όμως, αναπτύσσεται ραγδαία λόγω των επιταγών των εποχών που διανύουμε¹⁸².

¹⁸² Ο Carrick 2001: 225 – 226 αναφέρει τις σημερινές αρχές βιοηθικής, όπως διατυπώθηκαν από την Αμερικανική Ιατρική Ένωση, συσχετίζοντάς τις με την ηθική που προβάλλεται στον Όρκον. Βλ. επίσης Beauchamp – Childress 2001, όπου οι παρουσιάζονται οι εξής αρχές της βιοηθικής: αυτονομία στη λήψη αποφάσεων, ωφέλεια και όχι βλάβη, δικαιοσύνη και, αναφορικά με τις σχέσεις ιατροῦ και ασθενή, αλήθεια, εχεμύθεια, εμπιστοσύνη και σεβασμός στο ιατρικό απόρρητο.

ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στην εργασία αυτή έγινε σύγκριση μεταξύ των απόψεων των ιπποκρατικών συγγραφέων και του Γαληνού, η οποία στηρίχτηκε σε τρεις βασικούς θεωρητικούς άξονες που διέπουν τα έργα τους. Επιλέχθηκαν για να μελετηθούν έργα τα οποία έχουν περιεχόμενο κυρίως θεωρητικό, αλλά και αντιπροσωπευτικό για την επιστημονική συγκρότηση των αρχαίων ιατρών.

Η σύγκριση έγινε, αρχικά, σε σχέση με τον ορισμό και το περιεχόμενο που δίδεται στην ιατρική τέχνη. Μελετήθηκαν αποσπάσματα από τα ιπποκρατικά έργα, τα οποία κατέδειξαν ότι ιατρική σημαίνει για τους ιπποκρατικούς, πάνω απ' όλα, την πρόκληση ωφέλειας στον πάσχοντα και όχι βλάβης, μιας και η ιατρική αποτελείται από τρεις

παράγοντες, το νόσημα, τον ασθενή και τον *ιατρόν*, όπου το νόσημα και ο ασθενής διαδραματίζουν τον πρωταρχικό ρόλο. Ο *ιατρός* στοχεύει στην ανακούφιση του νοσούντος και πρέπει να παραμερίζει τις δικές του αδυναμίες, προκειμένου να επιτύχει την ίαση. Στο έργο *Περὶ Ἀρχαίης Ἱητρικῆς* παρουσιάστηκε ένα είδος «αρχαιολογίας» της ιατρικής, όπου η απαρχή της διαμόρφωσής της ως τέχνης συνδέεται με την ταυτόχρονη ανακάλυψη ότι η διατροφή των ασθενών πρέπει να διαφοροποιείται από εκείνη των υγιών. Προβάλλεται, δηλαδή, η δημιουργία της τέχνης της ιατρικής ως ένα στάδιο της πολιτισμικής εξέλιξης του ανθρώπου, όπως συνέβη και με την εμφάνιση των λοιπών τεχνών. Έτσι, οι ιπποκρατικοί προβάλλουν κυρίως το θεωρητικό περιεχόμενο της ιατρικής τέχνης.

Από την άλλη, παρατηρήθηκε στα έργα του Γαληνού που μελετήθηκαν ότι η τέχνη της ιατρικής για τον ίδιο είναι ένα σύνολο γνώσεων, το οποίο πρέπει να οργανώνεται και να συστηματοποιείται, ώστε να γίνεται ευκολότερα αντικείμενο μελέτης. Για εκείνον, ιατρική είναι η γνώση που περιλαμβάνει οτιδήποτε σχετίζεται με την υγεία, τη νόσο και την ασθένεια και κατηγοριοποιείται στη μελέτη των σωμάτων, των αιτιών και των γνωρισμάτων των νόσων. Εισάγει στη μελέτη αρκετούς παράγοντες, οι οποίοι πρέπει συμπληρωματικά να λαμβάνονται υπόψη, και δίδει ιδιαίτερη σημασία στην ανατομία, την οποία έχει ως οδηγό για οποιοδήποτε ιατρικό ζήτημα αναπτύσσει, ακόμη κι αν είναι κατά βάση θεωρητικό. Ωστόσο, ο Γαληνός δε στερείται θεωρητικών απόψεων, αντιθέτως, τονίζει ότι η ιατρική είναι μια δημιουργική τέχνη, η οποία επανορθώνει τις βλάβες που προκάλεσε η νόσος, και γι' αυτό αποτελεί μια «λογική και σεμνή» τέχνη, η οποία μακροπρόθεσμα προσφέρει τα μέγιστα ψυχικά αγαθά σε όποιον την ασκεί.

Για να ολοκληρωθεί η εικόνα που είχαν οι ιπποκρατικοί *ιατροί* και ο Γαληνός για την ιατρική τέχνη, μελετήθηκαν, επιπλέον, στην εργασία αυτή η σχέση της ιατρικής με τη φιλοσοφία και την τύχη. Παρατηρήθηκε

η σύγκλιση, έως και ταύτιση, σε πολλά σημεία, των απόψεων των δύο πλευρών. Όσον αφορά τη φιλοσοφία, και οι δύο υποστηρίζουν, μέσα από τα κείμενά τους, ότι είναι απαραίτητη για όποιον επιθυμεί να ασχοληθεί με την ιατρική, επειδή μόνο αυτή μπορεί να προσφέρει την κατάλληλη παιδεία, ώστε ο *ιατρός* να ασκεί το έργο του με ωφέλεια για το συνάνθρωπο και όχι με γνώμονα το δικό του συμφέρον. Η ιπποκρατική άποψη είναι ότι η φιλοσοφία πρέπει να λειτουργεί επικουρικά στο έργο της ιατρικής και όχι να το καθορίζει σε σημείο που, τελικά, να το περιορίζει, εμμένοντας σε φιλοσοφικές θεωρίες που απέχουν πολύ από το πρακτικό μέρος της ιατρικής. Παράλληλα, ο Γαληνός τονίζει την αξία της εφαρμογής της φιλοσοφίας στην ιατρική και συγκεκριμενοποιεί αυτήν του την πεποίθηση μέσα από την αναφορά στους τρεις τομείς της φιλοσοφίας, τη φυσική, την ηθική και τη λογική, επιχειρηματολογώντας υπέρ της σημασίας του άμεσου συσχετισμού αυτών των τομέων με την ιατρική. Ωστόσο, φιλοσοφία στην ιατρική σημαίνει και για εκείνον πρωτίστως παιδεία, ώστε ο *ιατρός* να είναι φίλος της σύνεσης και εχθρός της απληστίας.

Στην παρούσα εργασία κρίθηκε σκόπιμο να εξεταστεί ο ρόλος που οι ιπποκρατικοί *ιατροί* και ο Γαληνός απέδιδαν στην τύχη, γιατί είναι αποκαλυπτικός της αντίληψης που είχαν για την αξία της ιατρικής τέχνης. Και οι δύο πλευρές είναι κατηγορηματικές όσον αφορά τον παράγοντα τύχη, διότι πιστεύουν ότι, για έναν καλά καταρτισμένο *ιατρόν*, η τύχη δεν είναι σε θέση ούτε να εμποδίσει τη σωστή διάγνωση που θα κάνει ούτε την εύρεση της κατάλληλης θεραπείας. Ακόμη κι όταν γίνονται σφάλματα, υποστηρίζουν οι ιπποκρατικοί, σπάνια πρόκειται για υπαιτιότητα του *ιατροῦ*· οι ασθενείς είναι υπεύθυνοι για την αποτυχία της θεραπείας τους, κυρίως λόγω αδυναμίας συμμόρφωσης προς τις υποδείξεις του *ιατροῦ*. Έπειτα, εφόσον υπάρχουν φάρμακα και θεραπείες, τα οποία, αποδεδειγμένα, οδηγούν στην ίαση, αυτόματα απορρίπτεται ο

ρόλος του τυχαίου. Εξάλλου, από τη στιγμή που υπάρχει μια μακρόχρονη ιστορία ιατρικών ανακαλύψεων μέσα από έρευνες και πειράματα, όπως παρουσιάστηκε στο *Περὶ Αρχαίης Ἰητρικῆς*, δεν είναι δυνατό να υποστηρίζεται ότι η τύχη διαδραματίζει βασικό ρόλο στην ιατρική.

Στο σημείο αυτό, αξίζει να παρατηρηθεί ότι οι ιπποκρατικές απόψεις σχετικά με την τύχη συνδέονται άρρηκτα με τις μεθόδους που χρησιμοποιούσαν για την κατάκτηση της γνώσης, όπως αναλύονται στο δεύτερο κεφάλαιο αυτής της εργασίας. Εφόσον, όπως εξετάστηκε, οι μέθοδοί τους ήταν η παρατήρηση, μέσω των αισθήσεων, της κλινικής εικόνας του ασθενούς, το πείραμα και η έρευνα που οδηγούν στην ανακάλυψη νέας γνώσης και η λογική, η οποία χρησιμοποιείται για την εξαγωγή συμπερασμάτων γύρω από τη διάγνωση και τη θεραπεία, γίνεται σαφές ότι καταβάλλεται προσπάθεια για τον περιορισμό, κατά το δυνατό, του ρόλου της τύχης.

Όσον αφορά τις απόψεις του Γαληνού περί τύχης, είδαμε ότι, αν και τις παρουσιάζει με αρκετά λογοτεχνικό τρόπο, στο έργο *Προτρεπτικός ἐπ' Ἰατρικῆν*, ωστόσο επιτυγχάνει να προβάλλει την αρνητική άποψη που έχει και ο ίδιος για την τύχη. Τη θεωρεί, δηλαδή, έναν παράγοντα που δεν έχει θέση στην ιατρική, πρωτίστως επειδή η τελευταία χρησιμοποιεί τη λογική, προκειμένου είτε να προγνώσει είτε να διαγνώσει είτε να θεραπεύσει. Αν και επιλέγει ο Γαληνός να παρουσιάσει εικαστικά και τη θεότητα της Τύχης αλλά και τον Ερμή, τον εκπρόσωπο της λογικής, ωστόσο καθιστά σαφές ότι η ιατρική είναι μια τέχνη η οποία, επειδή στηρίζεται στη λογική, προσπορίζει μακροπρόθεσμα αγαθά για όποιον την ασκεί, δεν τον εγκαταλείπει στην πορεία του βίου του και λειτουργεί με γνώμονα την ωφέλεια προς τον άνθρωπο. Και στην περίπτωση του Γαληνού, οι απόψεις του περί τύχης συνδέονται άρρηκτα με τις μεθόδους του, όπου προτάσσεται η λογική και οι αποδεικτικοί συλλογισμοί.

Περνώντας, στη συνέχεια, στη σύγκριση των θεωρητικών μεθόδων κατάκτησης της γνώσης και της αλήθειας, όπως παρουσιάστηκαν στο δεύτερο κεφάλαιο αυτής της εργασίας, διαπιστώθηκε ότι, τόσο οι ιπποκρατικοί όσο και ο Γαληνός, δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στην αξιοποίηση της λογικής συλλογιστικής πορείας, ώστε να επιτελούν και τις τρεις βασικές λειτουργίες της ιατρικής, την πρόγνωση, τη διάγνωση και τη θεραπεία. Η λογική στηρίζεται στα στοιχεία που συλλέγουν οι αισθήσεις του *ιατροῦ* μέσω της παρατήρησης του ασθενούς, από τα οποία, αφού τα επεξεργαστεί, προβαίνει σε λογικά συμπεράσματα βασισμένα στην αποδεικτική συλλογιστική. Στο σημείο αυτό, πρέπει να τονίσουμε ότι είναι εύλογο να μοιράζονται οι ιπποκρατικοί και ο Γαληνός κοινά στοιχεία στις μεθόδους τους, μιας και είχαν επιτύχει να απαλλάξουν την ιατρική από τα υπερφυσικά ή μαγικά στοιχεία, επομένως έδωσαν στη λογική τη δυνατότητα να γίνει ο κύριος άξονας πάνω στον οποίο στήριξαν την τέχνη τους. Ο Γαληνός, βέβαια, ως μεταγενέστερος, αλλά και ζώντας σε μια εποχή ακμής της φιλοσοφίας, παρέλαβε τις ιπποκρατικές μεθόδους και πρόσθεσε σ' αυτές τη δική του οπτική, κυρίως παρουσιάζοντας με περισσότερη ενάργεια το ρόλο της λογικής· συγκεκριμένα, η λογική βοηθά τον *ιατρόν* να συμπεραίνει, εκτός από τα εμφανή, και για τα αφανή νοσήματα, αλλά στηρίζει και το φυσικό κριτήριο, που είναι οι αισθήσεις. Η συνεργασία αισθήσεων και λογικής θεωρείται από τον Γαληνό ότι διαθέτει αξιωματική ισχύ και πρέπει η πίστη σ' αυτήν να είναι αναμφίβολη. Το γεγονός ότι υποστηρίζει την ισχύ του φυσικού κριτηρίου των αισθήσεων και καταφέρεται εναντίον εκείνων που το αμφισβητούν δείχνει ότι ο Γαληνός θέτει γερά τα θεμέλια της επιστημονικής γνώσης, γιατί, όπως ο ίδιος τονίζει, δε γίνεται να υπάρξει επιστήμη χωρίς πίστη σε αξιώματα, δηλαδή αυταπόδεικτες αρχές.

Το τελευταίο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας πραγματεύτηκε την έννοια που δίνουν οι ιπποκρατικοί *ιατροί* και ο Γαληνός στον *ἄριστον*

ιατρών. Το πρότυπο του άριστου θεραπευτή διαμορφώνεται μέσα από την τήρηση δεσμεύσεων και κανόνων από πλευράς του και καθίσταται σαφές, τόσο για τους ιπποκρατικούς *ιατρούς* όσο και για τον Γαληνό, ότι καλός *ιατρός* δεν μπορεί κανείς να γίνει, αν δεν καταβάλει πολύ κόπο και προσπάθεια, αν, δηλαδή, δεν έχει την απαραίτητη θέληση και ψυχική δύναμη.

Αξίζει να επισημανθεί ότι τα χαρακτηριστικά του *άριστου ιατροῦ*, όπως παρουσιάστηκαν στο τρίτο κεφάλαιο της εργασίας, ουσιαστικά αποτελούν την εφαρμογή στην πράξη τόσο του περιεχομένου που δίνουν στην ιατρική τέχνη οι ιπποκρατικοί και ο Γαληνός όσο και των μεθόδων τους. Συγκεκριμένα, στο πρώτο κεφάλαιο διαπιστώθηκε ο ανθρωπιστικός χαρακτήρας της ιατρικής και για τις δύο πλευρές, κάτι που τονίζεται ιδιαίτερα και στην περίπτωση του *ιατροῦ*, ο οποίος πρέπει, πάνω απ' όλα, να διαθέτει αγάπη για τον άνθρωπο, ώστε να παραμερίζει ιδιοτελή συμφέροντα και να προτάσσει την τιμιότητα και το ήθος του προς όφελος του ασθενούς. Στο πρώτο κεφάλαιο, επίσης, παρουσιάστηκε η εξέχουσα θέση της φιλοσοφίας, τόσο στην ιπποκρατική όσο και στη γαληνική ιατρική· η φιλοσοφία, όπως διαπιστώθηκε, διαδραματίζει πρωταρχικό ρόλο στη διαμόρφωση του πλαισίου δεσμεύσεων και κανόνων που πρέπει να τηρεί ο *ιατρός*· ως εκ τούτου, οφείλει να είναι συνετός, να λειτουργεί με βάση το μέτρο σε όλες τις εκφάνσεις του βίου του, όχι μόνο στην επαγγελματική του ζωή, να φροντίζει τόσο για την εξωτερική εικόνα του όσο και για το χαρακτήρα του και να δείχνει την απαραίτητη αφοσίωση στο έργο του.

Τα χαρακτηριστικά του *άριστου ιατροῦ*, ωστόσο, συνδέονται και με το δεύτερο κεφάλαιο της εργασίας, όπου έγινε η ανάλυση της ιπποκρατικής και της γαληνικής μεθόδου. Όπως έγινε σαφές, και για τις δύο πλευρές η λογική συλλογιστική διαδραματίζει τον πρωτεύοντα ρόλο· αυτήν τη λογική τονίζουν, έπειτα, και οι ιπποκρατικοί και ο Γαληνός, ότι

πρέπει να διαθέτει και να εφαρμόζει ο καλός θεραπευτής. Εξάλλου, η λογική αποκτάται με την κατάκτηση της γνώσης και την καταπολέμηση της αμάθειας, στην οποία και οι δύο πλευρές είναι κατηγορηματικά αρνητικές. Έπειτα, η προσήλωση του *ιατροῦ* στο ήθος και τη δεοντολογία της τέχνης του ανήκει στον ηθικό τομέα της φιλοσοφίας, τον οποίο και οι ιπποκρατικοί και ο Γαληνός προέβαλλαν ιδιαίτερα. Γενικότερα, αποτελεί σπουδαία κατάκτηση το γεγονός ότι οι *ιατροὶ* του κύκλου του Ιπποκράτη είχαν φτάσει στο επίπεδο της μελέτης του ήθους του καλού θεραπευτή και προσπαθούσαν να το διαφυλάξουν μέσα από τα κείμενά τους, με σπουδαιότερο απ' όλα σαφώς τον *Ὅρκον*. Αλλά κατάκτηση σημαντική αποτελεί και το ότι ο Γαληνός, έχοντας υιοθετήσει την ιπποκρατική ιατρική παιδεία, τόνισε κι εκείνος την αξία της ιατρικής ηθικής και απέδωσε, μάλιστα, στον *ιατρὸν* τον πρωταγωνιστικό ρόλο, θεωρώντας τον ως τον «ηγέτη» στη «μάχη» εναντίον μιας νόσου.

Συνοψίζοντας, στην εργασία αυτή μελετήθηκαν συγκριτικά για πρώτη φορά οι θεωρίες του Ιπποκράτη¹⁸³ και του Γαληνού σχετικά με την ιατρική τέχνη εν γένει, τις μεθόδους τους και το πρότυπο του *ἄριστου* *ιατροῦ*, ώστε να αναδειχθούν τόσο οι ομοιότητές τους, όσο και οι διαφοροποιήσεις τους, σε θεωρητικό πάντα επίπεδο. Με δεδομένο ότι έχουν γίνει συγκρίσεις μεταξύ πολλών ιατρικών πραγματειών του Ιπποκράτη και του Γαληνού, η συγκριτική μελέτη της θεωρητικής τους σκέψης αποκαλύπτει τη συνάφεια που υπάρχει μεταξύ των δύο αρχαίων *ιατρῶν* στον τομέα αυτό, μια συνάφεια απ' την οποία, όμως, αναδεικνύεται η ιδιαιτερότητα και η προσωπική «σφραγίδα» του καθενός. Οι απόψεις τους, που παρουσιάστηκαν μέσα από τα έργα τους, αποδεικνύουν ότι πρόκειται για δύο σπουδαίες προσωπικότητες της

¹⁸³ Στο σημείο αυτό, κάνουμε λόγο προσωπικά για τον Ιπποκράτη, γιατί εκείνος υπήρξε ο εμπνευστής και δάσκαλος των συγγραφέων των έργων της ιπποκρατικής συλλογής.

αρχαίας ιατρικής και η σπουδαιότητά τους αυτή επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι της έδωσαν επιστημονικές βάσεις, την απάλλαξαν από το υπερφυσικό στοιχείο και διακρίθηκαν από έναν πρωτοποριακό, για τις εποχές που έζησαν, ορθολογισμό, αξιοθαύμαστο σήμερα, αν αναλογιστεί κανείς πόσοι αιώνες μεσολάβησαν, μετά τον Γαληνό, κατά τους οποίους κυριαρχούσε ο σκοταδισμός. Αναμφίβολα, η σημερινή ιατρική επιστήμη έχει πολλά να διδαχθεί από τον Ιπποκράτη και τον Γαληνό, ίσως όχι τόσο σε αμιγώς ιατρικό επίπεδο, αλλά οπωσδήποτε σε επίπεδο ήθους, δεοντολογίας και, το κυριότερο, φιλανθρωπίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αρχαίες Πηγές:

Ιπποκράτης:

- Littré, Émile. 1839. *Oeuvres complètes d'Hippocrate*, vol. 1. Paris: Baillièere (repr. Amsterdam: Hakkert, 1973).
- 1840. *Oeuvres complètes d'Hippocrate*, vol. 2. Paris: Baillièere (repr. Amsterdam: Hakkert, 1961).
- 1841. *Oeuvres complètes d'Hippocrate*, vol. 3. Paris: Baillièere (repr. Amsterdam: Hakkert, 1961).
- 1844. *Oeuvres complètes d'Hippocrate*, vol. 4. Paris: Baillièere (repr. Amsterdam: Hakkert, 1962).
- 1849. *Oeuvres complètes d'Hippocrate*, vol. 6. Paris: Baillièere (repr. Amsterdam: Hakkert, 1962).

— 1861. *Oeuvres complètes d’Hippocrate*, vol. 9. Paris: Baillière (repr. Amsterdam: Hakkert, 1962).

Γαληνός:

Kühn, Carl Gottlob. 1821. *Claudii Galeni opera omnia*, vol. 1. Leipzig: Knobloch (repr. Hildesheim: Olms, 1964): 305-412.

Wenkebach, Ernst. 1935. "Galens Protreptikosfragment," *Quellen und Studien zur Geschichte der Naturwissenschaften und Medizin* 4.3: 90-120.

— 1934. *Galeni in Hippocratis epidemiarum librum i commentaria iii* [*Corpus medicorum Graecorum* 5.10.1. Leipzig: Teubner]: 6-151.

Μελέτες – Αρθρα:

Ackerknecht, Erwin Heinz. 1998. *Η ιστορία της ιατρικής/ μετάφραση Β. Πασχάλης, Γ. Ηλιάδης, Β. Καρατζούλης*. Αθήνα: Μαραθιάς.

Αποστολίδης, Πάνος Δ. 2000. *Ιπποκράτειος όρκος: κώδικας ηθικής, ή λίβελλος εναντίον των ιατρών*; Αθήνα: Στιγμή.

Barnes, Jonathan. 1991. "Galen on logic and therapy" στο *Galen’s Method of Healing*, ed. by F. Kudlien and R. J. Durling, Leiden, 50 – 102.

Barton, Jane. 2005. "Hippocratic Explanations" στο *Hippocrates in context: papers read at the XIth International Hippocrates Colloquium, University of Newcastle upon Tyne, 27-31 August 2002 / edited by Philip J. van der Eijk*. Leiden; Boston: Brill, 29 – 48.

Beauchamp, Tom – Childress, James. 2001. *Principles of Biomedical Ethics*. New York, N.Y.: Oxford University Press, 2001.

Boudon - Millot, Veronique. 2009. "Galen’s bios and methodos: from ways of life to path of knowledge" στο *Galen and the world of Knowledge*, ed. by Christopher Gill, Tim Whitmarsh, John Wilkins, Cambridge, UK; New York: Cambridge University Press, 175 – 189.

- Βουδούρης, Κωνσταντίνος. 1998. «Φιλοσοφία και Ιατρική» στα *Πρακτικά του Θ' Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Φιλοσοφίας («Φιλοσοφία και Ιατρική: Ένας διάλογος»)*. Εκδόσεις Ιωνία, 37 – 51.
- Carrick, Paul. 2001. *Medical ethics in the Ancient World*. Georgetown University Press/ Washington, D.C.
- Castiglioni, Arturo. 1947. *A History of Medicine* (αγγλική μετάφραση *Krubahaar*). New York.
- Cohen David. 1991. *Law, Sexuality, and Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Diels, Hermann – Kranz, Walther. 1972. *Die Fragmente der Vorsokratiker: Griechisch und Deutsch*. Berlin: Weidmann.
- Diepgen, Paul. 1937. *Die Frauenheilkunde der alten Welt*. München: J. F. Bergmann.
- Diller, Hans. 1952. "Hippokratische Medizin und Attische Philosophie". *Hermes* 80. Bd., H. 4, 385 – 409.
- Dunn, Francis. 2005. "On Ancient Medicine and its intellectual context" στο *Hippocrates in context : papers read at the XIth International Hippocrates Colloquium, University of Newcastle upon Tyne, 27-31 August 2002 / edited by Philip J. van der Eijk*. Leiden; Boston: Brill, 49 – 68.
- Dunn, Peter M. 2003. "Galen (AD 129–200) of Pergamun: anatomist and experimental physiologist." *Archive of Disease in Childhood: Fetal and Neonatal Edition* 88: F441-F443.
- Edelstein, Ludwig. 1967a. "The Hippocratic Oath: text, translation and interpretation" στο *Ancient Medicine: Selected Papers of Ludwig Edelstein*,

- ed. Owsei Temkin and Lilian C. Temkin. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 4 – 63.
- ___ 1967b. “Empiricism and Scepticism” στο *Ancient Medicine: Selected Papers of Ludwig Edelstein*, ed. Owsei Temkin and Lilian C. Temkin. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 195 – 203.
- ___ 1967c. “The distinctive Hellenism of Greek Medicine” στο: *Ancient Medicine: Selected Papers of Ludwig Edelstein*, ed. Owsei Temkin and Lilian C. Temkin. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 367 – 397.
- ___ 1987. *Ancient medicine: selected papers of Ludwig Edelstein / edited by Owsei Temkin and C. Lilian Temkin; translations from the German by C. Lilian Temkin*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Chiaradonna, Riccardo. 2009. “Galen and Middle Platonism” στο *Galen and the world of knowledge*, Cambridge, UK; New York: Cambridge University Press, 243 – 260.
- Gill, Christopher – Whitmarsh, Tim – Wilkins, John. 2009. *Galen and the world of knowledge*, edited by Christopher Gill, Tim Whitmarsch and John Wilkins, Cambridge, UK; New York: Cambridge University Press.
- Gordon, Lee Benjamin. 1945. *Medicine throughout Antiquity*. Philadelphia, F.A. Davis Co.
- Grmek, Mirko Drazen. 1978. *Hippocratica: actes du Colloque hippocratique de Paris, 4-9 septembre 1978/ éd. préparée par M. D. Grmek*. Paris: 'Editions du Centre national de la recherche scientifique.
- Hankinson, R. James. 2008. *The Cambridge companion to Galen / edited by R.J. Hankinson*. Cambridge University Press.

- __ 2009. "Galen on the limitations of knowledge" στο *Galen and the world of knowledge*, edited by Christopher Gill, Tim Whitmarsch and John Wilkins, Cambridge, UK; New York: Cambridge University Press, 206 – 242.
- Heidel, William Arthur. 1981. *Hippocratic Medicine*. New York.
- Jotterand, Fabrice. 2005. "The Hippocratic Oath and Contemporary Medicine: Dialectic Between Past Ideals and Present Reality?" *Journal of Medicine and Philosophy*, 30: 107–128.
- Jouanna, Jacques. 1998. *Ιπποκράτης, μετάφραση Δημ. Δ. Τσιλιβέρδη*. Αθήνα.
- __ 2012. *Greek Medicine from Hippocrates to Galen/ Selected Papers by J. Jouanna*, translated by Neil Allies, edited by Philip van der Eijk. Brill.
- Καραγιάννης, Γεώργιος. 1998. «Η δικαία φύσις των σωμάτων» στα *Πρακτικά του Θ' Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Φιλοσοφίας («Φιλοσοφία και Ιατρική: Ένας διάλογος»)*. Εκδόσεις Ιωνία, σ. 81 – 87.
- Καραμπατζάκη, Ελένη. 1998. «Στωικές επιδράσεις στην ιατροφιλοσοφική σκέψη του Γαληνού» στα *Πρακτικά του Θ' Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Φιλοσοφίας («Φιλοσοφία και Ιατρική: Ένας διάλογος»)*. Εκδόσεις Ιωνία.
- Katsambas, A. – Marketos, S. G. 2007. "Hippocratic messages for modern medicine (the vindication of Hippocrates)", *JEADV* 21, 859–861.
- Krug, Antje. 1997. *Αρχαία ιατρική: επιστημονική και θρησκευτική ιατρική στην αρχαιότητα, με 96 εικόνες. Μετάφραση Ελ. Μανακίδου*. Αθήνα: Παπαδήμας.
- Kudlien, Fridolf – Durling, Richard J. 1991. *Galen's method of healing: proceedings of the 1982 Galen Symposium*. Leiden; New York: E.J. Brill.
- Kühn, Josef H. 1956. *System- und Methodenprobleme in Corpus Hippocraticum*. Hermes Einzelschriften II. Wiesbaden: Steiner.
- Kuczewski, Mark G. - Polansky, Ronald. 2007. *Βιοηθική: Αρχαία θέματα σε σύγχρονους προβληματισμούς, μετάφραση Μ. Κατσιμίτσης*. Αθήνα, Τραυλός.

- Leven, Karl – Heinz. 1999. “Der Hippokratische Eid im Zerrspiegel des 20. Jahrhunderts” στο *Aspetti della terapia nel Corpus Hippocraticum: atti del IXe Colloque international Hippocratique, Pisa, 25-29 Settembre 1996/ a cura di Ivan Garofalo ... [et al.]*. Firenze: L.S. Olschki, 629 - 645.
- Longrigg, James. 1995. “Medicine and the Lyceum” στο *Ancient medicine in its socio-cultural context: papers read at the congress held at Leiden University, 13-15 April 1992/ edited by Ph.J. van der Eijk, H.F.J. Horstmanshoff, P.H. Schrijvers*. Amsterdam; Atlanta: Rodopi, vol. 2, 431 – 445.
- Lloyd, Geoffrey E. R. 1963. “Who is attacked in *On Ancient Medicine?*” *Phronesis* 1963 VIII 108 – 126.
- Mattern, Susan. 2008. *Galen and the rhetoric of healing*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Miller, Harold. 1955. “Techne and Discovery in *On Ancient Medicine?*”. *TAPA* 86: 51-62.
- Miles, Steven. 2004. *The Hippocratic Oath and the Ethics of Medicine*. Oxford University Press.
- Μπάζου, Αθηνά. 2011. *Γαληνοῦ, Ὅτι ταῖς τοῦ σώματος κράσεσιν αἱ τῆς ψυχῆς δυνάμεις ἔπονται*. Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Αθήναι.
- Nickel, Diethard. 1996. “Bemerkungen zur Methodologie in der hippokratischen Schrift *De prisca Medicina?*” στο *Hippokratische Medizin und antike Philosophie: Verhandlungen des VIII. Internationalen Hippokrates-Kolloquiums in Kloster Banz/Staffelstein vom 23. bis 28. September 1993/ hrsg. von Renate Wittern und Pierre Pellegrin*. Hildesheim: Olms-Weidmann, Band I, 53 – 61.
- Nesselrath, Heinz – Günther. 2001. *Εισαγωγή στην αρχαιογνωσία. Αρχαία Ελλάδα/ Heinz - Günther Nesselrath, με την συνεργασία των καθηγητών Walter Ameling [κ.α.], μετάφραση από τους καθηγητές Ιωάννη Αναστασίου [κ.α.], επιμέλεια Δανιήλ Ι. Ιακώβ - Αντώνης Ρεγκάκος, τόμος Α΄*. Αθήνα: Παπαδήμας.

- Nikolova, Vassilka. 1999. «Homeopathy vs. allopathy in Hippocratic writings» στο *Aspetti della terapia nel Corpus Hippocraticum: atti del IXe Colloque international Hippocratique, Pisa, 25-29 settembre 1996 / a cura di Ivan Garofalo ... [et al.]*. Firenze: L.S. Olschki, 89 – 105.
- Nutton, Vivian. 2004. *Ancient Medicine*. London; New York: Routledge.
- Plamboeck, Gert. 1964. *Dynamis im Corpus Hippocraticum*. Wiesbaden.
- Polansky, Ronald. 2007. «Είναι η ιατρική τέχνη επιστήμη ή πρακτική σοφία; Αρχαίοι και σύγχρονοι στοχασμοί» στο Kuczewski, Mark G, Polansky, R. 2007: *Βιοηθική: Αρχαία θέματα σε σύγχρονους προβληματισμούς, μετάφραση Μ. Κατσιμίτσης, Αθήνα, Τραυλός, 81 – 125*.
- Schiefsky, Mark J. 2005. *On Ancient Medicine/ Hippocrates [translated with introduction and commentary]*. Leiden.
- Smith, Wesley. 1978. “The Development of Classical Dietetic Theory” στο *Hippocratica: actes du Colloque hippocratique de Paris, 4-9 septembre 1978/ éd. préparée par M. D. Grmek*. Paris: 'Editions du Centre national de la recherche scientifique, 439 – 446.
- 1999. « The genuine Hippocrates and his theory of therapy» στο *Aspetti della terapia nel Corpus Hippocraticum: atti del IXe Colloque international Hippocratique, Pisa, 25-29 settembre 1996 / a cura di Ivan Garofalo ... [et al.]*. Firenze : L.S. Olschki, 107 – 118.
- 2002. *The Hippocratic Tradition/ Electronic edition, revised* (First published 1979 by Cornell University Press).
- Tsekourakis, Damianos. 1993. “Plato’s *Phaedrus* and the holistic viewpoint in Hippocrates’ therapeutics”. *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, 38: 1, 162 – 173.
- Van der Eijk, Philip J. 1995. *Ancient medicine in its socio-cultural context: papers read at the congress held at Leiden University, 13-15 April 1992/ edited by*

Ph.J. van der Eijk, H.F.J. Horstmanshoff, P.H. Schrijvers.
Amsterdam; Atlanta: Rodopi.

— 2005. *Hippocrates in context: papers read at the XIth International Hippocrates Colloquium, University of Newcastle upon Tyne, 27-31 August 2002 / edited by Philip J. van der Eijk.* Leiden; Boston: Brill.

Wittern, Renate - Pellegrin, Pierre. 1996. *Hippokratische Medizin und antike Philosophie: Verhandlungen des VIII. Internationalen Hippokrates-Kolloquiums in Kloster Banz/Staffelstein vom 23. bis 28. September 1993/hrsg. von Renate Wittern und Pierre Pellegrin.* Hildesheim: Olms-Weidmann. (Band I).

Διαδικτυακές Πηγές:

Michigan State University – Online Courses: History 425: Introduction to Late Medieval Medicine:

<http://matrix.msu.edu/hst/hst425/hst425.php?page=session1>

(ημερομηνία πρόσβασης: 27.01.2013)

Sacred Destinations:

http://www.sacred-destinations.com/italy/anagni-cathedral-photos/slides/xti_7689pcl

(ημερομηνία πρόσβασης: 15.02.2013)